

خزوه درسی

پول، ارز و بانکداری

محمد علی بگلی

عضویت علمی دانشگاه

فصل اول

تاریخچه و تحولات نظام پولی در جهان و ایران

پول مانند هر کالای اقتصادی دیگر، به دو عامل زمان و مکان بستگی دارد، لذا از اولین روزهای شکل گیری علم اقتصاد هرگز اتفاق نظری درباره تعریف پول وجود نداشته است. در اقتصاد پیچیده امروز، بدون تردید نمی توان پول را معادل اسکناس، مسکوک یا پول رایج دانست. زیرا نمی تواند بسیاری از ویژگیهای پول در عصر حاضر را بیان کند. اگر پول را همان چیزی بدانیم که دولت به این نام انتشار می دهد یا از آن برای خرید کالاها استفاده می کند، باز هم تعریف بصورت کاربردی نخواهد بود. لذا بهتر است پول را با خدماتی که می تواند ارائه کند، تعریف نمائیم. یکی از تعاریف اقتصادی پول عبارت است از هر چیزی که در ازای کالاها یا خدمات یا برای بازپرداخت بدهیها مورد قبول واقع شود. طبق این تعریف پول چیزی فراتر از آن است که توسط مردم استنای می گردد. چرا که پول از دیدگاه عامه عبارت است از اسکناس و مسکوک در دست مردم که این تنها بخشی از تعریف فوق را شامل می شود. پول از متغیرها و عوامل بسیار کلیدی در اقتصاد است و بایستی مدیریت گردد و از آنجائیکه چیزی قابل اندازه گیری نباشد قابل مدیریت نیست لذا لازم است تعریف دقیق و عملیاتی از پول صورت گیرد که در قسمتهای بعدی تعریف عملیاتی ارائه شده برای پول و عرضه پول ارائه می گردد.

انواع تعاریف پول از دیدگاه اقتصاددانان

اقتصاددانان، پول را بر اساس وظایف محوله بدین صورت تعریف می کنند :

- سر جان ریچارد هیکس^۱: پول چیزی است که وظایف پول را انجام می دهد.
- جان مارشال^۲: پول وسیله مبادله و پس انداز ارزش های اقتصادی است.
- جان مینارد کینز^۳: پول دارای سه وظیفه می باشد که عبارتند از وسیله مبادله، وسیله اندازه گیری ارزش های اقتصادی و وسیله پس انداز ارزشهای اقتصادی
- آیروینگ فیشر^۴: پول حق مالکیتی است که مورد قبول عموم باشد.
- پل آنتونی ساموئلسون^۵: پول دارای دو نقش اساسی یعنی وسیله مبادله و معیار واحد و محاسبه ارزش های اقتصادی است و دو نقش دیگر آن نیز وسیله ذخیره ارزش های اقتصادی و وسیله پرداختهای آتی می باشد.

۲-۱- خصوصیات پول

هر چیزی با پنج خصوصیت زیر می تواند به عنوان پول در نظر گرفته شود :

الف- قابل حمل بودن

پول می بایستی به آسانی به اطراف قابل حمل و نقل بوده و بتواند به راحتی و به منظور خرید در مکانهای مختلف منتقل شود. اگر پول قابلیت انتقال نداشته باشد، در این صورت امکان استفاده وسیع از آن فراهم نمی شود

ب- بادوام بودن

پولی که از نظر فیزیکی بادوام نباشد، در اثر گذشت زمان ارزش خودش را از دست می دهد برای مثال ذرت بو داده نمی تواند به عنوان پول در نظر گرفته شود؛ زیرا حفظ شکل آن به صورت اولیه مشکل است و در اثر گذشت زمان کهنه، شکسته و بی ارزش می شود. در هر حال پول همیشه نمی تواند با دوام باشد، زیرا به سربازان رومی نمک که در هوای مربوط با دوام نیست پرداخت می شد.

۱-Sir John Richard Hicks

۲-John Marshall

۳-John maynard keynes

۴-Irving Fisher

۵-Paul Anthony Samuelson

ج- قابلیت تقسیم پذیری

پول می‌بایستی به آسانی قابلیت تقسیم به واحدهای برابر و کوچکتر را داشته باشد، تا اینکه امکان معاملات با قیمت‌های پائین‌تر نیز فراهم گردد. به هر حال بعضی از پولها فاقد چنین خصوصیتی بوده‌اند. در کشورهای آفریقائی، علی‌رغم آنکه گاو قابلیت تقسیم پذیری را نداشته و بخشی از آن با خود (کل) گاو متفاوت می‌باشد در زمانهای مختلف به عنوان پول مورد استفاده قرار گرفته است.

د- یکسان و متحدالشکل بودن

برای مفید بودن، پول می‌بایستی استاندارد شده باشد، یعنی واحدهایش دارای کیفیت برابر و از نظر فیزیکی نیز از یکدیگر قابل تشخیص نباشند فقط در صورت استاندارد بودن پول است که افراد در موقع دریافت پس از معامله می‌تواند احساس اطمینان نمایند.

و- قابلیت تشخیص

پول می‌بایستی به آسانی شناخته شده و قابل قبول باشد (مقبولیت عام داشته باشد) اگر پول این خاصیت را نداشته باشد در آن صورت افراد در تعیین اینکه آنها با پول سروکار دارند و یا با یک دارائی کم ارزش تر با مشکل مواجه خواهند شد.

۱-۳- وظایف پول

برای تعریف پول از دیدگاه جدید می‌توان وظایف زیر را عنوان کرد که چهار وظیفه نخست، پول را در حیطه اقتصاد خرد بیان نموده و در واقع وسیله تشخیص پول می‌باشند، اما وظیفه پنجم طبق نظریات جدید برای پول بوده و در حیطه اقتصاد کلان می‌باشد:

الف- معیار واحد و محاسبه ارزش

پول وسیله‌ای برای سنجش ارزشهای اقتصادی است که با آن مقایسه بین کالاها و خدمات بوجود آمده و ارزشهای اقتصادی اندازه‌گیری می‌شوند. به عنوان مثال، اگر قیمت یک مداد ۱۰۰ تومان و قیمت یک کتاب ۱۰۰۰ تومان باشد، می‌گوییم که کتاب ۱۰ برابر مداد ارزش دارد.

ب- ابزار مبادله

پول ابزاری برای آسان کردن مبادلات است. از پول به عنوان ابزاری برای دریافتها و پرداختها استفاده می‌شود و بدین ترتیب انجام مبادلات اقتصادی با کمترین هزینه و سریعترین حالت همراه خواهد بود.

ج- ابزار ذخیره ارزشهای اقتصادی

پول ابزاری برای ذخیره ارزشهای اقتصادی است. در طول زمان با استفاده از اندوخته شدن ارزشهای اقتصادی، انجام فعالیت‌های اقتصادی ممکن می‌شود و بدین ترتیب با توجه به قدرت خرید پول امکان به تعویق افتادن مخارج مصرفی ایجاد می‌شود. به عبارت دیگر پول چیزی است که فرد می‌تواند در حال حاضر آنرا نگهداری و پس‌انداز نماید و سپس هر زمان که نیاز داشت با آن کالاها و خدمات مورد نیاز خود را خریداری نماید.

د- ابزار پرداختهای انجام نشده (پرداختهای آتی)

پس از پایان رکود بزرگ دهه ۱۹۳۰م و به میان آمدن تئوریهای جدید همچون نظرات پولی کینز، پول به صورت دیگر ظاهر شد. پول عاملی در جریان فعالیت‌های اقتصاد و مؤثر بر شاخصها و نوسانات آن است. تأثیرپذیری رکود و رونق اقتصادی در نتیجه عوامل پولی توسط کینز و پیروانش گسترش یافت. در صورتی از پول به عنوان وسیله پرداخت و محاسبه در انعقاد و اجرای قراردادهای مدت‌دار استفاده خواهد شد که پول بتواند سه وظیفه قبلی را انجام دهد.

و- ابزار اجرای سیاستهای اقتصادی

در زمان حال آنچه که ارزش وجود پول را دو چندان نموده، نقشی است اقتصاددانان برای پول از دیدگاه اقتصاد کلان ارائه می‌کنند. طبق این نظر، پول، اعتباری است که علاوه بر انجام نقش ذاتی و اصلی، به عنوان ابزاری برای اجرای سیاستهای اقتصادی دولت نیز تلقی می‌گردد.

نظام های پولی

الف- نظام پایاپای مستقیم^۱ (نظام تهاتر یا کالا با کالا)

تهاتر یا مبادله کالا با کالا، قدیمی‌ترین روش تجارت در جهان محسوب می‌شود. از زمانی که پول هنوز وجود نداشت، بشر برای تامین نیازهای خود، بخشی از محصول تولیدی خود را با کالاها و خدمات مورد نیازش معاوضه می‌کرد و به این ترتیب کلیه مبادلات به صورت پایاپای انجام می‌شد. به عبارتی تعویض کالای مازاد با کالای مورد نیاز را معامله پایاپای مستقیم می‌نامند.

اشکالات و دشواریهای نظام پایاپای مستقیم

الف- عدم تمایل همزمان دو طرف به مبادله

یکی از اشکالات مهم این نظام یافتن فردی است که علاوه بر داشتن کالای مازاد بر مصرف مشخص، به کالای مازاد فرد مقابل نیاز داشته باشد. لذا پیدا نمودن چنین فردی با سلیقه‌ای معکوس بسیار دشوار است.

ب- نبودن یک معیار سنجش ارزش

اشکال دیگر این نظام، محاسبه و چگونگی آن است. بطوریکه اگر دو فرد، آماده مبادله و داد و ستد دو کالا باشند، آیا تضمینی وجود دارد که میل و سلیقه هر دو در مورد مقادیر دقیق و شرایط مبادله باهم یکسان باشد؟

پ- تعدد مبادلات غیرضروری

در این نظام جهت رسیدن به کالای مورد نظر باید در برخی مواقع مبادلات متعدد صورت می‌گرفت تا به کالای مورد نظر رسید.

ج- ذخیره نمودن ارزش اقتصادی کالاها و فسادپذیری برخی کالاها

چگونگی ذخیره و نگهداری محصولات مازاد بر نیاز از جمله اشکالات دیگر این نظام است. به عنوان مثال اگر فردی گندم مازاد داشته و بخواهد آن را جهت استفاده در آینده ذخیره نماید، در طی زمان نگهداری احتمال هرگونه آسیب دیدن آن به دلایل گوناگون چون بلایای طبیعی وجود دارد که باعث ایجاد ریسک زیاد در نگهداری آن کالا می‌گردد.

د- اشکالات موجود در حمل و نقل کالا و محدودیت مکانی

حمل و نقل کالاها بدلیل پیشرفته نبودن تکنولوژی به دشواری صورت می‌گرفت، لذا مبادلات از حیث جغرافیایی در سطح محدودی بود.

ر- کثرت قیمت

در این نظام، معاوضه هر کالا با کالاهای دیگر متفاوت است، و هر یک از کالاها با کسری از کالاهای دیگر قابل معاوضه است که همان قیمت نسبی نامیده می‌شود. لذا هر چه تعداد کالاها بیشتر باشد، به همان نسبت تعداد قیمت‌های نسبی نیز بیشتر می‌گردد که به خاطر سپردن و استفاده از آن برای افراد مشکل بوده که مانع توسعه و گسترش تجارت خواهد شد. اگر در یک اقتصاد ۳۰ نوع کالا در بازار برای مبادله وجود داشته باشد هر کالا می‌باید با ۲۹ کالای دیگر قیمت گذاری شود. در نتیجه در این اقتصاد ۴۳۵ نوع قیمت برای کالاها وجود دارد. در چنین اقتصادی به لحاظ تعداد قیمتی که برای تبادل کالاها وجود دارد، مشکلات فراوانی در معاوضه آنها به وجود خواهد آمد.

ز- عدم امکان معاملات نسبی

این اشکال در معاملات مدت‌دار، موجب می‌شود که انعقاد قراردادهای مدت‌دار برحسب واحدی که مورد قبول طرفین باشد به آسانی انجام نپذیرد. توافق در این نوع نظام برحسب کالا یا خدمت خاص بوده که خود دارای سه اشکال اساسی می‌باشد که عبارتند از:

- عدم تطبیق کالاها و خدمات در رابطه با کیفیت آنها
- عدم ایجاد توافق در رابطه با کالایی خاص
- ایجاد ریسک در رابطه با افزایش یا کاهش ارزش کالا و خدمات در آینده

س- غیر قابل تقسیم بودن برخی کالاها

بیشتر کالاها تقسیم پذیر نیستند که این اشکال در زمان تبادل کالا خود را نشان خواهد داد. بطور مثال اگر فردی نیازمند به پنبه بوده و برای تبادل، چهارپایی مانند شتر وجود داشته باشد، به دلیل عدم تقسیم پذیری در کالای دوم (شتر) عملاً انجام مبادله به سختی صورت پذیرفته و یا اینکه هیچ گاه صورت نمی گیرد.

و- اشکالات موجود در همخوانی کالاها با خدمات

دشواری مبادله برخی خدمات نیز یکی دیگر از مشکلات بود بطوریکه مثلاً یک معلم بدشواری می تواند خدمت خود را با کالاهای مورد نیاز مبادله نماید .

ی- محدودیت در تقسیم و تخصیص کار

در این نظام هر فردی مجبور به تولید تمام کالاهای مصرفی خود بود. در نتیجه هیچ کس نمی توانست در زمینه تولید کالای خاصی متخصص شود و بتواند تولید خود را افزایش دهد.

ب- نظام پایاپای غیرمستقیم^۱ (پول کالایی)

با توجه به اشکالات موجود در نظام پایاپای مستقیم و همچنین با توسعه و رشد چشمگیر جوامع بشری و گسترش محدوده نیازهای انسانها، بشر مجبور به تعریف کالاهایی خاص به عنوان تسهیل کننده در مبادلات تجاری خود گردید، در نتیجه نظام تجاری پایاپای غیرمستقیم یا همان پول کالایی متداول گردید. در این نظام، فروشندگان، کالاهای خود را مستقیماً با کالاهایی که بدان نیاز داشته اند معاوضه نمی کردند، بلکه کالاهای مازاد بر مصرف خانواده را فروخته و در عوض آنها، کالاهایی را می خریدند که، مورد قبول همگان بوده و در زمان نیاز به کالایی خاص، از آن استفاده می نمودند. به عنوان مثال اگر نحوه مبادلات در دو نظام را بررسی کنیم :

با توجه به سیستم نظام پایاپای غیرمستقیم، گندم به عنوان کاتالیزور و یک کالای واسطه عمل کرده و موجب تسهیل امر تجارت می گردید. بدین صورت که ابتدا مازاد کالای خرما توسط خانوار به کالایی به نام گندم (کالایی که مورد قبول همگان بود) تبدیل شده و زمانی که نیاز به نمک داشته اند، کالای گندم را با نمک معاوضه می نمودند. به دلیل اینکه از کالای واسطه به عنوان وسیله مبادلات استفاده شد، لذا به آن پول کالایی اطلاق گردید.

بطور کلی پول کالایی به پولی گفته می شد که، ارزش مبادلاتی آن به عنوان پول، برابر ارزش جنسی آن در رابطه مستقیم با سایر کالاها و خدمات بود. به همین دلیل به این پول در اصطلاح انگلیسی "Full-bodied-money" گفته می شود.

۱- Indirect Barter

۲-Commodity Money

قابل ذکر است که در گذشته، جوامع با توجه به شرایط اقتصادی و اجتماعی خود نوعی خاص از کالاها را به عنوان پول کالایی مورد استفاده قرار می‌دادند. در رم قدیم نمک و احشام، در هندوستان صدف، در ایران غلات، در حبشه بسته‌های فلفل و نمک، در تبت بسته چای، در ویرجینیا و مستعمرات آمریکا تنباکو، در روسیه پوست سمور در حوالی مدیترانه گوسفند به عنوان پول مورد استفاده قرار می‌گرفته است. در جدول (۱-۱) برخی از پول‌های کالایی مورد استفاده در جوامع ارائه شده است.

جدول (۱-۱): فهرست برخی از پول‌های کالایی رایج

خاک رس	خوک	تنباکو	طلا
پوست صدف	اسب	پشم	سرب
صدف تزئینی	گوسفند	چاقو	عاج فیل
کاسه لاک پشت	بز	سیگار	کاغذ
دندان نهنگ	برنج	آهن	لاستیک
ظروف چینی	نمک	مس	پوست دارکوب
ذرت	چای	نقره	نیشکر

پول کالایی به واسطه ویژگی‌هایی چون مورد قبول و اطمینان همگان بودن و داشتن ارزش ذاتی و جنسی، مورد پذیرش قرار گرفت. اما در هر صورت انواع پول کالایی در مقایسه با یکدیگر، مزایا و معایبی را دارا بودند ولی در میان آنها فلزات طلا و نقره به واسطه دارا بودن ویژگی‌های اقتصادی برای مدت طولانی توانستند نقش پول کالایی را به خوبی ایفا نمایند.

ج- نظام پولی فلزی

در عصر پول کالایی، به تدریج نقش پول به فلزات واگذار شد. در بین فلزات نیز، طلا و نقره به علت کمیابی و دارا بودن ویژگی‌های فیزیکی و از همه مهمتر عامه پذیر شدن و قابل قبول بودن در مبادلات بین اقوام و ملل، نقش پول کالایی را بهتر به انجام رساندند. هرودوت^۱ تاریخ نگار یونانی می‌گوید: بطوری که مشهور است، لیدی‌ها اولین ملتی بودند که در قرن هفتم قبل از میلاد با استفاده از فلزات به جای کالاهای غیرفلزی در نقش پول کالایی، سکه^۲ طلا و نقره زده و از آن برای مبادلات استفاده کردند.

لیدی کشوری بود واقع در همسایگی ایران در آسیای صغیر که دولت این کشور به سبب ثروت بسیار و داشتن معادن فراوانی از طلا و نقره، پیش از روی کار آمدن مادها در ایران، برای سهولت امر داد و ستد مبادرت به ضرب و پخش سکه‌ای در لیدی نمود که مخلوطی از طلا و نقره به نسبت ۳۰٪ طلا و ۷۰٪ نقره و نامش الکترون^۳ بود. کارشناسان مسائل پولی، الکترون را پدر بزرگ پولهای بعدی می‌دانند. البته بعدها در دوران سلطنت کروزوس^۴ پادشاه لیدی در سال ۵۵۰ ق.م. به خاطر پخش الکترون‌های تقلبی به وسیله عده‌ای سودجو، سکه‌های الکترون به فرمان وی از گردش افتاد و به جای آنها سکه‌های زرین و سیمین با وزن و اندازه معین ضرب گردید، که بر آنها پیکر لاک پشت نقش شده بود. این سکه‌ها منسوب به کروزوس به نام کروزوئید^۵ شهرت یافت. سکه کروزوئید را که دارای شرایط سکه‌های امروزی بود، نخستین سکه^۱ حقیقی می‌دانند.

۱-Herodote

۲- سکه از چک ایرانی (قباله وحواله) که آن از صک عربی گرفته شده است. همچنین سکه از سکتوم لاتین به معنی سپرگرفته شده است. برخی معتقدند که از سیکل، شیکل یا شیکل تورات (که واحد پول در سوریه و فلسطین بود) گرفته شده است.

۳-Elektron

۴-Croesus

۵-Cersouide

کوروش ۵۴۶ سال ق.م. به لیدیه حمله برد و سارد^۲ را تصرف نمود، با شکست کرزوس آخرین پادشاه لیدی و فتح شهر سارد، عمر پادشاهی بزرگ لیدی و نظام پول پایه طلای لیدی پایان پذیرفت. کوروش و کمبوجیه به علت گرفتاری‌های مملکتی و عدم ثبات اوضاع یا علل دیگر، دست به ضرب سکه نزدند.

همچنین از میان شاهان هخامنشی نخستین بار داریوش سکه ضرب کرد. تاریخ نخستین ضرب سکه احتمالاً ۵۱۴ ق.م. است، چرا که در بقایای ساختمان کاخ داریوش (تخت جمشید، تاریخ ساخت ۵۱۴-۵۱۷ میلادی) جز سکه‌های کرزوس از شهرهای یونانی‌نشین، سکه‌های دیگری به دست نیامده است. سکه‌های طلا را دریک^۳، سکه‌های نقره شیکل^۴ و سکه‌های مسی را فلس می‌گفتند. دریک^۵ به وزن ۸/۴۱ گرم و بیست سکه شیکل^۶ به وزن ۵/۶ گرم بود.

در زمان هخامنشیان تا روی کار آمدن اسکندر مقدونی علاوه بر دریک و شیکل که مخصوص ضرابخانه سلطنتی بودند، ممالک و شهرهای یونانی و آسیای صغیر که در تصرف ایران بودند و استاندارانی (ساتراپ) که شاه برای ایالات معین می‌کرد و حتی رؤسا و فرماندهان ارتش اجازه داشتند، هر یک بصورت مجزا از هر فلزی که با منافع اقتصادی آنها سازگار بود، سکه بزنند.

عیار سکه‌های دریک بسیار بالا بود و با آزمایش روی نمونه‌های به دست آمده معلوم شد که فلزش تنها ۳٪ آلیاژ داشته است. این خلوص بالا باعث شده بود سکه‌های شاهنشاهی در تمامی ممالک همسایه، به خصوص یونان رواج زیادی داشته باشد، به طوری که بازرگانان خارجی با رغبت زیاد، پول هخامنشی را پذیرفته و بسیاری از داد و ستدهای خود را با آن انجام می‌دادند. در اواخر دوران هخامنشی نیز دو دریکی ضرب شد و مهمتر اینکه در تمام دوران هخامنشی دریک با کیفیت ثابت عرضه گردید.

دریک‌ها و شیکل‌ها دارای نقش کماندار پارسی بودند. این نقش در طول دو قرن سلطنت هخامنشیان تغییراتی داشت. از آنجا که سکه‌های هخامنشی تاریخ ضرب ندارند از روی شواهد دیگر نقش‌های مربوط به دوران هر پادشاه را تعیین کرده‌اند. سکه‌های هخامنشی جز موارد استثنایی تنها در یک سو دارای نقش بوده و پشت آنها معمولاً فرورفتگی مربع شکل و ناهمواری‌های نامنظمی داشته‌اند. اثر قسمت برجسته سندان‌ی بوده که هنگام چکش زدن بر روی سکه اثر می‌گذاشته است.

شکل ۱-۱- سکه‌های برجای مانده دریک

۱- بر طبق دائرة المعارف فارسی (غلامحسین مصاحب) سکه «تکه فلزی است، معمولاً قرصی از طلا، نقره، نیکل، مس، آلومینیم که از طرف دولت‌ها با شکل و اندازه‌ی معینی ضرب می‌شود و دولت ارزش آن را ضمانت می‌کند و به عنوان پول به جریان می‌اندازد»

۲-Sard

۳-Daric

۴-Shekel

۵- دریک که یونانی‌ها آن را دریکوس بر گرفته از نام داریوش می‌دانستند و برخی آن را زریک بر گرفته از کلمه زر دانسته‌اند. یک دریک برابر ده سیکل بوده است.

۶- سکه شیکل (سیکل = سکه نقره به وزن ۵/۶ گرم) که این سکه از نام شاقل یا شیکل تورات گرفته شده است و واحد کوچک تر آن کارشا (کرشه) بوده است.

انواع پول به لحاظ جنس

الف- پول زرین (پول زرد) :

در فارسی باستان زرنه و در اوستا زرنه‌اینه آمده است که همان سکه طلا است .

ب- پول سفید :

پول سیمین، دارای تصاویر گوناگون و متنوع است که همان سکه نقره است. در طول تاریخ ایران سکه‌هایی از جنس نقره رواج بیشتری داشته است.

ج- پول سیاه :

هر نوع پول بی ارزش را پول سیاه گویند که جنس آن از مس بوده و در طول تاریخ با نامهای فلس، پشیز، پاپاسی، کالکوی اشکانی، تنگه، غاز، قمری و ... آمده است.

نام گذاری واحد برای پول‌های رایج

معمولاً هر سکه نامی دارد، که واحد پول کشوری است که در آن رایج می باشد. این نام مانع اشتباه در شناسایی سکه می گردد. در دوره اسلامی به سکه طلا دینار، به سکه نقره درهم، و به سکه مسی فلس می گفتند.

جدول ۱-۲- واحدهای پولی با توجه به منطقه جغرافیایی

یونانی	دینار، درهم، فلس
ترکی- مغولی	تومان، آقچه
هندی	مهر، تنگه
اروپایی	منات، ریال، لیره

جدول ۱-۳- نحوه نامگذاری پول‌های رایج

لقب حاکم	شاهی، قران (صاحب قرانی، ریال (سلطنتی))
نام حاکم	یمینی (محمود یمین الدوله) دریک
نام شهر	نیشابوری، لاری، فلوری (فلورانس)
جنس سکه	فضی (نقره ای) آنوروس (طلایی)
رنگ سکه	آقچه (سفید کوچک) پول سیاه (مسی)
اجزا و اضعاف سکه	ربعی (یک چهارم) تومان (ده هزار)
نقش روی سکه	تیرانداز (نقش دریک هخامنشی)

شکل (۱-۲): ضرب سکه در ضربخانه

خصوصیات پول فلزی

- ۱- این فلزات کمیابند و ذخایر معدنی آنها فراوان نیستند.
- ۲- همه مردم خواهان آنها و بصورت زیور آلات از آن استفاده می‌کنند.
- ۳- خاصیت چکش خواری و تورق آن بالاست.
- ۴- برخلاف برخی از فلزات مثل آهن و مس فاسدشدنی نیست و در برابر شرایط جوی مقاوم است.
- ۵- اینکه بر خلاف برخی از کالاها نظیر الماس بدون از دست دادن ارزش قابل تقسیم است.

بطور کلی نظام پولی کشورهای مختلف برحسب نقشی که پول فلزی در اقتصاد ایفا می‌کرده است به سه نظام سیستم پولی دو فلزی طلا و نقره، سیستم پولی تک فلزی پایه طلا و سیستم پولی تک فلزی پایه نقره تفکیک شد.

تقسیم بندی کشورها از نظر نظام پولی فلزی

الف- نظام پولی ۲ فلزی طلا و نقره^۱

این سیستم به دو صورت وجود داشته است:

۱- بدون رابطه مشخص قانونی

در این نظام، هر یک از ۲ فلز، پول رایج کشور به شمار می‌آمدند و مردم می‌توانستند داد و ستدهای خود را با آنها انجام داده و هیچ گونه رابطه قانونی که بیان کننده ارزش آنها نسبت به هم باشد، وجود نداشت. در چنین نظامی، مقدار ارزش مبادله‌ای (قیمت) هر یک از دو فلز، براساس میزان فراوانی، یا کمبود آن فلز تعیین می‌شد. بنابراین، هرگاه میزان هر یک از این دو فلز نسبت به دیگری کمتر می‌شد، قیمت آن بالا می‌رفت. برعکس، هنگام فراوانی آن، قیمتش کاهش می‌یافت. در زمان فراوانی یکی از دو فلز طلا یا نقره، ثبات ارزش پولی مربوطه متزلزل می‌گشت و باعث نگرانی افرادی که آن را به عنوان ذخیره ارزش اقتصادی نزد خود نگهداشته بودند، می‌گردید. لذا افراد، سریعاً از خود واکنش نشان داده و پولهای خود را به پول دیگر، که دارای ارزش و ثبات بیشتر بود، تبدیل می‌کردند و بدین ترتیب ضرر خود را به پایین‌ترین حد می‌رساندند.

۲- با رابطه مشخص قانونی^۲

در این نظام، رابطه مشخص قانونی، بین ارزش دو فلز تعریف شده بود و طلای سکه زده شده با رابطه معین به نقره سکه زده شده و بر عکس تبدیل می‌شد. به عنوان مثال در بسیاری از کشورهای اروپایی در قرن نوزدهم رابطه بین طلا و نقره سکه زده شده ۱ به ۵/۱۵ برقرار گردید. یعنی ارزش هر سکه طلای محتوی یک گرم طلای خالص، معادل ۵/۱۵ سکه نقره که هر یک محتوی یک گرم نقره خالص بود، تعیین شد. در آمریکا بین سالهای ۱۷۹۲ تا ۱۸۳۴ میلادی نسبت رسمی نقره به طلا ۱۵ به یک بوده است، اما از آنجایی که پس از مدتی ارزش کالایی و اسمی سکه های طلا و نقره با یکدیگر متفاوت می‌گردید، دولتهای دارای این سیستم اغلب با مشکلات تبدیل و تنظیم این فلزات مواجه می‌گردیدند. از مشکلات این سیستم می‌توان به ایجاد بازار سیاه اشاره کرد، زیرا ارزش نسبی طلا و نقره بطور دائم در بازار تغییر کرده و با نسبتی که برای تبدیل در نظر گرفته می‌شد، مغایرت پیدا می‌کرد.

۱-Standard Gold & Silver

۲-Bimetalism

▪ قانون گرشام^۱

در سال ۱۵۵۸ یک صراف و سوداگر انگلیسی و پایه‌گذار بورس کالای لندن به نام توماس گرشام^۲ که مشاور مالی ملکه الیزابت اول انگلستان بود، برای نخستین بار قاعده‌ای را کشف کرد که به نام وی مشهور شده است. به موجب این قانون اگر دو یا چند پول دارای ارزش مبادله نابرابر بوده و در عین حال در جریان باشند، پول کم ارزش تر پول دارای ارزش بیشتر را از جریان خارج می‌نماید و به اصطلاح «پول بد، پول خوب را از جریان خارج می‌کند.»

بر اساس این قانون در سیستم دو فلزی طلا و نقره، نه تنها دارای یک نسبت رسمی تبدیل به عنوان واحدهای پولی می‌باشند، بلکه دارای یک نسبت غیر رسمی تبدیل به هم به عنوان کالا نیز هستند. وقتی این دو نسبت یکی باشد، هیچ مشکلی به وجود نمی‌آید، اما وقتی که این نسبتها برابر نباشند، مشکلاتی همچون قانون گرشام به وجود می‌آید. بطور مثال اگر نسبت غیررسمی نقره به طلا دوازده به یک باشد و دولت نیز نسبت نقره به طلا را به همان اندازه در نظر گرفته و تثبیت نماید، مشکل خاصی به وجود نمی‌آید، اما اگر پس از مدتی نقره فراوانتر شده و نسبت نقره به طلا در بازار غیر رسمی سیزده به یک گردد، در چنین شرایطی با خرید سکه‌های طلا به وسیله سکه‌های نقره با نسبت رسمی دوازده به یک و سپس با ذوب کردن سکه‌های طلا و خرید سیزده اونس شمش نقره به ازای یک اونس شمش طلا، یک اونس نقره بیش از مقداری که فرد داشته است سود برده است. حال اگر این عمل توسط افراد مختلف اجرا گردد، در جامعه سکه‌های طلا کمیاب شده و نقره به عنوان پول بد، جای طلا را خواهد گرفت. برای رهایی از مشکلات سیستم دو فلزی، در انتهای قرن نوزدهم اغلب ملل به سمت سیستم تک فلزی به خصوص پایه طلا رفتند.

ب- نظام پولی تک فلزی پایه طلا^۳

در این سیستم فقط سکه طلا رایج بوده و ارزش قانونی داشته و پول اصلی و پایه محسوب می‌گردد. به عنوان مثال می‌توان به کشور انگلستان اشاره نمود. همچنین برای مبادلات جزئی از مسکوک مس، نیکل یا سایر آلیاژها استفاده می‌شده است. بزرگترین مزیت این سیستم ثبات و احساس اطمینانی است که در فعالان اقتصادی و اعتباردهندگان به وجود آورده بود.

مهمترین اشکال در این سیستم بدین صورت بود که اگر یک کشور با کسری تراز پرداختها مواجه می‌گردید، می‌بایست کسری را با طلا پرداخت می‌کرد و لذا طلا از کشور خارج می‌شد. با این اقدام کشور و به خاطر تنزل ارزش پولی، سطح عمومی قیمتها در اقتصاد داخلی کاهش یافته که خود سبب بیکاری، کاهش قیمت سهام، ورشکستگی تجار، تولیدکنندگان و آشوبهای نیروی کار می‌شد.

ج- نظام پولی تک فلزی پایه نقره^۴

در این سیستم پولی، فقط سکه نقره به عنوان پول اصلی استفاده می‌شده و در بین جامعه دارای ارزش قانونی بوده است. ایران، چین و هندوستان از کشورهایی بودند که سیستم پولی تک فلزی نقره در آنها برقرار بوده است.

۱-۳-۴- نظام پول اعتباری

پول اعتباری پولی است که ارزش کالایی ناچیزی دارد و به تعبیر دیگر ارزش غیرپولی آن کمتر از ارزش پولی آن است و به سه نوع حکمی (کاغذی)، تحریری و الکترونیکی تقسیم می‌گردد.

۱-Gresham`s Law

۲-Thomas Gresham

۳-Gold Standard

۴-Silver Standard

الف- پول حکمی (کاغذی)

استفاده از پول حکمی از اواسط قرن ۱۷ میلادی در اروپا متداول گردید. در قرن هجده، پول کاغذی (اسیکناجیا) توسط دولت روسیه منتشر شد و در حدود ده سال بعد از آن، در زمان انقلاب کبیر در فرانسه نیز پول کاغذی به نام (آسین یا) چاپ گردید. در نهایت کلیه دولتها در کشورهای خود پول کاغذی را با شکل و فرم و طرح خاصی چاپ و در اختیار مردم قرار دادند.

برخلاف پول فلزی (طلا و نقره)، پول حکمی به آسانی و به مقدار و مبلغ زیاد قابل چاپ می‌باشد و حمل آن نیز آسان است. علاوه بر این، مقدار انتشار این نوع پول به میزان فلزات قیمتی کشور نیز بستگی ندارد، اما باید مد نظر داشت که انتشار بی‌رویه پول حکمی می‌تواند موجب سلب اعتماد مردم شده و ارزش آن کاهش یابد.

پول بی‌پشتوانه^۱ به پول کاغذی یا اسکناسی گفته می‌شود که پشتوانه طلا یا نقره نداشته باشد. این اصطلاح، از قانون بانکی سال ۱۸۴۴ میلادی انگلستان نشأت گرفت که میزان نشر اسکناس بی‌پشتوانه را به ۱۴ میلیون پوند محدود کرده بود. طبق قانون مزبور، نشر اسکناس بیشتر از این مقدار می‌بایست حتماً دارای پشتوانه کامل طلا باشد. میزان نشر اسکناس بی‌پشتوانه در طول زمان افزایش بیشتری یافت، به طوری که در حال حاضر مقامات پولی محدودیتی در نشر این نوع اسکناس ندارند و در حقیقت نشر اسکناس اکنون دیگر کلاً بدون پشتوانه است.

دلایل رواج پول کاغذی از دیدگاه پل ساموئلسون^۲:

- حمل و نقل آسان و مطمئن پول کاغذی
- کاهش یا افزایش ارزش پول کاغذی با تغییر اعداد روی آن
- تقسیم پذیری آسان با استفاده از اعشار
- جلوگیری از تقلب و چاپ غیرقانونی با ایجاد موارد امنیتی بر روی آن
- محدود بودن عرضه آن

ب- نظام پول تحریری^۳

این نوع پول را نهادهای مالی سپرده‌پذیر منتشر می‌کنند. این نوع پول اعتباری به شکل حسابهای معاملات یا حساب جاری هستند. بانکها، مؤسسات ارائه دهنده وام و پس انداز، اتحادیه‌های اعتباری و نهادهای مالی مشابه برخی از انواع حساب معاملات را به مشتریان ارائه می‌کنند و سپرده‌گذاران می‌توانند برای پرداخت بهای کالاها و خدمات چک بنویسند^۴.

تفاوتهای پول حکمی با پول تحریری

- ۱- پول حکمی دارایی جامعه است و برای کسی بدهی به حساب نمی‌آید، اما پول تحریری به وسیله بدهی‌های نگهداری شده توسط بانک منتشر کننده آن پشتیبانی می‌شود و ایجاد بدهی می‌نماید.
- ۲- پول حکمی پول بیرونی است اما پول تحریری پول درونی است.
- ۳- پول حکمی ثروت خالص برای جامعه بوده اما پول تحریری این چنین نمی‌باشد^۵.
- ۴- پول تحریری به عنوان حواله‌ای است جهت دریافت پول حکمی
- ۵- پول تحریری از لحاظ هزینه چاپ و مشکلات حمل و نقل بر پول کاغذی برتری دارد.

۱- در زمان گذشته پشتوانه پول، طلا و نقره بود، اما در زمان حال، هیچ‌گونه پشتوانه طلا و نقره‌ای برای اسکناس وجود ندارد. امروزه پشتوانه اصلی پول کاغذی، قدرت تولید ناخالص ملی کشورهاست.

۲-poul samuelson

۳-Bank Money

۴- میلر و پولسینلی ص ۲۹

۵- فرهنگ جدید پول و امور مالی پل گریو

ج- نظام پول الکترونیکی

این نوع از پول اعتباری در دهه‌های اخیر رایج شده است و افراد به جای استفاده از پول حکمی یا چک، از بانکداری الکترونیکی استفاده می‌کنند و به وسیلهٔ علائم الکترونیکی، سپرده‌گذاری یا خرید می‌نمایند. پول الکترونیکی، انتقال موجودی پول حکمی را از حسابی به حساب دیگر تسهیل می‌کند. پول الکترونیکی یا پول دیجیتالی، عبارت است از ارزش پول منتشره از سوی دولت یا بخش خصوصی که بر روی یک وسیله الکترونیکی ذخیره شده است.

دهه ۹۰ میلادی، هنگامی که گسترش و پذیرش اینترنت از سوی تاجران و فروشندگان صورت گرفت، مردم در انتظار برچیده شدن پول و حساب و کتاب‌های فیزیکی و دستی در آینده‌ای نه چندان دور بودند. اما وقتی فعالیت تجارت الکترونیکی در سال ۲۰۰۰ با کاهش قابل توجهی مواجه شد، بعضی از کارشناسان بر این عقیده تاکید کردند که پول دیجیتال رویایی بیش نخواهد بود ولی ادامه روند، حرکت موفقیت آمیز پرداخت آنلاین^۱ و پذیرش پول الکترونیک از سوی ۱۵ میلیون نفر از مردم ژاپن، به جهانیان آموخت که زمان استفاده از اسکناس‌های کاغذی رو به پایان است. در واقع اوج جنبش پول الکترونیک به اواسط دهه ۹۰ میلادی برمی‌گردد، در آن زمان بود که مردم رفته رفته به سیستم بانکداری الکترونیک و استفاده از کارت‌های اعتباری علاقه‌مند شدند.

گرایش مشتریان آنلاین نسبت به تبدیل شدن پول سنتی به پول دیجیتال شبیه به یک انقلاب بزرگ برای تجارت جهانی است. امروزه خرید الکترونیک از طریق اینترنت و تلفن همراه و استفاده از پول الکترونیک افق جدیدی را در مقابل کشورهای مختلف قرار داده است. امروزه از تلفن‌های همراه پیشرفته و کارت‌های هوشمند برای خرید در تمامی فروشگاه‌ها، استفاده می‌شود. به طور کلی امروز دنیا شاهد گسترش شدید تجارت الکترونیک و جایگزینی پول الکترونیک به جای پول کاغذی است.

۴-۱- تحولات نظام پولی در ایران

در داخل ایران از زمانهای قدیم سکه‌های طلا و نقره بطور آزاد ضرب می‌گردید و قانون عرضه و تقاضا در تعیین قیمت آنها و نیز رابطه بین طلا و نقره حاکم بود. در نیمه اول قرن گذشته (سالهای ۱۲۵۰-۱۲۰۰ هـ.ش) پول در ایران براساس سیستم دو فلزی طلا و نقره بوده است. وجود پول بر مبنای دیناروس در روم و امپراتوری شرقی که با یک سکه نقره برابری می‌کرد، با نفوذ مسلمانان به امپراتوری روم شرقی، دینار به کشورهای عربی و ایران وارد گردید که در حال حاضر نیز برخی از کشورهای عربی رایج می‌باشد. در ایران به دلیل لزوم استفاده از واحدهای بزرگتر با بی‌ارزش شدن پول دینار، واحد پولی صنار (صد دینار) توسط سلطان محمود غزنوی به نام محمودی رواج یافت.

از واحدهای رایج دیگر می‌توان به شاهی (پنجاه دیناری) اشاره نمود که نصف واحد یک محمودی ارزش داشت. همچنین واحدهای قران (هزار دیناری) و تومان^۲ (ده هزار دینار) نیز در این زمان وجود داشت، اما فقط واحد محاسبه بوده و سکه‌ای به نام قران و تومان وجود خارجی نداشت.

در دوره صفوی شاه عباس سکه‌ای با ارزش ۲۰۰ دینار (دومحمودی) و به نام عباسی ضرب نمود و مورد استفاده قرار گرفت. همچنین به دلیل رابطه مناسب پرتغال با ایران، سکه‌های پرتغالی به نام رئال (معادل ۱۱۷۵ دینار) در ایران به نام ریال مورد استفاده قرار گرفت. در اواخر قرن هجدهم میلادی، در زمان نادرشاه افشار نیز نوعی سکه به نام نادری (۵۰۰ دینار) رواج پیدا کرد، اما در فرهنگ عام به جای لفظ نادری، از واژه ده شاهی استفاده می‌شده است. در طول سلطنت قاجار، سکه‌های، شاهی، صنار، عباسی و ده شاهی استفاده می‌شده و علاوه بر این در اواخر این دوره، سکه‌های هزار دیناری (یک قرانی) و دوهزار دیناری (دوزاری) نیز وارد چرخه تبادلات پولی شد.

۱-Online

۲- واژه تومان از لفظ مغولی تومان به معنی ده هزار گرفته شده که در منصب‌های اعطایی، تومان‌باشی (فرمانده ده‌هزار نفر) به چشم می‌خورد.

در زمان سلطنت پهلوی با توجه به سیاست یکسان سازی واحد پول، سکه‌های ریال به جای ۱۱۷۵ دینار به مبلغ ۱۰۰۰ دینار (مانند قران) کاهش داده شده و واحد پول ریال مورد استفاده قرار گرفت. در این زمان، بعد از تورمهای اقتصادی مختلف و رواج پول کاغذی، اسکناسهای پنج ریالی و ده ریالی (یک تومانی) چاپ شدند.

در این سالها به لحاظ وجود مقدار طلای زیاد در ایران، قسمتی از آن به صورت مسکوک به نام تومان طلا که ارزش آن تقریباً برابر یک لیره استرلینگ و برابر پنجاه عباسی نقره بود، پول اصلی را تشکیل می‌داد.

در سال ۱۲۰۶ هـ. ش قران نقره به ارزش یک دهم تومان ضرب و در جریان گذاشته شد. همچنین ارزش شاهی که کوچکترین جزء پول ایران بود، به میزان یک بیستم قران تعیین گردید. در ابتدای سلطنت ناصرالدین شاه قاجار سکه‌های طلا و نقره و مس همچنان بطور آزادانه در ضرابخانه‌های شهرهای تهران، تبریز، رشت، همدان، کرمانشاه، کاشان، اصفهان، شیراز، یزد، کرمان، مشهد و مازندران ضرب می‌شد و رواج داشت. از آنجایی که در این سالها عیار سکه‌های طلا و نقره چندین بار تنزل یافت، در سال ۱۲۳۶ هـ. ش جدولی برای یکسان کردن عیار سکه‌ها تهیه گردید.

از حدود سال ۱۲۵۰ هـ. ش، کشورهای اروپایی و آمریکا تدریجاً به لحاظ مشکلاتی که سیستم دو فلزی برای آنها فراهم کرده بود (قانون گرشام) پایه نقره را کنار گذاشته و به سیستم تک فلزی طلا روی آوردند. در نتیجه این اقدام، قیمت نقره در بازارهای جهانی رو به تنزل گذاشت. از آنجایی که در این زمان رابطه طلا به نقره در ایران به نسبت یک به چهارده و در اروپا یک به پانزده و نیم بود، لذا خروج هر کیلو طلا از ایران معادل ۱/۵ کیلوگرم نقره برای صادر کننده آن سود داشت، که این امر صدور طلا از ایران را تشدید نمود که در چنین شرایطی اقداماتی برای جلوگیری از خروج طلا از کشور صورت گرفت، لذا باعث ایجاد سیستم تک فلزی نقره در ایران شد.

جدول ۱-۲- نام پولهای رایج در ایران و برابری آن در مقابل واحدهای دیگر

نام پول	برابری با واحدهای دیگر	حکومت
اسپرنه	-	سکه و پول زمان اوستا
اکو	-	به خاطر تصویر شیر، اصلانی گفته می‌شده و اعراب آن را ابوالکلب می‌گفتند.
استر (استاره، ایشتاره، ستیره، استانیر)	-	وزنش ۷۵ گرم بود.
کرشه (کارشا)	-	۸۳ گرم بود.
دانه (دانک کوچک ترین وزن (دائق = جمع دوانیق))	-	
درهم (دراخم یونانی، جوجن آرامی، جوهره، درم، زوزن، مشت پر و چنگ پر)	-	
دینار (دیناروس) دینه فرانسه	یک سکه نقره	امپراتوری روم
صنار (محمودی)	صد دینار	سلطان محمود غزنوی
شاهی (نصف محمودی یا یک بیستم قران)	پنجاه دینار	
قران (قرن = ۱۰۰ سال)	هزار دینار	
تومان	ده هزار دینار	
عباسی (دومحمودی)	دویست دینار	شاه عباس
رئال (۱۱۷۵ دینار)	ریال	
نادری (ده شاهی)	پانصد دینار	نادر شاه افشار
دوزاری	دو هزار دینار	قاجار
ریال	هزار دینار	پهلوی
یک تومان	ده ریال	

۱-۵-۱- سیستم پایه نقره در ایران

با توجه به قیمت بالای رسمی نقره نسبت به قیمت کالایی خود و از طرف دیگر، کاهش قیمت نقره، به تدریج به جای تومان طلا (اشرفی) و پنجهزاری، قران نقره رواج پیدا نمود. همچنین با توجه به قیمت بالای طلا نسبت به نقره، خروج طلا از کشور به شدت افزایش یافت، لذا برای جلوگیری از این امر، از فردی اطریشی به نام پشان دعوت به عمل آمد و در سال ۱۲۵۶ هـ. ش کلیه ضرابخانه‌های ایران تعطیل و ضرابخانه‌ای مجهز به ماشینهای جدید در تهران احداث شد.

با یکسان شدن مسکوک و منع خروج طلا از کشور به پیشنهاد پشان، مسکوک با عیارهای دیگری ضرب شد و ارزش آنها کاهش پیدا نمود. اگر چه وزن طلا، نقره و مس در مسکوک کاهش یافت، اما چون رابطه نقره به طلا همچنان حدود یک به چهارده بود، لذا خروج طلا از کشور ادامه داشت، تا اینکه بالاخره دولت خود به جمع‌آوری و اندوختن طلا پرداخت.

با خروج طلا از مبادلات پولی و کاهش بهای مس، نقره به تنهایی عهده‌دار وظیفه پول در کشور گردید و سیستم پولی ایران به تک فلزی پایه نقره تبدیل شد. در سال ۱۲۷۸ هـ. ش دولت خود رسماً و بطور مستقیم ضرب مسکوک را به عهده گرفت و بدین ترتیب پس از قرنهای آزادی ضرب سکه از بین رفت.

۱-۵-۲- نحوه تبدیل قران نقره به ریال

با نوسانات قیمت جهانی نقره، ایران با اختصاص درآمد ناشی از فروش نفت در بودجه سال ۱۳۰۸ هـ. ش برای خرید طلا، به دنبال تغییر پایه پولی از نقره به طلا افتاد، اما قبل از اجرای این برنامه، ارزش نقره به شدت کاهش یافته و پول کشور با بحران مواجه شد.

در تاریخ ۲۷ اسفند ۱۳۰۸ هـ. ش قانونی در مجلس تصویب شد که به موجب آن، ریال طلا واحد پول ایران قرار گرفت و میزان طلای خالص آن ۰/۳۶۶ گرم تعیین گردید که معادل میزان طلای خالص یک شیلینگ انگلیسی بود، علاوه بر مسکوک طلای بیست ریالی و ده ریالی، مسکوک نقره یک ریالی به وزن ۵/۴ گرم به نمایندگی ریال طلا در داخل کشور رواج داشت.^۱ اما در اواسط سال ۱۳۱۰ هـ. ش با ایجاد مشکلاتی که برای دولت انگلیس به وجود آمد، لیره قابل تبدیل به طلا نبود و از آنجایی که لیره انگلیس مهمترین پول بین‌المللی در آن زمان بود، این اقدام بر کلیه پولها از جمله ریال تأثیر منفی گذاشت.

دولت ایران تصمیم به توقف واحد پولی طلا را گرفت و قانون دیگری را در تاریخ ۲۲ اسفند ۱۳۱۰ هـ. ش از مجلس گذراند، که به موجب این قانون از اول فروردین ۱۳۱۱ هـ. ش، ریال طلا به وزن خالص ۰/۰۷۳۲ گرم واحد پول ایران تعیین شد. لذا مقدار طلای خالص در این واحد پولی جدید تقریباً یک پنجم ریال در قانون دو سال پیش گردید و وزن ریال نقره که به نمایندگی از ریال طلا در داخل کشور جریان داشت به ۴/۱۴ گرم نقره کاهش یافت، که با تفاوت مختصری همان میزان نقره خالص قران قدیم ۴/۱۴۲۷ گرم بود.

با توجه به اقدامات انجام شده سیستم پولی کشور شاهد دو تغییر شد:

- اولاً ارزش اسمی ریال با ارزش فلزی آن در رابطه با ارزهایی که بر پایه طلا قرار داشتند یکسان گردید.
- ثانیاً از اول فروردین ۱۳۱۱ هـ. ش قران که بیش از ۱۰۰ سال رواج داشت جای خود را به ریال داد.

۱-۵-۳- نحوه پیدایش و چاپ اسکناس در ایران

در ایران، واژه اسکناس از یک لغت روسی به نام «اسیکنانچیا» گرفته شده که به دلیل سخت بودن تلفظ آن به اختصار اسکناس نام گرفت. اگر چه اولین پول رسمی کاغذی، توسط بانک شاهنشاهی، در سال ۱۲۶۷ هـ. ش در تهران انتشار یافت، اما سابقه پول کاغذی در ایران

بسیار قدیمی‌تر از این تاریخ است. به گونه‌ای که چاو اولین پول کاغذی است که در دوره ایلخان گیخاتوخان به تقلید از چین در ایران رواج یافت. واژه چاو^۱ از واژه مغولی میانه و چینی گرفته شده است.

در چین در زمان سلسله‌های سونگ، مینگ و نیز در دوره حکومت قوییلای قآن (۶۵۸-۶۹۳ ه.ق.)، چاو رواج داشت. در ایران، در ۶۹۳ ه.ق. در پی کمبود نقدینگی در خزانه، که عمدتاً بر اثر ولخرجیهای خان و درباریان بروز کرده بود، گیخاتوخان پس از مشاوره با پولاد چنگ‌سانگ سفیر خان بزرگ (قوییلای) در تبریز و نیز توصیه عزالدین مظفر بن عمید مشاور صدرجهان زنجانی (وزیر گیخاتو)، دستور داد به جای درهم و دینار، بر اساس چاو چینی، پول کاغذی منتشر کنند. چاوخانه‌ای در تبریز فراهم آمد و نخستین بار در ۱۹ شوال ۶۹۳، در این شهر، چاو در میان مردم منتشر شد (همانجا)، اما به سبب ناآشنایی مردم و عدم اطمینان از پشتوانه مالی چاو و نیز سودجویی بازرگانان، از این پول جدید استقبال نشد.

در تبریز، یک هفته مردم آن را به کار بردند، اما به سرعت به معاملات پنهانی به روش سابق پرداختند و سرانجام از شهر مهاجرت کردند. در شیراز نیز پنجاه هزار دینار صرف تهیه چاو گردید. این مخالفت‌های اجتماعی تا آنجا پیش رفت که اشعار بسیاری در استهزای استفاده از چاو سروده شد. (گفتنی است مارکوپولو که در همین زمان در تبریز حضور داشته، اشاره‌ای بدان نکرده است.) لذا با ایجاد ناراحتی شدید بین مردم و ایجاد عدم تعادل و آشوب در اوضاع اقتصادی مملکت در همان ابتدای کار، ایلخان مغول فرمان دیگری دایر بر لغو رواج چاو صادر نمود و به این طریق اولین اسکناس ایران بدون اینکه جریان کامل پیدا کند، متوقف گردید.

۱-۶- بیجک

در سالهای قبل از ۱۲۶۶ ه.ش، بیجک که یک واژه هندی است در میان صرافان و تجار رواج داشت، در حقیقت نقش یک نوع پول کاغذی را در ایران بازی می‌کرد.

ببیجک سندی بوده که صرافان ضمن صدور آن وصول مبلغی را اعلام داشته اند که در کوتاه‌مدت یا عندالمطالبه تعهد پرداخت وجه آن را می‌نمودند. قدرت رواج آن برحسب میزان معروفیت و اعتبار طرف صادرکننده (متعهد) بوده است. رواج بیجک در ایران تا قبل از سال ۱۲۶۶ ه.ش به خاطر توسعه و رونق بازرگانی و عدم نشر اسکناس بود و مسکوکات فلزی تنها وسیله مبادله و فعل و انفعال پولی بوده اند. بنابراین بیجک علاوه بر آنکه سود سرشاری عاید صرافان می‌کرد وسیله‌ای برای رفع مضیقه پولی بازار نیز بوده است. بیجکها ابتدا به مبلغ مشخص و معینی صادر نمی‌گردیدند و هر یک نام متفاوتی داشتند، اما پس از مدتی بعضی از موسسات در شیراز و اصفهان بیجک‌هایی با ارزش مساوی در جریان گذاشتند که نسبتاً رواج یافت، اما به دلیل امتیاز انحصاری بانک شاهنشاهی در چاپ و نشر اسکناس متوقف گردید.

بانک شاهنشاهی با دریافت امتیاز شصت ساله نشر انحصاری اسکناس از طرف ناصرالدین شاه قاجار، نخستین پول رسمی کاغذی در ایران را چاپ نمود. این بانک از همان نخستین سال فعالیتش یعنی سال ۱۲۶۸ ه.ش، قطعات ۱، ۲، ۳، ۱۰، ۲۰، ۳۰، ۵۰، ۱۰۰، ۵۰۰ و ۱۰۰۰ تومانی را به جریان گذاشت و مجموع اسکناسهای در گردش به ۱۵۰۰۰۰ تومان بالغ گردید. در سالهای بعد، مقدار اسکناس افزایش یافت و در سال ۱۳۰۸ ه.ش به حداکثر آن یعنی ۱۷/۵۰۰/۰۰۰ تومان رسید. وجوه اسکناسهای بانک شاهنشاهی فقط در شعبه‌های محل صدور (ذکر شده در روی اسکناس) قابل پرداخت بود و اگر یکی از شعبه‌های بانک قادر به تبدیل اسکناسهای منتشره به قران نبود، طبق امتیازنامه از نشر اسکناسهای بانک در تمام مملکت جلوگیری می‌گردید.

پس از تأسیس بانک ملی ایران، بانک شاهنشاهی از حق انحصاری نشر اسکناس در ایران صرف نظر کرد و متعهد گردید که تحت نظارت مامور عالی رتبه دولت تا آخر خردادماه ۱۳۱۰ وجه اسکناسهای خود را به مراجعین و در صورت عدم مراجعه دارندگان به دولت ایران بپردازد.

پس از آنکه اسکناسهای بانک شاهنشاهی از جریان خارج شد و به موجب قانون مصوب ۲۲ اسفندماه ۱۳۱۰ هـ. ش انحصار چاپ و انتشار مبلغ ۳۴۰/۰۰۰/۰۰۰ ریال اسکناس در ایران به قطعات ۵۰۰، ۱۰۰، ۵۰، ۲۰، ۱۰، ۵، ۲، ۱ ریالی به مدت ۱۰ سال به بانک ملی ایران واگذار گردید و مقرر شد که پس از انقضای ۱۰ سال در صورتی که این حق لغو نشود، ۱۰ سال دیگر به خودی خود تجدید شده و به همین ترتیب برای دوره‌های ۱۰ سال بعد عمل شود. بدین صورت پس از نیم قرن انحصار انتشار اسکناس که در اختیار بیگانگان قرار داشت، در اختیار یک بانک ایرانی قرار گرفت.

کلیاتی در زمینه بانکداری

بانکداری در جهان زمانی آغاز گردید که داد و ستد و مبادله کالا (غیر از مبادلات کالا با کالا) بین مردم شروع شد و حتی با گسترش تجارت قبل از آنکه پول به مفهوم جدید مورد استفاده قرار گیرد، نیاز به خدمات بانکی بیشتر احساس گردید و احتیاج به یک وسیله پرداخت و سنجش ارزشها و به ویژه وصول مطالبات از مشتریان با وجود خطرات ناشی از نقل و انتقال پول ایجاب می‌کرد که این فعل و انفعال توسط مؤسساتی بنام بانک انجام گیرد.

کلمه بانک می‌تواند از واژه آلمانی Banck به معنای نوعی شرکت و یا از واژه‌های فرانسوی Banque و ایتالیایی Banco به معنای نیمکت صرافان، استخراج شده باشد. در هر صورت مؤسسات صرافی قدیم با همان نام و روش کهن به تدریج سازمان یافته و مرکز کلیه فعالیتهای پولی و اعتباری بانک‌های امروزی شده‌اند.

امروزه بانک‌ها در همه زمینه‌های زندگی اقتصادی نفوذ کرده و با توجه به اینکه بخش مهمی از عرضه پول به شکل سپرده‌های جاری می‌باشد، لذا بانک‌ها نقش قابل توجهی در اقتصاد داشته و موجبات توسعه تجارت و پیشرفت اجتماعی را فراهم می‌سازند.

فصل دوم

تاریخچه بانکداری بانکداری در دوره قدیم الف- بابل

در امپراطوری بابل معاملات بانکی به شیوه ابتدائی آن رواج داشته و حتی در قوانین حمورابی، مقرراتی برای دادن وام و قبول سپرده‌های تجاری ذکر شده و دستوراتی درباره سرمایه‌گذاری آمده است. در شهر بابل تجارخانه‌ها و بانک‌های بزرگی وجود داشته که دادن حواله، برات و نیز گرفتن بهره رواج داشته و نرخ بهره مورد نظر به ۲۰٪ و در مواردی به ۴۰ تا ۴۳٪ نیز می‌رسید. معابد این شهر در حدود ۲۰۰۰ سال قبل از میلاد مسیح به عملیات بانکی محدودی مبادرت می‌ورزیدند و آنها در مقابل وثیقه اموال غیرمنقول پول به امانت می‌دادند.

ب- یونان

در کشور خدایان و ارباب، به علت جنگهای داخلی، علاوه بر بانک‌های خصوصی برخی از معابد که جایگاه مطمئن برای نگهداری و حفاظت اموال گرانبها و پرارزش داشتند، نیز به کار صرافی مشغول بودند. برای نمونه معبد دلفی است که سپرده‌های مردم را پذیرفته و به اشخاص یا شهرها وام می‌داد.

ج- ایران

قبل از دوره هخامنشی، بانکداری به طرز ابتدائی مرسوم ولی در انحصار معابد و شاهزادگان بود و در زمان هخامنشیان بازرگانی رونق یافت و پول مسکوک رواج گرفت و معروفترین این بانک‌ها، بانک اجنبی متعلق به مهاجرین یهودی مقیم بابل بود که به کلیه امور بانکی از قبیل قبول سپرده و اعطای وام و رهن املاک می‌پرداخت و سرمایه آن برای خرید و فروش منازل، احشام، غلامان کشتی‌های حامل کالا به کار می‌افتاد.

د- رم

در اوایل تأسیس دولت رم، وصول مالیاتها بصورت مقاطعه به اشخاص واگذار می‌گردید، لذا مأمورین غالباً به شهرها و مؤسسات دولتی وام می‌دادند. در سیستم بانکداری رم، گذشته از تبدیل پولهای خارجی به پولهای کشور و تعیین عیار آنها و قبول سپرده و دادن وام، کار صندوق‌داری نیز برای مشتریان انجام می‌گرفت. همچنین افتتاح حساب جاری و مدت‌دار به نفع افراد، پرداخت بهره به سپرده‌های مدت‌دار، صدور برات تجاری، دادن قرضه بانکی اعم از مصرفی و تجارتي با بهره‌های متفاوت، رهن و صدور اعتبارنامه تجارتي و غیره دیگر فعالیت‌هایی بود که صورت می‌پذیرفت. لذا عملیات بانکی رم، از بیشتر جنبه‌ها، شبیه به عملیات بانکی فعلی است.

و- چین

بانکداری در چین حدود قرن ششم قبل از میلاد رواج داشته و اختراع کاغذ (در حدود ۱۰۵ سال قبل از میلاد) در چین از نظر استفاده در عملیات بانکداری اهمیتی بسزا یافت، زیرا همین کشف بود که برای اولین بار تهیه اسناد بانکی، تنظیم محاسبات و نگهداری حسابها و نقل و انتقال اسناد را به صورتی ارزان و ساده مقدور ساخت.

بانکداری در قرون وسطی (از قرن پنجم تا پانزدهم میلادی)

در قرون وسطی بانکداری و تجارت به مفهوم آنچه در یونان و امپراطوری رم وجود داشت عملاً از بین رفت، و پس از سقوط رم یک روند نزولی در عملیات بانکی و سایر مظاهر تمدن بشری پیدا شد. بانکداری با انجام برخی عملیات بانکی توسط اقوام مختلف بخصوص یهودیها که بیشتر به فعالیت‌های بانکی پرداخته بودند، حیات تازه‌ای یافت ولی با مخالفت و تعصب شدید مقامات کلیسا علیه دریافت ربح^۱ از افراد و منع مشروط آن در مذهب یهود، این فعالیت تقریباً بلامانع در برخی از مراکز شهرها به طور انحصاری در اختیار این قوم قرار گرفت. در مذهب یهود

۱- نفع و سودی که از تجارت بدست می‌آید. (لغت نامه دهخدا)

منع دریافت بهره منحصرأً به منع دریافت آن از هم کیشان یهودی تعبیر شده، بنابراین عملیات صرافی و بخصوص دریافت بهره در مقابل دادن قرضه به افراد غیر یهودی بلامانع رواج یافت.

بانکداری در دوره جدید (از قرن پانزدهم به بعد)

دوره جدید با پیشرفت تدریجی تجارت و داد ستد در سواحل دریای مدیترانه بخصوص در شهرهای ونیز و فلورانس شروع شد، و کشف آمریکا و راههای دریائی جدید و استقرار روابط بازرگانی بین شرق و غرب، به مرور دامنه فعالیت اقتصادی از سواحل دریای مدیترانه به کشور های سواحل اقیانوس اطلس مانند فرانسه، اسپانیا، پرتغال و انگلیس گسترش پیدا کرد. این پیشرفت توأم با استفاده روز افزون از خدمات بانکی و نتیجتاً افزایش حرفه بانکداری به ویژه در شهر ونیز بود، که با ورود طلا و نقره فراوان از آمریکا و آثار پولی آن در کشورهای مختلف اروپائی از یک طرف و رفع ممنوعیت دریافت بهره در آئین مسیح بر اثر فتوای جان کالون رهبر پروتستانها از طرف دیگر، به افزایش فعالیتهای بانکی و تکامل آن در این دوره کمک شایان نمود.

عملیات بانکی محدود به نگهداری و خرید و فروش فلزات قیمتی و نقل و انتقال وجوه از نقطه‌ای به نقطه‌ای دیگر و تسعیر پولهای خارجی بود. نشر اسکناس تبدیل‌پذیر به فلز (طلا و نقره) بصورت صددرصد باعث رونق بانکداری گردید و محلی برای قبول سپرده‌های نقدی مردم و دولت شد. پرداخت وام و اعطای اعتبار، توسعه پیدا کرد و چک (پول بانکی) به مرور زمان، جزء پولهای در گردش شد. فعالیت و قدرت پولی این بانکداران به قدری توسعه پیدا نمود که حتی به پادشاهان قرض می‌دادند و همین توسعه فعالیت و استفاده بیش از حد از اعتبارات بانکی به ورشکستگی‌های متعددی در نیمه دوم قرن هفدهم میلادی منتهی شد و بالاخره منجر به وضع مقررات قانونی دایر به منع عملیات بانکداران خصوصی در نشر اسکناس و ایجاد بانک‌های عمومی (بانک‌های مرکزی) در این دوره گردید.

تشکیل بانک مرکزی

گذشت زمان و رشد بی‌رویه بانک‌های ناشر اسکناس و عدم نظارت قانونی دولت بر عملیات بانکی، موجب گردید تا بانک‌ها از موازین لازم برای ایجاد تسهیلات اعتباری و پرداخت وام تجاوز کرده و حتی حمایت مالی شرکتهای سهامی را بدون محدودیت و بی‌توجه به عواقب آن در سیستم بانکی پذیرا شوند. تندروری در اعطای اعتبارات و زیاده روی در پرداخت وام سرانجام موجب توقف و ورشکستگی بانک‌ها یکی پس از دیگری گردید، بطوری که دخالت و نظارت دولت را مستقیم یا غیرمستقیم در کار بانکداری الزاماً عملی گردانید. با توجه به رشد صنعت و پیشرفت اقتصاد کشورها و نیاز جوامع به ایجاد بانک‌های تخصصی و همچنین در راستای نظارت دولت‌ها بر عملیات بانکی، انتشار اسکناس بطور انحصاری با تأسیس بانک مرکزی به عهده دولتها قرار گرفت و همچنین نظارت مستقیمی هم از طرف قانونگذار بر بانک‌های ناشر اسکناس اعمال گردید.

بعد از جنگ جهانی اول، بحرانهای پولی در کشورهای مختلف موجب اعتقاد بیشتر به لزوم حفظ ارزش پول از راه نظارت در نشر اسکناس شد. از اوائل قرن بیستم به ویژه سال ۱۹۲۱ پس از کنفرانس بین المللی بروکسل و قبول توصیه آن، بیشتر کشورها پذیرفتند که وجود بانک ناشر اسکناس یا بانک مرکزی در هر کشوری می‌تواند با حفظ ارزش پول و تنظیم حجم اعتبارات و اعمال سیاستهای پولی و نظارت بر عملیات کلیه بانکهای تجاری و تخصصی از بروز بحرانهای پولی جلوگیری کرده و نقش اساسی را در رشد یا توسعه اقتصادی کشور ایفا نماید. در صفحات بعد به بررسی بیشتر بانک مرکزی خواهیم پرداخت.

بانک تجاری

بانک تجاری که با نام بانک بازرگانی^۱ یا بانک اعتباری نیز یاد می‌شود، یک مؤسسه مالی واسطه است که وظیفه اصلی آن جمع‌آوری سپرده‌های مردم و پرداخت وام و اعتبار به تجار و صاحبان صنایع می‌باشد و هدفش تحصیل منفعت برای سهامدارانش می‌باشد. با توجه به اینکه بانک‌های مذکور، وام‌ها را برای تجارت افراد وام‌گیرنده پرداخت کرده و به دنبال کسب سود همانند یک تاجر می‌باشند، لذا به آنها بانک‌های تجاری گفته می‌شود.

فعالیت‌هایی که بانکها درحیطه‌کاری خود انجام می‌دهند عبارتند از :

- ۱- قبول سپرده دیداری (حساب جاری) و پرداخت به مشتریان
- ۲- قبول سپرده‌های پس‌انداز مدت‌دار و پرداخت بهره به مانده این نوع حسابها با توجه به مدت‌سپرده
- ۳- تنزیل اوراق و اسناد بهادار، سفته و برات پذیرفته شده. به عنوان مثال، یک چک به تاریخ یک ماه دیگر را بانک با کسر ۱۰٪ از کل مبلغ، در حال حاضر پرداخت می‌کند و در سررسید مورد نظر، خود از حساب مورد نظر دریافت می‌کند.
- ۴- دادن اعتبار به روش اضافه برداشت و یا اعتبار از حساب جاری بدون وثیقه و با استفاده از مکانیسم اعتبار اسنادی. در عمل، یک تاجر از اعتبار بانک استفاده کرده و بانک برای وی از طریق مکانیسم بانکی، پول پرداخت کرده و بعد از گذشت زمان، از وی بهره مورد نظر را دریافت می‌کند.
- ۵- انتقال پول از یک نفر به نفر دیگر در داخل یا خارج کشور
- ۶- ایجاد تسهیلات گوناگون و وصول حسابهای مشتریان
- ۷- چاپ اسکناس که در انحصار بانک مرکزی است.
- ۸- صدور برات، چک بانکی و حواله و تأیید امضای چک
- ۹- ارائه صندوق امانات
- ۱۰- عهده دار شدن حفاظت از اوراق بهادار و سایر اموال با ارزش
- ۱۱- ایفای نقش امین برای شرکتها
- ۱۲- سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار دولتی و غیردولتی
- ۱۳- خرید و فروش شمش طلا
- ۱۴- انجام معاملات ارزی

ارکان بانک های تجاری

- ۱- مجمع عمومی بانکها
- ۲- شورای عالی بانکها
- ۳- هیئت مدیره هر بانک
- ۴- مدیرعامل هر بانک
- ۵- بازرسان قانونی هر بانک

نکات مربوط به ارکان بانکهای تجاری :

- ۱- ریاست مجمع عمومی بانکها با وزیر امور اقتصادی و دارایی و در غیاب وی با وزیر بازرگانی است.
- ۲- مدیران عامل بانکهای تخصصی به پیشنهاد وزیر مربوط و انتخاب مدیران عامل بانکهای تجاری به پیشنهاد وزیر بازرگانی و با نظر شورای عالی بانکها صورت میگیرد.
- ۳- ریاست شورای عالی بانکها با رئیس کل بانک مرکزی ایران است.

وظایف و عملیات بانکهای تجاری

عملیات اصلی بانک تجاری

عملیات اصلی بانک تجاری مواردی است که باید آنها را انجام دهد، و اگر به هر دلیلی عملیات مورد نظر انجام نگیرد، دیگر اطلاق نام بانک تجاری به آن، مفهومی نخواهد داشت.

وظایف و عملیات اصلی بانک تجاری عبارتند از :

الف) تجهیز منابع مالی توسط بانک تجاری

۱- سپردههای دیداری

وجوهی است که مشتریان نزد بانک به امانت می سپارند و بانک باید عندالمطالبه نسبت به پرداخت آنها اقدام نماید. بانک با افتتاح حساب سپرده دیداری وجوه دریافتی از مشتری را به بستانکار حساب او منظور داشته و مشتری هر موقع بخواهد، می تواند با کشیدن چک به عهده بانک، از سپرده خود برداشت نماید. بانک تجاری به سپرده دیداری اشخاص، بهره پرداخت نمی کند، لذا سپردههای دیداری ارزاترین منبع مالی بانک را تشکیل می دهند. بنابراین لازم است مدیریت بانک تجاری سعی لازم را جهت جلب سپردههای دیداری اشخاص به عمل آورد. یکی از روشهای جذب این نوع سپردهها، توسعه شعب بانک در نقاط مختلف همراه با تبلیغات و آموزش می باشد، چرا که توسعه به تنهایی، نتیجه مطلوب را ایجاد نخواهد کرد.

۲- سپردههای پس انداز

به این نوع سپردهها بهره پرداخت می شود، اما چک در اختیار صاحب حساب قرار داده نمی شود و به جای آن، دفترچه حساب پس انداز داده شده و فقط صاحب حساب با ارائه دفترچه، میتواند نسبت به برداشت از حساب خود اقدام نماید. اصولاً گردش حساب این نوع حساب نسبت به حساب سپرده دیداری از چرخش به مراتب کمتری برخوردار می باشد. از روشهای معمول جلب سپردههای پس انداز، اعطای جوایز به صاحبان این حسابها می باشد که بیشتر در کشورهای در حال توسعه اجرا می گردد. اعطای این جوایز به صاحبان حساب، باعث افزایش رقابت بین بانکها از نظر جذب سپرده می شود. از طرفی ایجاد رقابت سالم بین بانکها برای جذب سپردهها در تخصیص صحیح منابع مالی نقش مؤثری خواهد داشت.

۳- سپردههای مدت دار

سپردههای مدت دار که با عنوان سپرده ثابت نیز نام برده می شود، در واقع یک قرارداد کتبی مالی بین بانک و مشتری است. طبق قرارداد، مشتری موافقت می کند که مبلغ معینی وجه نقد را برای مدت معین به بانک بسپارد و در مقابل بانک تعهد می کند که اصل و بهره سپرده را در سررسید به مشتری تقدماً پرداخت یا حساب جاری مشتری را بستانکار نماید .

نرخ بهره سپردههای مدت دار از نرخ بهره حساب پس انداز بیشتر است. در واقع نرخ بهره بالا انگیزه مشتری را جهت عقد قرارداد سپرده مدت دار با بانک افزایش می دهد .

سپرده مدت دار در مقایسه با سپرده های دیداری و پس انداز برای بانک به مراتب دارای هزینه بیشتری می باشد، اما در مقابل، سپرده های مدت دار از این امتیاز برخوردار می باشند که بانک می تواند کل مبلغ سپرده مدت دار را پس از کسر ذخیره قانونی به تجار و صاحبان صنایع وام داده یا نسبت به سرمایه گذاری آن اقدام نماید، اما بانک تجاری در مورد سپرده های دیداری، نمی تواند بطور مشابه اقدام نماید و باید وجوه نقد همیشه در صندوق بانک برای پاسخگویی به درخواست صاحبان سپرده های دیداری وجود داشته باشد.

روابط بین بانک و مشتری، مشابه روابط امانتدار و امانت گذار می باشد و طبق تبصره واحد ماده ۳ قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) در جمهوری اسلامی ایران، بانکها فقط در خصوص سپرده های مدت دار وکیل هستند تا در امور مشارکت، مضاربه و... استفاده نمایند.

ب) تخصیص منابع مالی توسط بانک تجاری ۱- اعطای اعتبار اضافه برداشت

به این نوع اعطای اعتبار، اعتبار در حساب جاری نیز گفته می شود. در این روش بانک به مشتری اجازه می دهد تا حساب جاری خود را تا سقف مبلغ معینی بدهکار نماید. مشتریانی که از این امتیاز برخوردار می شوند، می توانند علاوه بر موجودی، تا سقف مبلغ معین شده از طرف بانک نیز به عهده بانک چک کشیده و منابع مالی بانک را به مصرف برسانند. قابل ذکر است که به مانده بدهکار حساب این نوع از مشتریان، بهره تعلق می گیرد.

پس از کسر بهره با توجه به سقف مشخص شده اعتبار، وجه مورد نظر به حساب مشتری واریز می گردد. بانک این امتیاز را (به صورت کوتاه مدت) بیشتر به تجار و صاحبان سرمایه به صورت موقت جهت جلب نظر آنها اعطا می نماید. در واقع این امتیاز یکی از روشهای جلب سپرده های دیداری این اشخاص است و بانک صرفاً بر اساس شناخت مشتری و بدون اخذ وثیقه یا تضمینی خاص، اعتبار در حساب جاری را اعطا می نماید.

۲- اعطای اعتبار با تضمین

در این روش بانک با اخذ تضمین بصورت اوراق بهادار یا اسناد دایر بر وجود مال التجاره، به صاحبان صنایع یا تجار، اعتبار اعطا می کند. به این نوع اعتبار، بهره تعلق می گیرد. در برخی مواقع بانک به تضمین شخص یا اشخاص معتبر و در مواقع دیگر با اخذ اوراق بهادار یا اسناد معتبر (لزوماً مبلغ اعتباری که به وثیقه اوراق بهادار داده می شود از ارزش اوراق بهادار کمتر می باشد)، به صاحب صنعت یا تاجر اعتبار می دهد.

۳- تنزیل بروات تجارتي

تنزیل به معنای خرید نقدی طلب مدت دار به مبلغی کمتر است. در واقع در تنزیل بروات تجارتي، بانک سند طلب مدت دار تجار را به مبلغی کمتر از مبلغ مندرج در سند خریداری و مبلغ آن را نقداً به تجار می پردازد. در برخی از کشورها با توجه به نظام پولی و بانکی، بانک های تجاری در صورت نیاز به وجه نقد می توانند اسناد تجاری افراد و تجار را نزد بانک مرکزی مجدداً تنزیل نمایند. در اینگونه کشورها، نرخ تنزیل مجدد که از سوی بانک مرکزی اعمال می گردد، یکی از ابزار کنترل حجم پول در گردش می باشد.

۴- اعطای وام

در این روش متقاضی وام، با مراجعه به بانک برای دریافت وام، اطلاعات مورد نیاز مانند مبلغ وام، مصرف وام، دوره بازپرداخت، روش بازپرداخت، وثیقه و... را با بانک بررسی کرده و چنانچه بانک با پرداخت وام موافقت نماید، پس از امضاء موافقت نامه، وام به متقاضی پرداخت می گردد. باید توجه نمود که در این زمینه نرخ بهره در اعطای وام از نرخ اعتبارات و نرخ تنزیل بالاتر است.

عملیات فرعی بانک تجاری :

عبارت است از ارائه خدمات گوناگون، که بانک برای بدست آوردن منفعت بیشتر یا صرفاً جلب مشتری انجام می‌دهد، که در این عملیات متنوع بانکی، منابع مالی بانکی درگیر نمی‌باشد.

الف) خدمات نمایندگی

بانک در ارائه این خدمات نماینده مشتری است و بر اساس نظر مشتری عمل می‌کند. بانک بطور جدی و اساسی اقدامات لازم را انجام داده، حسابهای واقعی را نگهداری می‌نماید. این خدمات عبارتند از :

۱- جمع‌آوری درآمد مشتری

مشتریان بانک، درآمد خود را بصورت اجاره بهای مستغلات، حقوق ماهیانه، سود سهام، بهره اوراق قرضه، حقوق بازنشستگی و غیره بدست می‌آورند. برخی اوقات برای دارندگان درآمدهای مذکور که در ضمن، مشتریان بانک نیز هستند، جمع‌آوری این درآمدها مشکل‌ساز است. در خصوص مشکلات جمع‌آوری درآمد، می‌توان به کمبود دانش و اطلاعات لازم اشاره کرد. لذا مشتری به بانک خود مراجعه نموده و به بانک، برای جمع‌آوری درآمدهای خود نمایندگی و وکالت می‌دهد. در نتیجه بانک با قبول نمایندگی، بلافاصله اطلاعات و اسناد لازم را جمع‌آوری و طبق دستورات مشتری، به دقت عمل می‌نماید. بانک می‌داند که سررسید سود سهام و اوراق قرضه، پرداخت حقوق و ... چه زمانی است، بنابراین نسبت به اخذ آنها و واریز به حساب مشتری اقدام می‌کند.

۲- خرید و فروش اوراق بهادار برای مشتری

بانک‌های تجاری در زمینه امور مالی تخصص دارند. بانک‌ها اطلاعات و آگاهی‌های لازم را در خصوص بازار پول و سرمایه، بازار اوراق بهادار و سهام دارند. بنابراین مشتری برای خرید یا فروش اوراق بهادار به بانک مراجعه و به بانک وکالت می‌دهد، تا نسبت به معامله به نام مشتری اقدام نماید. بدیهی است بانک با مشتری، مشورت لازم را به عمل آورده و زمان مناسب برای انجام معامله را به اطلاع مشتری می‌رساند و در نهایت طبق دستورات مشتری اقدام و در قبال خدماتی که برای مشتری انجام می‌دهد، کارمزد دریافت می‌نماید.

۳- پرداخت بدهی‌های معینی که مشتری دارد

مشتری بانک اغلب بدلیل کثرت مشاغل، فراموش می‌کند تا مبالغ معینی را در موعد مقرر پرداخت نماید. در نتیجه بانک طبق دستورات مشتری بدهی‌های معینی مانند حق بیمه، حق عضویت، حق آبونمان و سایر عوارض و ... را پرداخت و حساب مشتری را بدهکار می‌کند. در واقع مشتری به بانک نمایندگی داده تا در سررسیدها نسبت به پرداخت مبالغ مشخص از محل موجودی حساب مشتری اقدام و کارمزد خود را نیز از حساب مشتری برداشت نماید.

ب) خدمات عام المنفعه

بخش دوم خدمات بانک تجاری که برای عموم مردم مفید بوده و تحت عنوان خدمات متفرقه بانک تجاری نیز یاد می‌شود شامل موارد زیر است :

۱- حفظ و حراست از اشیاء قیمتی مردم

با توجه به اینکه سیستم حفاظتی و امنیتی بانک‌ها قابل اطمینان می‌باشد، لذا بانک از این فاکتور مثبت در جهت حفظ و نگهداری اشیاء قیمتی مردم در طبقات زیرین ساختمان بانک که از هر لحاظ مطمئن و دارای تأمین و امنیت لازم می‌باشد، استفاده می‌کند. بنابراین با امکاناتی که بانک در اختیار مشتریان خود قرار می‌دهد، مشتری می‌تواند به دو صورت اشیاء قیمتی را برای نگهداری به بانک بسپارد :

حالت اول : مشتری یک صندوق از صندوقهای (معمولاً فولادی) بانک را اجاره نموده که این صندوق دارای دو کلید می‌باشد و با دو کلید باز و بسته می‌گردد. یک کلید نزد مشتری و کلید دوم نزد بانک خواهد بود. لذا هر زمانی که مشتری بخواهد در صندوق را برای انجام کاری باز نماید، با تکمیل فرم مربوطه، کلید دوم را از بانک دریافت و اقدام لازم را به عمل می‌آورد.

حالت دوم : مشتری، اشیاء قیمتی، اسناد یا اوراق معتبر را در پاکت یا جعبه مخصوص گذاشته و آن را لاک و مهر نموده و برای نگهداری در قبال اخذ رسید به بانک می‌سپارد.

۲- انتشار چکهای مسافرتی

باتوجه به اینکه برای حمل و انتقال وجوه نقد توسط مشتریان بانک خطرات و اتفاقات مختلفی وجود دارد، لذا بانک جهت خدمت رساندن مفید به آنها، چکهای مسافرتی را عرضه می‌نماید. چک مسافرتی، چکی است که بانکی آن را به عهده خود می‌کشد و به جای اسکناس در اختیار مشتریان قرار می‌دهد تا آن را در مقصد، به شعب بانک صادر کننده یا نمایندگان و کارگزاران آن ارائه و پول نقد دریافت نمایند.

مدیریت منابع و مصارف وجوه در بانک تجاری

بانک تجاری یک مؤسسه مالی واسطه است که وجوه را کد مردم را جذب و این وجوه را به صاحبان صنایع و سایر متقاضیان وام می‌دهد. بانک به سپرده‌های مردم که منابع مالی بانک را تشکیل می‌دهد بهره می‌پردازد و از متقاضیان بهره دریافت می‌کند. بدیهی است تفاوت بین دریافت بهره و پرداخت آن، سود یا زیان بانک را تشکیل می‌دهد. بنابراین چون هدف بانک تجاری بدست آوردن حداکثر سود برای سهامداران می‌باشد، روش ساده آن است که سپرده‌های کم هزینه جذب و این منابع را با حداکثر نرخ بهره به متقاضیان وام دهد.

بانک تجاری در خصوص سپرده‌ها، با رقابت شدید سایر بانک‌ها و مؤسسه‌های مالی مواجه است و درخصوص نرخ بهره دریافتی از وام گیرندگان نیز مقررات بانک مرکزی آنها را محدود می‌کند. از طرف دیگر سپرده‌گذاران ممکن است هر لحظه برای دریافت وجوه خود به بانک مراجعه کنند. بنابراین بانک ناگزیر است بخشی از سپرده‌ها را با بهره صفر در صندوق خود نگه دارد. با توجه به محدودیتهای مربوط به نظام پولی و بانکی کشور می‌توان آن را بصورت ساده در رابطه زیر بیان کرد :

$$P=R-(C+O+T)$$

P : منافع سهامداران بانک

R : درآمد حاصل از وام و اعتبارات پرداختی

C : هزینه عملیات اصلی بانک

O : هزینه عملیات فرعی بانک

T : مالیات

رابطه مذکور گویای این مطلب است که بانک برای حداکثر نمودن P باید R را افزایش دهد و از سوی دیگر $(C+O+T)$ را حداقل نماید. بانک در مورد T نمی‌تواند عملی را انجام دهد، چون مالیات طبق قانون تعیین می‌گردد و علاوه بر این هزینه عملیاتی بانک مانند حقوق پرسنل، استهلاک ساختمان، هزینه آب و برق و تلفن و گاز نیز اصولاً درصد پائینی از هزینه‌های فرعی بانک را تشکیل می‌دهد، لذا کوشش بانک باید معطوف حداکثر نمودن R و حداقل نمودن C گردد که در واقع درآمد و هزینه عملیات اصلی بانک می‌باشند. بنابراین اگر رابطه مورد نظر با توجه به مقدار P منفی گردد، آنگاه نه تنها سودی نصیب سهامداران بانک نشده بلکه متضرر نیز می‌شوند.

ترازنامه بانک تجاری

ترازنامه بانک تجاری مانند سایر مؤسسه‌های اقتصادی، دارای ستون دارائیها و بدهی‌ها می‌باشد که در هر لحظه حاصل جمع ستون دارائیها باید برابر با حاصل جمع ستون بدهی‌ها باشد.

بانک یک شخصیت حقوقی است که خودش مالک چیزی نیست. هر یک از اقلام مندرج در ستون دارائیهای بانک به کسی تعلق دارد، چون با مصارف پول سهامداران و سپرده‌گذاران بدست آمده است. در ترازنامه بانک، ستون دارائیها نشان دهنده زمینه‌های مصرف منابع است و ستون بدهی‌ها نشان دهنده وجوه اشخاصی است که بصورت سهام یا سپرده در بانک قرار دارد.

اقلام مندرج در ستون دارائیها

بر اساس ستون دارائیهای بانک تجاری، اعتبار آن بانک تعیین می‌شود. یکی از ملاکهای مقایسه بانک‌های تجاری، میزان دارائیهای بانک‌های تجاری می‌باشد. مهمترین اقلام دارائیهای بانک تجاری عبارتند از :

۱- وجه نقد

مهمترین قلم مندرج در ستون دارائیهای یک بانک تجاری، وجه نقد می‌باشد که به آن بهره‌ای تعلق نمی‌گیرد، اما از این لحاظ واجد اهمیت است که بانک به اتکاء آن می‌تواند پاسخگوی نیاز غیرقابل پیش بینی مشتریان باشد که عبارتند از :

الف- موجودی صندوق

ب- سپرده نزد بانک مرکزی (ذخایر قانونی دیداری و غیردیداری)

۲- دارایی‌های خارجی (طلا و ارز)

۳- وام و اعتبارات اعطایی

این قلم از مندرجات ستون دارائیها از این لحاظ اهمیت دارد که بانک بخش زیاد درآمد خود را از طریق اعطای وام و اعتبار به بخش خصوصی و دولتی بدست می‌آورد.

۴- بروات تنزیلی

از لحاظ درجه نقدشوندگی این سرفصل، قبل از وام و اعتبارات اعطایی می‌باشد. چون در زمان نیاز بانک به وجه نقد، می‌تواند با تنزیل مجدد بروات تنزیلی نزد بانک مرکزی، این پول را بدست آورد در صورتی که وام و اعتبارات در زمان سررسید، قابل وصول از مشتریان است .

۵- طلب از خارج

۶- سرمایه‌گذاریها

در این سرفصل مبالغی را که بانک به مصرف خرید اسنادخزانه، سهام شرکتها و فلزات گرانبها رسانده باشد، قرار می‌گیرد.

۷- ساختمان، اثاثیه و لوازم اداری

این سرفصل نشان دهنده میزان دارائیهای ثابت بانک تجاری است که درجه نقدشوندگی آن بسیار کم است .

۸- سایر موارد

اقلامی که جزء اقلام دیگر دارائیها به شرح فوق منظور نشده، مانند حق بیمه پرداخت شده بانک و اقلامی که تکلیف وصول آنها هنوز معلوم نشده است در این سرفصل قرار می‌گیرد .

اقلام مندرج در ستون بدهی‌ها

بر اساس این ستون، میزان بدهی و دین بانک به سهامداران، سپرده‌گذاران و سایر بانک‌ها مشخص می‌گردد. مهمترین اقلام بدهی‌های

بانک تجاری عبارتند از :

۱- سرمایه

عدد مندرج در این قسمت نشان دهنده میزان بدهی و دین بانک به سهامداران است. اگر چه سهامداران بانک اولین افرادی هستند که منابع لازم برای تأسیس بانک را فراهم می‌آورند، اما آخرین افرادی هستند که سهم منفعت خود را از بانک، اگر باقی مانده باشد دریافت می‌کنند. این امر نه تنها در خصوص توزیع سود بانک صادق است، بلکه چنانچه به عللی بانک برچیده شود ابتدا سایر طلبکاران یعنی سپرده‌گذاران طلب خود

را وصول می‌نمایند و مابقی متعلق به سهامداران خواهد بود. بانک‌ها می‌توانند با انتشار سهام جدید یا عدم توزیع سود بین سهامداران، سرمایه بانک را افزایش دهند. هرچه میزان سرمایه بانک نسبت به کل بدهی‌های بانک بیشتر باشد، بانک از استحکام مالی بهتری برخوردار بوده و این امر به اطمینان سپرده‌گذاران خواهد افزود.

۲- سود توزیع نشده

این قلم نشان دهنده مبلغ سودی است که بانک کسب نموده و متعلق به سهامداران می‌باشد، اما بین آنها توزیع نشده است. معمولاً بانکهای تجاری همه ساله قسمتی از سود را بین سهامداران توزیع نمی‌نمایند که این میزان سود توزیع نشده باعث افزایش قدرت بانک تجاری می‌گردد. بانک سود توزیع نشده را معمولاً در سهام ممتاز سرمایه‌گذاری می‌نماید و یا در زمانی که بانک با زیان مواجه شود از سود توزیع نشده برای استتار زیان خود استفاده می‌نماید.

۳- سپرده‌ها

سپرده‌ها، سرمایه در گردش بانک تجاری را تشکیل می‌دهند و نشان دهنده میزان استقراض بانک از عموم مردم است که عبارتند از:

الف- سپرده‌های دیداری بخش خصوصی (حساب‌های جاری)

ب- سپرده‌های غیردیداری (قرض الحسنه- کوتاه مدت- میان مدت- بلندمدت)

ج- سپرده‌های دیداری بخش دولتی (دولت- مؤسسات و سازمانهای وابسته)

۴- استقراض از سایر بانک‌ها

این سرفصل مبالغ قرض گرفته شده بانک از سایر بانک‌ها را نشان می‌دهد.

۵- استقراض از بانک مرکزی

این قلم مبلغی را که بانک از بانک مرکزی قرض نموده، نشان می‌دهد.

۶- وجوه اداره شده

وجوهی که از طرف سازمانها یا مؤسسات برای مصارف مشخصی با شرایط معینی در اختیار بانک گذاشته می‌شود در این سرفصل ثبت می‌گردد.

۷- بروات پرداختنی

برواتی را که بانک باید از وجوه خود بپردازد در این سرفصل معین می‌گردد.

۸- بروات وصولی

برواتی را که بانک از مشتریان گرفته و قبول نموده تا آنها را وصول نماید در این سرفصل مشخص می‌گردد.

۹- بروات قبولی و پذیره نویسی شده

برواتی که بانک به نفع مشتریان پشت نویسی می‌نماید، تا مبالغ مندرج در بروات را در سررسید پرداخت نماید، در واقع بدهی بانک محسوب شده و در این سرفصل قرار می‌گیرد.

۱۰- سود و زیان

سودبست آمده بانک تحت این سرفصل نشان داده می‌شود که متعلق به سهامداران بانک است و در واقع بدهی و دین بانک به سهامداران می‌باشد.

خط‌مشی اعتباری بانک تجاری

هر بانک تجاری باید خط‌مشی اعتباری و سرمایه‌گذاری عاقلانه‌ای را اتخاذ و اجرا نماید.

اصول اساسی در بانکداری

۱- اصل نقدینگی

طبق این اصل بانکدار باید توجه خاصی به توزیع منابع مالی بین اشکال مختلف مصارف آن منابع مبذول دارد. لذا بانک در هر لحظه می‌تواند به سرعت ارقام مختلف دارائیه‌ها را به وجه نقد تبدیل نموده تا پاسخگوی سپرده‌گذاران و سایر طلبکاران باشد. رعایت این اصل موجب افزایش قابلیت مدیران بانک در ارضاء تقاضای سپرده‌گذاران و سایر طلبکاران به وجه نقد خواهد شد.

۲- اصل منفعت

بانکدار باید بصورتی خط‌مشی اعتباری و سرمایه‌گذاری را در نظر بگیرد که درآمد حاصل از ارقام مختلف وام و سرمایه‌گذاری (قسمت اعظم دارایی بانک) بتواند ضمن پوشش هزینه‌های بانک، منفعتی نیز نصیب سهامداران نماید. البته بانکدار نباید برای بدست آوردن حداکثر منفعت، بخش اعظم منابع بانک را صرف خرید اقلامی کند که بالاترین بازده را دارند. زیرا قاعدتاً این ارقام (مانند اوراق بهادار بلندمدت) متقابلاً غیرقابل نقدشونده‌ترین ارقام هستند. بر همین اساس عکس این مورد نیز صادق است، یعنی نقدشونده‌ترین ارقام دارایی که همانا وجه نقد موجود در صندوق بانک می‌باشد، اصلاً درآمدی برای بانک ندارد. به عبارت دیگر پرمفعت‌ترین ارقام دارایی (اوراق بهادار بلندمدت) کمترین قابلیت نقدشوندگی را دارا بوده و نقدشونده‌ترین ارقام دارایی (وجه نقد) اصلاً منفعتی برای بانک ندارد. بدیهی است بین دوحد نهایی راههای مختلف سرمایه‌گذاری وجود خواهد داشت.

۳- اصل امنیت

این اصل موضوع برگشت اصل و بهره وام است. به عبارتی بانکدار نباید برای بدست آوردن حداکثر منفعت به عملیات پرریسکی مانند سفته‌بازی دست بزند که امکان دارد اصل منابع متعلق به سپرده‌گذاران و طلبکاران بانک را به خطر اندازد. این اصل باید همزمان با دو اصل قبلی مورد توجه بانکدار قرار گیرد.

روشهای افزایش منابع مالی در بانک تجاری

- استقراض
- افزایش سرمایه با انتشار سهام جدید
- عدم توزیع سود بین سهامداران
- وصول مطالبات اعم از اصل و بهره در سررسید
- تنزیل مجدد اسناد تجارتي نزد بانک مرکزی
- فروش اوراق بهادار

بانکهای تجاری و مؤسسه‌های مالی

بانک‌های تجاری و مؤسسه‌های مالی غیربانکی واسطه مالی می‌باشند، وظیفه و عمل واسطه مالی آن است که موجبات تلاقی پس اندازکنندگان وجوه و سرمایه‌گذاران را فراهم آورد. دلال هم واسطه مالی است، اما با مؤسسه‌های مالی یک فرق اساسی دارد. دلال فقط واسطه انجام معاملات بین قرض دهندگان و قرض گیرندگان پول یا خریداران و فروشندگان اوراق بهادار می‌باشد و به حساب دیگران این عمل‌ها را انجام می‌دهد نه به حساب خودش، در صورتی که مؤسسه‌های مالی واسطه اعم از بانک‌های تجاری یا سایر مؤسسه‌های مالی غیر بانکی به حساب خویش عمل می‌کنند، یعنی با تعهد خودشان اقدام به قرض گرفتن یا قرض دادن وجوه می‌نمایند.

اعضای بازار پول و سرمایه

به طور کلی بانک‌های تجاری و سایر مؤسسه‌های مالی غیربانکی از اعضای مهم این بازار می‌باشند. مؤسسه‌های مالی واسطه برحسب مورد عرضه کننده یا تقاضا کننده پول در بازار پول می‌باشند. بین مؤسسه‌های مالی واسطه، شرکت‌های بیمه و صندوقهای بازنشستگی عمدتاً عرضه کننده وجوه هستند و ماهیت وجوه آنها ایجاب می‌کند که در بازار سرمایه اقدام به معامله نمایند. بازار پول و سرمایه، بازارهایی هستند که در آنها اعتبارات کوتاه مدت و بلندمدت دادوستد و معامله می‌شود. لذا تفاوت این دو بازار در سررسید وام‌ها و اعتبارات خلاصه می‌شود. بازار پول اختصاص به معاملات اعتباری کوتاه مدت دارد و در مقابل در بازار سرمایه اعتبارات بلندمدت مورد دادوستد قرار می‌گیرند. در کشورهای پیشرفته که دارای بازار متشکل و سازمان یافته پول و سرمایه می‌باشند، این بازارها جنبه بین‌المللی دارند، مانند بازار پول لندن، نیویورک و توکیو که مهمترین بازارهای پول جهان می‌باشند.

با توجه به نقش اساسی واسطه در تلاقی دادن عرضه و تقاضای پول در جامعه و وجود بازارهای پول و سرمایه می‌توان نحوه و طرح انتقال وجوه پس اندازکنندگان را برای سرمایه‌گذاری به ۳ صورت اساسی زیر تقسیم و تفکیک نمود:

۱- مراجعه مستقیم سرمایه‌گذاران و متقاضیان به صاحبان پس انداز و دریافت وجوه

۲- انتقال وجوه پس اندازکنندگان به متقاضیان از طریق بازار پول و سرمایه

۳- انتقال وجوه پس اندازکنندگان به متقاضیان توسط مؤسسه‌های مالی واسطه

۷-۲ عوامل مهم در مقایسه بانکهای تجاری

۱- کل دارائیهای بانک

۲- تعداد شعب بانک

۳- مقدار سود کسب شده بانک

۴- تعداد کارکنان بانک

۵- ارزش سهام سهامداران بانک

در عوامل ذکر شده، عامل اول نقش کلیدی را در این خصوص ایفا می‌کند. هر چند جمع دارایی‌های بانک در حالت تطبیق نقش اساسی را داراست، اما بالا بودن میزان دارائی‌ها دلیل بر استحکام وضع مالی بانک نمی‌باشد، به همین دلیل برای پی بردن به استحکام مالی بانک بایستی ستون دارایی‌های بانک در پایان ۳ یا ۴ سال متوالی، به دقت تجزیه و تحلیل شود.

اسناد تجارتي

اسناد تجارتي، موجب تسهیل معاملات و رونق امر تجارت می‌گردند. این اسناد اوراقی هستند که مبالغ مندرج در این اوراق به سهولت قابل نقل و انتقال هستند. به همین دلیل تجار از اوراق ذکر شده برای نقل و انتقال وجوه که راحت‌تر و مطمئن‌تر می‌باشد، استفاده می‌نمایند.

تفاوت بین پول کاغذی و اسناد تجارتي

پول کاغذی (اسکناس) برای مدت نامحدود توسط بانک مرکزی با مبالغ مساوی و ارقام صحیح و غیراعشاری منتشر می‌گردد و اعتبار آن بستگی به اعتبار دولت دارد، اما اسناد تجارتي بستگی به اعتبار متعهد آن دارد و برای مدت معین و با هر مبلغی اعم از صحیح و یا اعشاری قابل صدور هستند. بنابراین تفاوت پول کاغذی با اسناد تجارتي در مدت زمان اعتبار آنها می‌باشد.

انواع اسناد تجارتي

اسناد تجارتي شامل برات، سفته، چک، سهام، اوراق قرضه، اسنادخزانه، انواع بارنامه و رسید انبار می‌گردد. از این نظر این اسناد به ۳

دسته اساسی تقسیم می‌شوند:

- الف- اسناد تجارتي که مبین وجه نقد می‌باشند. (برات - سفته - چک)
- ب- اسناد تجارتي که در بورس اوراق بهادار قابل معامله می‌باشند. (سهام-اوراق قرضه-اسناد خزانه)
- ج- اسناد تجارتي که نشان دهنده حق عینی دارنده‌اش نسبت به کالاهای معینی در کشتی، هواپیما، واگن راه آهن، کامیون یا انبار می‌باشند. (انواع بارنامه - قبض انبار)

الف- برات^۱

برات نوشته‌ای است که به موجب آن شخصی که برات دهنده نامیده می‌شود، معمولاً به یکی از بدهکاران خود یعنی برات‌گیر دستور می‌دهد تا مبلغ معینی را در سررسید معین در وجه شخص ثالث که دارنده برات نامیده می‌شود، پرداخت نماید. طبق قانون تجارت در کشور ایران، برات وقتی معتبر است که شرایط زیر در آن رعایت شده باشد :

- قید کلمه برات در ورقه برات
- ذکر تاریخ تحریر برات
- ذکر اسم شخص برات‌گیر
- تعیین مبلغ قابل تأدیه
- ذکر تاریخ تأدیه وجه برات
- محل تأدیه وجه برات
- ذکر اسم شخصی که برات در وجه یا به حواله کرد او پرداخت می‌شود
- تصریح به اینکه برات نسخه اول، دوم، سوم یا چهارم است.
- امضاء یا مهر برات دهنده

ب- سفته^۲

سفته یا فته طلب، سندی است که به موجب آن امضاء کننده تعهد می‌کند، مبلغی در موعد معین یا عندالمطالبه در وجه حامل یا شخص معینی و یا به حواله آن شخص پرداخت نماید.

سفته علاوه بر امضاء یا مهر باید دارای تاریخ و متضمن مراتب ذیل باشد :

- تمبر سفته
- شماره خزانه داری
- شماره محل پرداخت سررسید
- درج تاریخ صدور به تمام حروف
- درج تاریخ سررسید به تمام حروف
- مبلغی که باید تأدیه شود با تمام حروف
- به حواله کرد (محل ثبت صاحب سفته)
- مبلغ سفته (محل درج و مبلغ تعهد به حروف)

▪ امضاء متعهد

▪ کادر پایین سفته (محل درج نام و محل درج آدرس متعهد و مکان پرداخت وجه سفته)

تفاوتهای برات و سفته عبارتند از :

- ۱- در برات ۳ نفر دخالت دارند، در حالی که در سفته ۲ نفر مداخله دارند.
- ۲- دارنده برات برای اخذ قبولی باید به برات گیر مراجعه نماید، ولی در سفته چنین نیست.
- ۳- سفته نسخه منحصر به فرد است، اما برات ممکن است نسخه اول، دوم، سوم یا چهارم باشد.
- ۴- برات به عللی چون عدم قبولی، عدم پرداخت، و اخواست می شود در صورتی که سفته به واسطه عدم پرداخت و اخواست می شود.
- ۵- برات و سفته از لحاظ شکلی و مندرجات متن با یکدیگر تفاوتی دارند.

ج- چک^۱

چک (براتی) سندی است به منظور پرداخت مبلغ معینی که در حساب صادر کننده موجود است و بر روی بانک کشیده می شود تا به آورنده، پرداخت گردد. امروزه در دنیا چک دارای انواع مختلفی است که با توجه به اهمیت موضوع، چک های زیر تعریف می گردد :

الف- چک عادی

این نوع چک، چکی است که در بالا تعریف گردید.

ب- چک مسافرتی

چکی است که بانکی آن را به عهده خودش می کشد و این چک به جای اسکناس در اختیار مسافری و سایر متقاضیان قرار می گیرد، تا آن را در مقصد به شعب بانک صادر کننده و یا نمایندگان ارائه و اسکناس دریافت دارند.

ج- چک بانکی

بانک با دریافت اسکناس از مشتری یا بدهکار کردن حساب مشتری، چک بانکی به عهده خودش صادر می کند که مبلغ مندرج را بانک صادر کننده چک تضمین می کند.

د- حواله بانکی

چکی است که بانکی به عهده بانک دیگر می کشد تا مبلغ مندرج در آن را پرداخت و حساب بانک صادر کننده را بدهکار نماید. برای اعتبار این چک باید حداقل شرایط زیر وجود داشته باشد :

- تعهد تأدیه مبلغ بدون قید و شرط
- تاریخ صدور چک
- نام گیرنده چک
- امضاء صاحب چک

د- اوراق بهادار^۲

به سهام، اسناد خزانه و اوراق قرضه که از طریق کارگزاران در بورس مورد معامله قرار می گیرند، اوراق بهادار اطلاق می گردد.

نکات مهم در خصوص سهام ، اسناد خزانه و اوراق قرضه :

- ۱- سهام مبین مالکیت است در حالی که اوراق قرضه و اسناد خزانه حاکی از طلب دارنده از صادر کننده این اوراق و اسناد می باشند.

۱-CHEQUE

۲-SECURITIES-EQUITIES

۲- اوراق قرضه^۱ عبارت است از اسناد عادی بدهی وام گیرنده و تعهد وی در پرداخت اصل و بهره بدهی در سررسیدهای مشخص و معین

۳- مهمترین تفاوت سهام با اوراق قرضه آن است که به هنگام توقف و ورشکستگی شرکت، صاحبان اوراق قرضه شرکت مذکور نسبت به سهامداران شرکت در اولویت قرار دارند. یعنی ابتدا مبالغ اوراق قرضه منتشره شرکت پرداخت خواهد شد و اگر پس از پرداخت کل دیون شرکت متوقف، مبلغی باقی ماند بین سهامداران توزیع خواهد شد.

و- بارنامه^۲

یکی از اسناد مهم تجاری، بارنامه است که توسط شرکتهای حمل و نقل صادر و مهر و امضاء می‌گردد و به صاحب کالا ارائه می‌شود. بارنامه سند مالکیت کالا است که کالای آن توسط شرکتهای حمل و نقل در حال حمل از مبدا به مقصد می‌باشد. بارنامه با ظهرونیسی قابل انتقال است. نکته مهم آن است که بارنامه دارای تاریخ بوده که قاعدتاً همان تاریخ حمل کالا است.

بانک مرکزی

در عصر کنونی بانک مرکزی در حقیقت یک مؤسسه مالی مهم در هر کشور مستقل و مقتدر می‌باشد، چون این مؤسسه نقش مؤثری در تکمیل سیاستهای اقتصادی دولت بخصوص در چهارچوب سیاستهای مالی و پولی هر کشوری بازی کرده و فعالیتهایش برای عملیات صحیح اقتصادی و نیز عملیات مالی دولت، ضروری می‌باشد. در بین بانکهای مرکزی دنیا قدیمی ترین آنها بانک سوئد^۳ است که در سال ۱۶۵۶ میلادی تأسیس شد. اما بانک انگلستان به عنوان بانک ناشر اسکناس بتدریج وظائف و عملیات دیگری را انجام داد و موقعیت بانک مرکزی را پیدا نمود و به همین دلیل بانک انگلستان به عنوان نخستین بانک مرکزی دنیا شناخته شده و ملقب به پدر بانک مرکزی جهان است.

وظایف و عملیات اساسی بانک مرکزی

۱- چاپ و نشر اسکناس

تا اوایل قرن ۲۰ بانک مرکزی به عنوان بانک ناشر اسکناس شناخته شد، به طوری که برخی، وظیفه اصلی و اساسی بانک مرکزی را انتشار اسکناس می دانستند، اما امروزه جزء وظایف عادی بانک مرکزی است که نسبت به طراحی و چاپ اسکناس در جریان طبق قانون و همچنین جمع آوری و خارج کردن اسکناس از چرخه بازار نیز اقدام می‌کند.

۲- بانک مرکزی بانکدار، نماینده و مشاور دولت

در تمام کشورهای جهان بانک مرکزی به عنوان نماینده و مشاور مالی و بانکدار دولت در موضوعات مالی مهم دولتها عمل می‌کنند. بانک مرکزی به منظور جلوگیری از افزایش مالیات و یا افزایش استقراض از مردم، وامهای کوتاه مدت را در اختیار دولت قرار می‌دهد. همچنین بانک مرکزی مساعدهای فوق العاده ای را به دولت در ایام رکود، جنگ و دیگر تنگناهای ملی می‌نماید و آن معاملات خارجی دولت را که مستلزم خرید و فروش پولهای خارجی است، اداره می‌کند.

۱-Bonds

۲-Bill of Lading

۳-Risk bank of Sweden

علاوه بر موارد فوق بانک مرکزی بدهی‌های دولت را اداره کرده و کمک زیادی را به دولت در رابطه با موضوعات مهم سیاست اقتصادی، نظیر اینکه کدامیک از روشهای تأمین مالی کسری بودجه دولت برای شتاب دادن به برنامه‌های توسعه اقتصادی دولت مناسبتر است، می‌دهد.

۳- کنترل اعتبارات و تنظیم حجم پول

بانک‌های تجاری قدرت خلق پول را دارا می‌باشند که همین عامل وجه تمایز اساسی بانک‌ها از سایر مؤسسه‌های مالی واسطه می‌باشد. چنانچه اگر اقتصاد کشور در شرایط تورمی باشد، بانک‌های تجاری با اعطای اعتبارات بین عامل‌های اقتصادی باعث تبدیل وضعیت تورمی به تورم افسار گریخته می‌شوند. در اوضاع و احوالی که اقتصاد کشور دچار این نوع تورم شده باشد، دیگر پول نمی‌تواند وسیله پس انداز ارزشهای اقتصادی محسوب شود، لذا مردم کوشش می‌نمایند پول را از خود دور نمایند. از این رو لازم است بانک مرکزی با استفاده از قدرت خود، بانکهای مذکور را از لحاظ اعطای اعتبارات کنترل نموده تا در شرایطی که اقتصاد کشور ناپایدار است، موجب افزایش این ناپایداری نگردند، چون بانک‌های تجاری به منظور بدست آوردن حداکثر سود برای سهامداران خود فعالیت می‌کنند، اما بانک مرکزی با هدف حفظ منافع عمل می‌کند. با توجه به مطالب عنوان شده کنترل اعتبارات و تنظیم حجم پول در گردش مهمترین و اساسی‌ترین وظیفه بانک مرکزی تلقی می‌گردد و سایر وظایف و عملیات بانک مرکزی عملیات فرعی تلقی می‌شوند. بانک مرکزی برای رهبری و هدایت سیستم پولی و اعتباری و بانکی کشور به نحوی که منافع عموم مردم را تأمین می‌نماید، باید توجه خود را معطوف کنترل اعتبارات کلیه مؤسسه‌های پولی و اعتباری اعم از بانکی و غیر بانکی بنماید. چون غیر از بانک‌ها سایر مؤسسه‌های مالی نقش برجسته‌ای در تغییرات عرضه پول دارا می‌باشند و با اقدامات خود در بازار پولی کشور می‌توانند تأثیر مطلوب سیاست بانک مرکزی در خصوص کنترل اعتبارات بانکهای تجاری را کاهش دهند. به واسطه روابط نزدیکی که بین بانک‌های تجاری و بانک مرکزی وجود دارد، بانک مرکزی به سهولت می‌تواند اعتبارات این بانک‌ها را در مقایسه با اعتبارات سایر مؤسسه‌های مالی کنترل نماید. اما بطور کلی بانک مرکزی آن اشرافی را که بازار پول دارد، بر بازار سرمایه ندارد.

۴- وام دهنده نهایی

وظیفه و عمل بانک مرکزی به عنوان وام دهنده نهایی از وظیفه مهم دیگر بانک یعنی انتشار اسکناس سرچشمه می‌گیرد. بدین ترتیب که هر بانکی از امتیاز نشر اسکناس برخوردار باشد، می‌تواند وظیفه وام دهنده نهایی را انجام دهد.

در ضمن بانک مرکزی در خصوص اقدام به عنوان وام دهنده نهایی باید به صورتی عمل نماید که برای بانک‌های تجاری این توهم پیدا نشود که بانک مرکزی تحت هر شرایط موظف به تأمین نیاز اعتباری بانک‌های تجاری است، چون هدف نهایی بانک مرکزی حفظ منافع عموم مردم می‌باشد و در مواقعی که جامعه در شرایط تورمی قرار دارد، اقدام بانک مرکزی به عنوان وام دهنده نهایی باید با احتیاط لازم همراه باشد.

۵- متولی ذخایر بانک‌های تجاری و تخصصی

بانک مرکزی با تمرکز وجوه نزد خود، سه مزیت را برای بانکها و سپرده‌گذاران ایجاد نماید :

الف - بانک‌ها در مواقع لزوم می‌توانند از موجودی خود نزد بانک مرکزی استفاده کنند.

ب - بانک مرکزی با استفاده از وجوه قابل ملاحظه‌ای که دارد، می‌تواند نسبت به تنزیل بروات تجارتي بانک‌ها اقدام نماید.

ج - در شرایط ایجاد بحران برای بانکهای تجاری، قسمتی از وجوه سپرده‌گذاران نزد بانک مرکزی حفظ شده و از بین نمی‌رود.

۶- حفظ و مدیریت ذخایر ارزی

این وظیفه نیز از وظیفه انتشار اسکناس ناشی می‌گردد. هدف اصلی این وظیفه برخورد و مواجه شدن با عدم تعادل در ترازپرداختهای خارجی در هر لحظه از زمان و نگهداری و حفظ ثبات نرخ ارز است. برای این منظور لازم است که با توجه به قانون، در مقابل اسکناسها و تعهدات سپرده‌ای که بانک مرکزی دارد، حداقل طلا و ارزهای خارجی نگهداری شود، که این مقدار ذخایر خارجی نمی‌تواند برای ایجاد تعادل در ترازپرداختهای بین‌المللی مورد استفاده قرار گیرد.

۷- تسویه پرداختها و بروات بین بانکهای مختلف

اطاق پایایی^۱ جهت تسویه پرداخت چک‌ها و برواتی که به عهده بانک‌های مختلف است. این وظیفه به عنوان یک روش عملی رشد کرده است و در پایان هر روز تسویه حسابها بین بانک‌های مختلف صورت می‌گیرد.

بانکداری در ایران

زمانی که میرزا محمودخان ناصرالملک در لندن برای عقد قرارداد تأسیس راه آهن مشغول مذاکره بود، ژان ساوالان فرانسوی به ایشان پیشنهاد تأسیس بانک داد. پس از آن بنگاه پارسی ارلانگه^۲ در سال ۱۲۶۵ هجری شمسی به دنبال کسب امتیاز تأسیس بانک در ایران بود، اما دولت ایران برای حفظ اندوخته‌های بانک در برابر اعمال خودسرانه حکام، از دادن تضمین خودداری کرد و به همین دلیل مذاکرات این شرکت نیز معوق ماند. همچنین روشنفکران و سرمایه‌داران ایرانی نیز به فکر تأسیس بانک افتادند. حاج محمدحسین امین‌الضرب در سال ۱۲۹۶ هجری قمری، در نامه‌ای به ناصرالدین شاه، تأسیس بانک را تأکید کرد. میرزا ملکم خان ناظم‌الدوله نیز رساله‌ای درباره لزوم تأسیس بانک نوشت و آن را در دارالشورای دولتی طرح کرد. اما تصمیم‌های دارالشورا باید توسط شاه تأیید می‌شد تا اجرا گردد. با توجه به اینکه شاه، درباریان و شاهزادگان از فضای اقتصادی آن روز ایران اطلاعی نداشته و نیاز به تأسیس بانک را نیز درک نمی‌کردند، لذا از این رو با آن مخالفت کردند و این طرح اجرا نشد. فکر تأسیس بانک را چند تن از سرمایه‌داران با نفوذ ایرانی مقیم عثمانی (ترکیه) پی گرفتند و در ۱۲۶۶ هجری شمسی برای یک کاسه کردن وجوهاتی که میان ایران و اروپا در جریان بود، به فکر تأسیس بانک ایران و افغانستان افتادند و قصدشان آن بود که با مشارکت سرمایه‌گذاران فرانسوی و بانک عثمانی، این بانک را تأسیس کنند. اما چون سرمایه‌گذاران فرانسوی به سودآوری آن اطمینان نداشتند، این بانک نیز تأسیس نشد.

دوره های تکاملی بانکداری در ایران

دوره اول بانکداری (از ابتدای سال ۱۲۲۰ لغایت پایان سال ۱۳۰۵)

آغاز فعالیت بانکی به وسیله خارجی‌ها، وجود خلاء قانونی در خصوص بانکداری و انجام عملیات بانکداری مرکزی توسط یک بانک خارجی از مشخصات عمده اولین دوره بانکداری در ایران می‌باشد.

۱-clearing house

۲-Erlangeh

تأسیس و راه اندازی اولین بانک در ایران

سرانجام نخستین بانک در ایران توسط انگلیسی‌ها با نام بانک جدید شرق^۱ در سال ۱۲۶۶ هجری شمسی تأسیس گردید. دلیل موفقیت انگلیس در تأسیس این بانک را باید در تجربه موفق و طولانی مدت این کشور در ایجاد بانک دانست و نیز رقم بالای مبادلات بازرگانی این کشور با ایران، آنها را واداشت تا تسهیلات لازم را برای دادوستد و مبادلات مالی و پولی به وجود آورند.

بانک جدید شرق اولین بانک به شیوه امروزی بود که در شمال شرق میدان امام خمینی (توپخانه) و در محل فعلی بانک تجارت، بدون اینکه از دولت ایران امتیازی کسب کرده باشد، فعالیت خود را آغاز و شعبه‌هایی در تهران، تبریز، مشهد، اصفهان، شیراز، رشت و بوشهر دایر کرد. بانک جدید شرق جهت جذب پولهای نقد مردم، به انواع سپرده‌ها بهره پرداخت می‌کرد. شعبه این بانک در تهران حواله‌های ۵ قرانی را در جریان گذاشت و این حواله‌ها در صورتی که به بانک می‌رسید، وجه آن به صورت تفره پرداخت می‌شد. این بانک در برابر وامی که پرداخت می‌کرد، دوازده درصد بهره می‌گرفت که برای شاه ایران حدود ۶ تا ۸ درصد بود.

جدول ۲-۱- بهره پرداختی توسط بانک جدید شرق

نوع سپرده	میزان پرداخت بهره
سپرده های دیداری	۲/۵ درصد
سپرده های شش ماهه	۴ درصد
سپرده های یکساله	۶ درصد

در سال ۱۲۶۸ هجری شمسی، یک انگلیسی بنام ژولیوس دورویتر^۲ موفق گردید امتیازات^۳ وسیعی از شاه قاجار (ناصرالدین شاه) از جمله تأسیس بانک به مدت ۲۰ سال را بدست آورد. در اثر اقدامات زیاد ژولیوس دورویتر و نیز دخالت دولت انگلیس مجدداً امتیاز دیگری به ایشان برای مدت ۶۰ سال داده شد. این امتیاز برعکس امتیاز قبلی تنها به منظور تأسیس بانکی به نام بانک شاهنشاهی ایران^۴ بود. در نتیجه بانک شرق جدید، که بدون هیچگونه امتیازی در ایران کار می‌کرد، پس از دو سال بسته شد و کلیه تأسیسات و امکانات خود را به مبلغ ۲۰ هزار لیره به بانک جدید شاهنشاهی ایران واگذار و به فعالیتهای خود در ایران خاتمه داد.

در سال ۱۲۶۹ هجری شمسی سهام بانک شاهنشاهی (شاهی) در لندن به فروش رفت و سرمایه بانک به یک میلیون لیره رسید. سرانجام شعبه‌های این بانک در شهرستان‌ها نیز راه‌اندازی شد. این بانک در سال اول بیش از ۶۸ هزار لیره سود خالص به دست آورد و ۸ درصد سود به سهام‌داران پرداخت. این بانک نخستین اسکناس‌ها را نیز در ایران عرضه کرد.

ارزش اسکناس‌ها بین یک تومان تا هزار تومان بود. بانک شاهی ۶ درصد از سود خالص سالیانه خود را به دولت ایران می‌داد. همچنین ۴ هزار لیره با بهره ۶ درصد (برای هزینه سفر ناصرالدین شاه به اروپا) و وام‌های دیگری با بهره ۸ درصد به دولت پرداخت.

معافیت از مالیات، نگهداری و جابه‌جایی حساب‌های دولتی با نظارت بازرس دولت، نیز برعهده بانک شاهنشاهی بود. مرکز اصلی این بانک در لندن و اداره مرکزی آن در تهران بود و سرمایه این بانک در تاریخ تأسیس مبلغ یک میلیون لیره انگلیسی تعیین شده که تماماً پرداخت گردیده بود. این بانک در سال ۱۲۷۹ هجری شمسی با به دست آوردن حق نظارت بر گردآوری عوارض گمرک‌های جنوب، به عنوان وثیقه بدهی‌های دولت و سپس با دریافت درآمدهای شرکت نفتی ایران و انگلیس، مهم‌ترین بنیاد مالی در ایران شد.

۱-New Oriental Banking

۲-Julius de Reuter

۳- این امتیازات شامل انحصار کامل تجارت ایران، کشیدن راه آهن، حق انحصار استخراجات معادن باستانی معادن طلا و نقره، حفر قنات و هرگونه وسایل آبیاری

۴-Imperial Bank of Persia

بانک شاهنشاهی با دادن قرض به دولتمردان ایران راه را برای دخالت‌های انگلستان در ایران هموار می‌کرد. این بانک طی جنگ جهانی اول همانند صندوق پولی سیاست جنگی دولت بریتانیا در ایران و منطقه با دادن پول به خان‌های منطقه آنها را به جنگ علیه دشمنان انگلیس وادار می‌کرد. همچنین این بانک با بیرون بردن نقره از ایران، به پول ایران آسیب سختی وارد کرد و از طرفی با کمک‌های مالی خود، به کودتای رضاخان کمک و یاری رساند.

بانک شاهنشاهی تا پایان دوره امتیاز ۶۰ ساله خود تا سال ۱۳۲۷ هجری شمسی، به کار بانکداری پرداخت و از آن پس با نام بانک ایران و انگلیس در خاورمیانه به کار خود ادامه داد. قابل ذکر است که با آغاز کار بانک شاهنشاهی، روس‌ها نیز در سال ۱۲۶۹ هجری شمسی بانک استقرای روس را بنیان‌گذاری کردند و امتیاز این بانک برای ۷۵ سال به ژاک پولیاکف، سرکنسول روس در ایران، واگذار شد. این بانک نیز از پرداختن مالیات معاف بود و ۷ درصد از سود خالص سالیانه آن به خزانه ناصرالدین شاه واریز می‌شد. این بانک پس از آغاز کار، امتیاز ساخت راه‌آهن انزلی به قزوین، ساخت راه شوسه تهران - همدان و ساخت راه تهران - قزوین را نیز بدست آورد.

شعبه‌های این بانک بیشتر در شهرهای شمالی راه‌اندازی شده بود و با دادن وام‌های رهنی به زمین‌داران شمال توانست بخشی از این زمین‌ها را به چنگ آورد. بانک استقرای روس نتوانست همانند بانک شاهنشاهی به کار اقتصادی بپردازد و طی کار بانکداری در ایران نه تنها به سرمایه آن افزوده نشد، بلکه سرمایه آن همواره رو به کاهش بود. هنگام واگذاری این بانک به دولت ایران در سال ۱۲۹۹ هجری شمسی، از همه دارایی سیزده میلیارد و هفتصد و نه میلیون قرانی آن، تنها هفت هزار و ششصد ریال در صندوق آن برجای مانده بود. پس از واگذاری بانک استقرای به دولت ایران که در پی انقلاب روسیه و برپایی نظام اتحاد جماهیر شوروی رخ داد، این بانک به نام بانک ایران شناخته شد و سرانجام در سال ۱۳۱۲ هجری شمسی، این وظایف به بانک فلاحتی و صنعتی واگذار شد.

با این که بانک استقرای در کار اقتصادی چندان کارآمد نبود، اما در گسترش نفوذ روس‌ها در ایران بسیار کارآمد بود. این بانک با دادن وام به دولت ایران، برخی از روحانیان، بازاریان و شخصیت‌های سرشناس، هدفهای دولت روس را پیش می‌برد. برای نمونه، این بانک با پرداختن بیست و دو میلیون و پانصد هزار منات وام هفت ساله با بهره ۵ درصد، توانست درآمد گمرک‌های شمال را به دست آورد و راه را برای وارد شدن کالاهای روسی به ایران هموار کند. همچنین، هنگامی که دولت مشروطه با بحران مالی روبه‌رو شد، نه تنها از پرداخت وام به آن خودداری کرد، بلکه دولتهای دیگر را نیز از پرداخت وام بازداشت.

شکل ۱-۲: نمونه اسکناسهای رایج بانک شاهنشاهی

بانک عثمانی که یک بانک انگلیسی دیگر بود، به شکل یک شرکت سهامی و با سرمایه مشترک فرانسه و انگلیس در استانبول تشکیل شد و انتشار اسکناس را در ترکیه بدست آورد. بخش مهم معاملات بانکی در ترکیه توسط این بانک صورت می‌گرفت و شعباتی نیز در انگلستان، مصر، قبرس، فلسطین، ایران و عربستان داشت. این بانک در سال ۱۳۰۱ اقدام به تأسیس شعبه‌هایی در تهران، همدان و کرمانشاه نمود و کلیه عملیات بانکی را تا زمان انحلال انجام می‌داد.

بانک ایران و روس در سال ۱۳۰۵ هجری شمسی و از طرف دولت شوروی و با سرمایه یکصد میلیون روبل که تمامی آن پرداخت گردیده بود، به منظور تسهیل در امر مبادلات بین دو دولت ایران و شوروی تأسیس گردید. فعالیتهای بانک ایران و روس از بدو تأسیس محدود به انجام امور مالی مؤسسات بازرگانی وابسته به شوروی و مبادلات بازرگانی بین دو کشور بوده است.

آلمانی‌ها نیز در جریان جنگ جهانی اول، بانک آلمان را در شهر کرمانشاه بنیان‌گذاری کردند تا بتوانند برای پشتیبانی از نیروهای خود در منطقه، ۴ میلیون مارک را به پول ایران تبدیل کنند. اما مردم به اسکناس‌های این بانک اعتماد کافی نداشتند و پس از مدتی با مراجعه به بانک آلمان، درخواست تعویض اسکناس‌ها با طلا و نقره را داشتند. این بانک پس از پایان یافتن جنگ جهانی اول و بیرون رفتن نیروهای آلمانی و عثمانی از ایران، برای همیشه برچیده شد.

تجارتخانه‌های ایرانی

در زمانی که بانک‌های بیگانه در ایران کار می‌کردند، تجارتخانه‌های ایرانی نیز کار بانکی انجام می‌دادند و برخی از آنها کوشش کردند به اندازه توان خود با زیاده‌خواهی‌های بیگانگان رویارویی کنند. برخی از آنان حتی از رهبران مشروطه شدند و برای بنیان‌گذاری بانک ملی ایران نیز کوشش‌هایی کردند.

در سال ۱۲۲۰ هجری شمسی فردی بنام هارطون تومانیانس، تجارتخانه تومانیانس را پیش از برپایی بانک‌های بیگانه در ایران، در شهر تبریز بنیان‌گذاری کرده بود. او در آغاز به جابه‌جایی کالا بین ایران و روس می‌پرداخت اما پس از آشنایی با بانکداری نوین در روسیه، در سال ۱۲۷۱ هجری شمسی، به صرافی روی آورد و پس از چندی، یکی از رقیب‌های بانک شاهنشاهی شد. این تجارتخانه با پرداختن وام شش درصدی و بازگشایی حساب جاری به سرمایه‌چشمگیری دست یافت. اما در جریان انقلاب روسیه ورشکست شد و اموالش، که بیشتر آن در روسیه بود، از سوی دولت شوروی مصادره شد.

در سال ۱۲۶۵ هجری شمسی ارباب جمشید تجارتخانه جمشیدیان را برای تجارت پارچه تأسیس نمود. این بنیاد پس از چندی یک صرافی کارآمد شد و شعبه‌های آن در یزد، شیراز، کرمان، بغداد، بمبئی، کلکته و پاریس بازگشایی شد. این بنیاد در زمان شکوفایی خود به خرید زمین روی آورد و برای خریدن زمین بیشتر، از بانک استقراضی وام گرفت، اما نتوانست وام خود را پردازد و زمین‌های آن در سال ۱۲۹۴ هجری شمسی، از سوی بانک استقراضی مصادره شد.

در سال ۱۲۷۳ هجری شمسی خسرو شاه‌جهان و برادرانش که از زمین‌داران زرتشتی بودند، تجارتخانه جهانیان را در یزد راه‌اندازی کردند. آنان در آغاز به صادر کردن پنبه می‌پرداختند، اما به بانکداری روی آوردند و به زودی شعبه‌هایی در تهران، اصفهان، شیراز، کرمان، بندرعباس، رفسنجان و نمایندگی‌هایی در لندن و بمبئی بر پا کردند. این بنیاد در سال ۱۲۹۱ هجری شمسی، به دلیل کمک مالی به مشروطه‌خواهان به فرمان محمدعلی‌شاه بسته شد و خسرو شاه‌جهان را به لندن تبعید کردند. در سال ۱۲۷۶ هجری شمسی عبدالرحیم شیرازی کمپانی فارس را تأسیس کرد. این بنیاد در بازارهای جنوب اعتبار زیادی پیدا کرد، اما با فشار بانک شاهنشاهی ورشکست شد.

در سال ۱۲۷۶ هجری شمسی بازرگانان ایرانی برای رویارویی با زیاده‌خواهی‌های بانک شاهنشاهی، شرکت اتحادیه را در تبریز تأسیس کردند. این بنیاد در سال نخست با همکاری گروهی از صرافان بزرگ مقدار زیادی از اسکناس‌های بانک شاهنشاهی را گردآوری کرد و برای گرفتن قران نقره به بانک شاهنشاهی برد. چون بانک شاهنشاهی نقره را از ایران بیرون می‌فرستاد، نتوانست قران نقره را در برابر اسکناس گردآوری شده، پردازد. با این راهکار، ایرانیان توانستند ارزش اسکناس آن بانک را تا ۳۰ درصد کاهش دهند و اعتماد مردم را از آن بانک به سوی بنیادهای ایرانی بازگردانند. با این همه، شرکت اتحادیه در سال ۱۲۷۸ هجری شمسی ورشکست شد. در سال ۱۲۷۷ هجری شمسی حاج سلیمان رکن‌الملک شیرازی، پیشکار ظل‌السلطان، شرکت اسلامیة این بنیاد را در اصفهان تأسیس کرد. این بنیاد چند سالی به کار صرافی

پرداخت اما کار بانکی آن چندان چشمگیر نبود. در سال ۱۲۷۸ هجری شمسی با همکاری ۱۷ صراف پایتخت و به کوشش محمد کاظم ملک التجار، شرکت عمومی ایران بنیان‌گذاری شد. این بنیاد به راه‌سازی نیز روی آورد، اما پس از ۵ سال کار، به دلیل ضعف مدیریت ورشکست شد.

تأسیس و راه اندازی اولین بانک با سرمایه ایرانی

پس از کودتای رضاخان در سال ۱۲۹۹ هجری شمسی، امنیتی که با سرکوب هر گونه جنبش سیاسی و مردمی برقرار شد و افزایش درآمدهای نفتی، راه برای بنیان‌گذاری بانک ایرانی هموار گردید. بانک پهلوی قشون در حقیقت اولین بانک ایرانی می‌باشد که در سال ۱۳۰۴ هجری شمسی با سرمایه وجوه صندوق بازنشستگی افسران و درجه داران ارتش تأسیس گردید. این بانک، که برای کمک به رفاه نظامیان بنیان‌گذاری شده بود، از سال ۱۳۲۴ هجری شمسی با نام بانک سپه شناخته شد و از سال ۱۳۵۰ هجری شمسی به صورت شرکت سهامی اداره شد و اکنون نیز یکی از بانک‌های مهم ایران است. اگر چه منظور اولیه از تأسیس این بانک، تمرکز وجوه ارتش و پرداخت حقوق و هزینه‌ها یعنی انجام امور مالی بوده است با این وصف این بانک با تأسیس شعبه‌هایی در شهرهای مختلف کشور مبادرت به بعضی از عملیات بانکی نظیر گشایش حساب جاری، صدور حواله، نقل و انتقال وجوه، تنزیل بروات تجاری، اعطای وام‌های بانکی و سایر عملیات تجاری نموده است. بانک سپه در سال ۱۳۲۳ هجری شمسی با اساسنامه جدید به شکل شرکت سهامی تبدیل گردید. همچنین در سال ۱۳۰۵ هجری شمسی، مؤسسه رهنی دولتی با سرمایه‌ای که از محل وجوه صندوق بازنشستگی مستخدمین و کارکنان دولت بدست می‌آمد، تأسیس گردید. این مؤسسه در قبال وثیقه های منقول مردم وام‌های کوتاه مدت با بهره بسیار پایین اعطا می‌کرد. پس از تأسیس بانک ملی ایران در سال ۱۳۰۷، این مؤسسه جزئی از این بانک شد. با تأسیس بانک رهنی ایران (بانک مسکن فعلی) و تشابه اسمی آن با مؤسسه رهنی دولتی، در سال ۱۳۱۸ هجری شمسی این مؤسسه به بانک کارگشایی تغییر نام یافت. بانک کارگشایی در حال حاضر از واحدهای تابعه بانک ملی ایران بوده و دارای یک شعبه مرکزی و دو شعبه امیرکبیر و امیریه در تهران و ده شعبه دیگر در مراکز برخی از استانها می‌باشد. این بانک مانند گذشته با رهن اموال منقول مردم وام قرض الحسنه کوتاه مدت اعطا می‌نماید.

دوره دوم بانکداری (از ابتدای ۱۳۰۶ لغایت پایان سال ۱۳۳۸)

در تاریخ بانکداری ایران شروع این دوره آغاز فعالیت بانک ملی ایران و پایان آن ختم فعالیت بانکداری مرکزی این بانک با تأسیس بانک مرکزی است. در سال ۱۲۵۸ هجری شمسی برای اولین بار از طرف حاج محمد حسن امین دارالضرب پیشنهاد تأسیس یک بانک سرمایه ایرانی تقدیم ناصرالدین شاه شد، اما این پیشنهاد عملی نشد. در دوره اول مجلس ملی نمایندگان ضمن مخالفت شدید با استقراض خارجی، خواستار تأسیس بانک ملی شدند. تأسیس بانک ملی تنها راه حل مشکلات مالی و اقتصادی ایران اعلام گردید. قانون بنیان‌گذاری بانک ملی در ۱۴ اردیبهشت ۱۳۰۶ هجری شمسی در کابینه مستوفی الممالک تنظیم شد و در همان سال به تصویب نمایندگان مجلس شورای ملی رسید. برای اجرای این قانون یعنی دایر نمودن بانک ملی ایران دو مورد یعنی بانکدار و سرمایه لازم بود. سرمایه این بانک دو میلیون تومان بود که چهل درصد آن را دولت پرداخت. این بانک در نقل و انتقال وجوه دولتی از بانک شاهنشاهی مناسبتی بود، زیرا دولت از آن حمایت می‌کرد. این موضوع سبب شد تا از بابت نقل و انتقال وجوه دولتی سودی عاید بانک شاهنشاهی خارجی نشود و این سود نزد بانک ملی و در ایران بماند. در سال ۱۳۰۹ هجری شمسی دولت ایران با بانک شاهنشاهی در خصوص بازخرید امتیاز انحصار نشر اسکناس از بانک مذکور به توافق رسید. این توافقنامه در خرداد همان سال به تصویب مجلس شورای ملی رسید. دولت امتیازات ذیل را به بانک شاهنشاهی ایران اعطا و حق نشر اسکناس را بدست آورد :

- صرفنظر کردن از حق امتیاز ۶ درصد از عایدات سالیانه بانک
- صرفنظر کردن از نظارت بر امور بانک یعنی داشتن بازرس و حق تفتیش
- اعطاء حق و پرداخت وام به وثیقه غیرمنقول به بانک
- پرداخت ۲۰۰ هزار لیره انگلیسی به بانک

همچنین لایحه قانون اجازه استخدام متخصصین بانکی از اتباع سوئیس یا آلمان در تاریخ ۱۶ آبان ۱۳۰۶ هجری شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسید. بنابراین دکتر کورت لیندن بلات آلمانی که مدتی رئیس کل بانک اعتبارات صوفیه بود، توانست به عنوان مدیر کل بانک ملی ایران استخدام شود. بانک ملی فعالیت رسمی خود را در تاریخ ۲۸ مرداد ۱۳۰۷ هجری شمسی در تهران آغاز کرد. همچنین امتیاز نشر اسکناس برای مدت ۱۰ سال قابل تمدید در ۲۳ اسفند ۱۳۱۰ هجری شمسی به بانک ملی ایران داده شد.

بانک ملی ایران اولین سری از اسکناس های خود را، اول فروردین ۱۳۱۱ هجری شمسی در جریان پولی کشور قرار داد. طبق ماده ۶ قانون اجازه تأسیس بانک ملی ایران برای پیشرفت امر تجارت و فلاح و زراعت و صنعت، ۱۳۰۶ بانک ملی از دادن قرضه یا مساعده به دولت، وزارتخانه یا ادارات و دوائر دولتی بدون تصویب مجلس شورای ملی منع شده بود، لیکن شهرداریها به موجب تبصره ماده مذکور می توانستند تا ۳۰٪ عواید خود را از بانک وام بگیرند. بر اساس همین قانون وظایفی به بانک ملی ایران محول شد که عبارتند از:

- حفظ ارزش پول و موازنه اداری
- تنظیم اعتبارات کشور
- نظارت بر فعالیت سایر بانکها

طبق قانون اجازه تأسیس بانک ملی ایران ۱۳۰۶ بانک ملی ایران به منظور معاملات صرافی و گسترش و توسعه تجارت، صنعت و کشاورزی تأسیس شد. به این بانک اجازه نظارت بر تعیین نرخ ارز و خرید و فروش طلا و نقره و... داده شد. لذا بانک ملی در آن زمان نقش بانک مرکزی را داشت و کارهای مربوط به خزانه دولت و شهرداریها در آن متمرکز گردید. در واقع بانک ملی ایران تبدیل به یک بانک همه کاره شده بود، که عملیات یک بانک تجاری، بانک توسعه و سرمایه گذاری و بانک مرکزی را انجام می داد که یکی از علل افزوده شدن وظایف این بانک عملکرد خوب آن بود. بطور کلی عملیات بانک ملی ایران در دوره دوم بانکداری به سه قسمت عمده بشرح زیر تقسیم و تفکیک می گردد:

الف - عملیات بانکداری به ویژه نشر اسکناس

ب - عملیات بانکداری تجاری

ج - عملیات بانکداری توسعه ای

سایر بانکها در دوره دوم

در این دوره مهمترین بانکی که تأسیس شد، بانک ملی ایران بود. اما بانکهای دیگری نیز در این دوره آغاز به کار نمودند که در سه

دسته زیر می توان تقسیم بندی نمود:

الف) بانکهای دولتی

بانکهای برنامه، اعتبارات صنعتی، بیمه ایران، تعاون کشاورزی ایران، توسعه صادرات ایران، رهنی ایران، ساختمان و صنعتی و معدنی

ایران که توسط دولت تأسیس شدند به عنوان بانکهای دولتی شناخته شدند.

ب) بانک‌های مختلط

بانک‌های اعتبارات ایران، ایران و انگلیس، ایران و خاورمیانه، ایران و غرب، ایرانیان، بین‌المللی ایران و ژاپن، تجارت خارجی ایران، تجارتهای ایران و هلند، تهران، توسعه صنعتی و معدنی ایران که سهامداران آنها هم متعلق به ایرانیان و هم متعلق به خارجیان بود به عنوان بانک‌های مختلط شناخته شدند.

ج) بانک‌های خصوصی

اولین بانک خصوصی در ایران که با استفاده از قانون تجارت و به شکل شرکت سهامی در بهمن ماه ۱۳۲۸ هجری شمسی به وجود آمد، بانک بازرگانی بود. در حقیقت تأسیس این بانک، آغازی بر تأسیس دیگر بانک‌های خصوصی در کشور بود. به ویژه آن که انحلال بانک شاهنشاهی در ایران زمینه را برای توسعه بانک‌های ایرانی فراهم نمود، بطوری که تنها در فاصله میان برجیده شدن شعب بانک انگلیس در ایران و خاورمیانه تا پایان سال ۱۳۳۱ هجری شمسی چهار بانک خصوصی صادرات، تهران، بیمه بازرگان و بانک پارس تأسیس شدند.

دوره سوم بانکداری (از ابتدای سال ۱۳۳۹ لغایت دیماه ۱۳۵۸)

در آغاز این دوره بانک مرکزی شروع به کار نموده و در طی آن قانون پولی و بانکی کشور اجرا گردید. با توجه به اینکه در سال ۱۳۲۷، نخستین لایحه قانون بانکداری کشور توسط بانک ملی ایران تهیه و به وزارت دارایی ارائه شده بود، پس از صدور تصویب‌نامه‌های گوناگون بانکی در سالهای ۱۳۲۵ و ۱۳۲۸، ایده تهیه و تدوین قانون بانکداری قوت گرفت. لایحه مذکور پس از اصلاحات در تاریخ پنجم تیرماه ۱۳۳۴ با عنوان قانون بانکداری از تصویب کمیسیون‌های مشترک مجلسین (شورای ملی و سنا) گذشت و برای اجرا به دولت ابلاغ گردید که شامل موارد ذیل بود:

فصل اول - تأسیس بانک

فصل دوم - سرمایه و اندوخته بانک

فصل سوم - حدود عملیات بانک

فصل چهارم - هیئت نظارت بر بانکها

فصل پنجم - سایر (تصحیح وضع موجود و انحلال بانکها)

تحولات سریع بانکداری و اهمیت روزافزون نقش بازار پول و سرمایه در اقتصاد کشور طی دهه ۳۰، تدوین مقررات جامعی را که ناظر بر عملیات بانکی پولی باشد، اجتناب ناپذیر می‌ساخت. سرانجام در ۷ خرداد ماه ۱۳۳۹، لایحه اساسنامه بانکی و پولی ایران پس از تصویب کمیسیون‌های مشترک مجلسین تحت عنوان قانون بانکی و پولی کشور به دولت ابلاغ شد تا برای مدت پنج سال به طور آزمایشی به اجرا گذارده شود. این قانون از هر جهت از قانون بانکداری ۱۳۳۴ هجری شمسی جامع‌تر و کامل‌تر بود چون علاوه بر مقررات بانکداری شامل مقررات مربوط به ایجاد شورای پول و اعتبار، تأسیس بانک مرکزی و مسائل پولی کشور بود که موارد این قانون در ۴ فصل زیر مشخص شد:

فصل اول: ایجاد قانونی مربوط به پول و اعتبار

فصل دوم: مسائل پولی و نشر آن و پشتوانه آن

فصل سوم: وظایف و اختیارات بانک مرکزی ایران

فصل چهارم: مسائل مربوط به بانکداری ایران

در سال ۱۳۳۷ هجری شمسی شورای عالی اقتصاد، کمیونی متشکل از قائم مقام مدیر کل بانک ملی ایران، معاون بانک، رئیس اداره بررسیهای اقتصادی و مالی بانک و فرانسوا کراکو مشاور بانک را مأمور تهیه طرح تأسیس بانک مرکزی نمود. با انتصاب نخستین رئیس کل بانک مرکزی ایران در تاریخ ۱۸ مرداد ماه ۱۳۳۹، بانک مرکزی ایران رسمیت یافت و بدین ترتیب بانک مستقلی برای نظارت در حجم عملیات و هدایت سیستم پولی و بانکی تأسیس شد و به طور رسمی عملیات بانکداری مرکزی از بانک ملی ایران جدا شد. به موجب ماده ۳۴ قانون مذکور، انجام وظایف و مسئولیتهای مختص به بانک مرکزی ایران بر عهده ارکان بانک، یعنی مجمع عمومی، شورای پول و اعتبار، هیأت عامل، هیأت نظارت اندوخته اسکناس و هیأت نظارت قرار گرفت.

در سال ۱۳۴۲ بانک مرکزی به منظور تجدید نظر در قانون یاد شده، طرح جدید پولی و بانکی کشور را تهیه کرد. این طرح پس از بررسی در کمیسیون های متعدد، سرانجام در تیرماه ۱۳۵۱، تحت عنوان قانون پولی و بانکی کشور به تصویب کمیسیون های مشترک دارایی و دادگستری دو مجلس گذشت و در تاریخ ۷ تیرماه ۱۳۵۱، مورد تصویب مجلس شورای ملی قرار گرفت و از هشتم شهریورماه همان سال به اجرا درآمد. قانون مذکور در مقایسه با قانون بانکی و پولی کشور مصوب خرداد ماه ۱۳۳۹، در پرداختن به عناوین و موضوع های مرتبط با وظایف و عملیات مرکزی، از کلیت و انسجام بیشتری برخوردار بود.

ارکان بانک مرکزی در ایران

- مجمع عمومی
- شورای پول و اعتبار
- هیأت عامل
- هیأت نظارت اندوخته اسکناس
- هیأت نظارت

ساختار و وظایف هر یک از ارکان فوق الذکر عبارتند از :

۱- مجمع عمومی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

اعضای این مجمع متشکل است از:

- رئیس جمهور (ریاست مجمع)
- وزیر امور اقتصادی و دارایی
- رئیس سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور
- وزیر بازرگانی
- یک نفر از وزرا به انتخاب هیأت وزیران

تبصره ۱: رئیس کل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران به پیشنهاد رئیس جمهور و بعد از تأیید مجمع عمومی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران با حکم رئیس جمهور منصوب می گردد.

تبصره ۲: قائم مقام بانک مرکزی به پیشنهاد رئیس کل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و پس از تأیید مجمع عمومی با حکم رئیس جمهور منصوب می شود.

وظایف مجمع عمومی

الف- رسیدگی و تصویب ترازنامه بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

ب- رسیدگی و اتخاذ تصمیم نهایی نسبت به گزارشهای هیات نظار

ج- رسیدگی و اتخاذ تصمیم درباره پیشنهاد تقسیم سود ویژه بانک

د- انتخاب اعضای هیأت نظارت به پیشنهاد وزیر امور اقتصادی و دارایی

۲- شورای پول و اعتبار

اعضای این شورا عبارتند از:

الف- وزیر امور اقتصادی و دارایی یا معاون وی

ب- رئیس کل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

ج- رئیس سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور یا معاون وی

د- دو تن از وزرا به انتخاب هیأت وزیران

ر- وزیر بازرگانی

ط- دو نفر کارشناس و متخصص پولی و بانکی به پیشنهاد رئیس کل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و تأیید ریاست جمهوری

ظ- دادستان کل کشور یا معاون وی

ن- رئیس اتاق بازرگانی و صنایع و معادن

و- رئیس اتاق تعاون

هـ- نمایندگان کمیسیونهای امور اقتصادی و برنامه و بودجه و محاسبات مجلس شورای اسلامی (هر کدام یک نفر) به عنوان ناظر با انتخاب

مجلس

ی- ریاست شورا بر عهده رئیس کل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران خواهد بود.

وظایف و اختیارات شورای پول و اعتبار

شورای پول و اعتبار به منظور مطالعه و اتخاذ تصمیم درباره سیاست کلی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و نظارت بر امور پولی و

بانکی کشور عهده‌دار وظایف زیر است :

الف- رسیدگی و تصویب سازمان و بودجه و مقررات استخدامی و آیین نامه های داخلی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

ب- رسیدگی و اظهارنظر نسبت به ترازنامه بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران جهت طرح در مجمع عمومی

ج- رسیدگی و تصویب آیین نامه های مذکور در قانون پولی و بانکی

د- اظهارنظر در مسایل بانکی، پولی و اعتباری کشور و همچنین اظهار نظر نسبت به لوایح مربوط به وام یا تضمین اعتبار و هر موضوع

دیگری که از طرف دولت به شورا ارجاع می‌شود.

هـ- ارائه نظر مشورتی و توصیه به دولت در مسائل بانکی، پولی و اعتباری کشور که به نظر شورا در وضعیت اقتصادی و بویژه در سیاست

اعتباری کشور مؤثر خواهد بود.

و- اظهارنظر درباره هر موضوعی که از طرف رئیس کل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در حدود قانون به شورای مذکور عرضه

می‌گردد.

۳- هیأت عامل

هیأت عامل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران مرکب است از:

الف- رئیس کل

ب- قائم مقام

ج- دبیرکل بانک

د- سه نفر معاون

۴- هیأت نظارت اندوخته اسکناس

هیأت نظارت اندوخته اسکناس از افراد زیر تشکیل می‌شود:

الف- رئیس کل بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران یا معاون او

ب- دو نماینده مجلس شورای اسلامی به انتخاب مجلس

ج- دادستان کل کشور یا معاون او

د- خزانه دار کل کشور

ه- رئیس کل دیوان محاسبات

و- رئیس هیأت نظارت

ی- وظایف هیأت نظارت اندوخته اسکناس

۵- هیأت نظارت

هیأت نظارت مرکب از یک نفر رئیس و چهار نفر عضو از میان حسابرسان خبره یا افراد مطلع در امور حسابداری و یا بانکی با داشتن حداقل ده سال سابقه کار است که به پیشنهاد وزیر امور اقتصادی و دارایی و تصویب مجمع عمومی برای مدت ۲ سال انتخاب می‌شوند و انتخاب مجدد آنان بلامانع است.

وظایف هیأت نظارت

الف- هیأت نظارت مسئول رسیدگی به حسابها و تعهدات بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران است که نسبت به صحت این حسابها و تعهدات اظهار نظر می‌کند.

ب- رسیدگی به ترازنامه پایان سال بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و تهیه گزارش برای مجمع عمومی سالانه

ج- رسیدگی بصورت ریزداریها و بدهیها و خلاصه حسابهای بانک و گواهی آنها برای انتشار

د- رسیدگی به عملیات بانک از لحاظ انطباق آنها با موازین قانونی

نکاتی در دوره سوم بانکداری ایران :

به دنبال افزایش سریع درآمد نفت در سال ۱۳۵۳ هجری شمسی بازار پول و سرمایه رشد قابل ملاحظه‌ای یافت، در نتیجه با گسترش فوق‌العاده شبکه بانکی، کشور ایران در سال ۱۳۵۷ هجری شمسی دارای ۳۶ بانک تجاری شد. در سال ۱۳۵۷ به موازات گسترش اعتراضات مردم و اعتصابات سازمان و دستگاههای دولتی نقش و اهمیت اسناد تجارتي به ویژه چک در معاملات به شدت کاهش یافت و لذا نیاز به اسکناس و مسکوک به سرعت بالا رفت. همراه با این امر، سرمایه‌داران بزرگ برای اخذ سپرده‌های خود و تبدیل به ارزهای معتبر و خروج سرمایه از کشور به بانکها هجوم بردند. در نتیجه برداشتهای غیرعادی از سپرده‌های بانکی شدت گرفت و حجم اسکناس و مسکوک در دست اشخاص، فوق‌العاده افزایش یافت و بانکها شدیداً تحت فشار قرار گرفتند و برخی از آنها در آستانه ورشکستگی و توقف قرار گرفتند.

جدول ۲-۲- اسامی برخی از بانکها در قبل از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و ویژگیهای خاص هر بانک

ترتیب	نام بانک	مالک بانک	ویژگی	دوره
۱	جدید شرق	انگلستان	اولین بانک ایران	اول
۲	شاهنشاهی	انگلستان	دریافت امتیازات از شاه قاجار (امتیاز نشر اولین اسکناس در ایران)	اول
۳	استقراضی روس	روسیه	بدست آوردن بخشی از زمینهای شمال با حربه دادن وام	اول
۴	عثمانی	انگلستان-فرانسه	-	اول
۵	ایران-روس	شوروی-ایران	-	اول
۶	آلمانیها	آلمان	-	اول
۷	پهلوی قشون(سپه)	ایران	اولین بانک با سرمایه ایرانی	اول
۸	رهنی ایران	ایران	دادن وامهای کوتاه مدت با بهره پایین	اول
۹	ملی ایران	ایران	فعالیت به عنوان بانک تجاری و بانک مرکزی	دوم
۱۰	بازرگانی	ایران	اولین بانک خصوصی در ایران	دوم
۱۱	بانک مرکزی	ایران	دریافت حق نشر اسکناس و مسکوک از بانک ملی	سوم

دور چهارم بانکداری (از ابتدای بهمن ماه ۱۳۵۸ لغایت پایان سال ۱۳۶۵)

با آغاز این دوره که با پیروزی انقلاب اسلامی همراه بود طبق مصوبه شورای انقلاب در ۱۷ خرداد ۱۳۵۸ هجری شمسی کلیه بانکهای خصوصی ایران، ملی اعلام گردیدند. اگر چه ملی کردن بانکها از اقدامات بسیار مهم پس از انقلاب در راستای کنترل مالی و برقراری یک نظام پولی و اعتباری مستقل تلقی می گردید، اما بدیهی به نظر می رسید که انتقال مالکیت بانکهای خصوصی به دولت، به تنهایی برای تجهیز نظام بانکی کشور و هدایت آن در جهت تحقق اهداف اقتصادی ملی کافی نبوده و اقدامات دیگری را ضروری می نمود. بدین منظور پس از ملی شدن بانکها و مؤسسات اعتباری کشور، ادغام آنها ضرورت یافت و بدین ترتیب بود که در اجرای ماده ۱۷ لایحه قانون اداره امور بانکها، مصوب هفدهم خرداد ۱۳۵۸ هجری شمسی شورای انقلاب اسلامی، ۲۸ بانک، ۱۶ شرکت پس انداز و وام مسکن و دو شرکت سرمایه گذاری ملی اعلام شدند. شورای عالی بانکها در اطلاعیه ای نحوه ادغام آنها را اعلام کرد، بطوری که بانکها پس از ادغام به ۹ بانک که شامل ۳ بانک تخصصی و ۶ بانک تجاری است، تقسیم بندی شدند.

الف- بانکهای تخصصی

به منظور ایجاد یکپارچگی در ضوابط اعطای وام و اجرای سیاستهای واحد و پیشبرد فعالیتهای تخصصی در زمینه های مسکن، کشاورزی و صنعت و معدن، بانکهایی که در این سه زمینه فعالیت می کردند، بصورت زیر ادغام گردیدند:

۱- بانک صنعت و معدن

این بانک از ادغام بانکهای اعتبارات صنعتی، توسعه صنعتی و معدنی ایران، توسعه و سرمایه گذاری ایران، شرکت سرمایه گذاری بانکهای ایران، صندوق ضمانت صنعتی و صندوق معدن تشکیل شده است.

۲- بانک مسکن

این بانک از ادغام بانکهای رهنی ایران، ساختمان، شرکت سرمایه گذاری ساختمانی بانکهای ایران، شرکتهای پس انداز، وام مسکن کورش بزرگ، اکباتان، پاسارگاد و در شهرستانها شرکتهای پس انداز و وام مسکن مشهد، تبریز، اصفهان، اهواز، گیلان، همدان، کرمانشاه، مازندران، گرگان، ارومیه، سمنان و آبادان تشکیل شده است.

۳- بانک کشاورزی

این بانک از ادغام بانک توسعه کشاورزی ایران، بانک تعاون کشاورزی ایران و کلیه مؤسسات اعتباری وابسته به وزارت کشاورزی و عمران روستایی تشکیل شده است.

ب- بانکهای تجاری

در راستای سیاست دولت جمهوری اسلامی ایران، مبنی بر توزیع مطلوب فعالیتهای اقتصادی در سطح استانها و شهرستانها و نیز به لحاظ بانکهای تجاری، خصوصی و نیز تمرکز شعب آنها در تهران، بانکهای تجاری کشور بدین صورت تقسیمبندی شدند:

۱- بانک سپه

این بانک قبل از پیروزی انقلاب در سال ۱۳۰۴ هجری شمسی تأسیس شده و بعد از پیروزی انقلاب نیز همچنان با همان نام سپه به فعالیت بانکی خود ادامه داده است.

۲- بانک ملی

این بانک نیز قبل از پیروزی انقلاب در سال ۱۳۰۷ هجری شمسی تأسیس گردید و همچنان که در مطالب قبل ذکر شد، در ابتدای تأسیس علاوه بر فعالیتهای تجاری، به مدت ۳۲ سال عهده‌دار وظایف بانک مرکزی نیز بود. همانند بانک سپه، این بانک نیز پس از پیروزی انقلاب با همان نام قبل خود به فعالیت بانکی ادامه می‌دهد.

۳- بانک رفاه

بانک رفاه در اجرای تبصره ماده ۳۹ قانون بودجه سال ۱۳۳۸ هجری شمسی کشور، در سال ۱۳۳۹ هجری شمسی تأسیس گردید. در سال ۱۳۵۸ هجری شمسی و همزمان با لایحه ملی شدن بانکها، بانک رفاه به عنوان یک بانک تجاری شناخته شد. بانک رفاه در اجرای تبصره قانون سال ۱۳۳۸ هجری شمسی و ماده ۳۸ سازمان بیمه‌های اجتماعی به منظور سرمایه‌گذاری و بهره‌برداری از وجوه بیمه‌کارگران با هدف کمک به تأمین رفاه و ایجاد تسهیلات لازم برای رفع نیازمندیهای طبقه کارگر، در تاریخ ۲۷ مرداد ۱۳۳۹ هجری شمسی تشکیل و به ثبت رسید و عملیات خود را از ششم فروردین ۱۳۴۰ هجری شمسی با افتتاح شعبه مرکزی در تهران و شعبه اصفهان آغاز کرد. قابل ذکر است که سرمایه اولیه این بانک چهارصد میلیون ریال و از سوی سازمان تأمین اجتماعی تأمین شد.

۴- بانک تجارت

بانک تجارت به موجب لایحه قانونی اداره امور بانکها مصوب مهرماه ۱۳۵۸ هجری شمسی از ادغام بانکهای خصوصی داخلی و مشترک داخلی - خارجی که عبارتند از: ایران و انگلیس، اعتبارات ایران، ایران و خاورمیانه، ایران و هلند بازرگانی ایران، صنایع ایران، شهریار، ایرانیان، کار، بین‌المللی ایران و ژاپن با سرمایه‌ای بالغ بر ۳۹ میلیارد ریال در تاریخ ۲۹ آذرماه سال ۱۳۵۸ هجری شمسی تأسیس و سپس در سال ۱۳۶۰ هجری شمسی بانک ایران و روس نیز به آن ملحق گردید.

۵- بانک ملت

بر اساس رأی صادره از سوی مجمع عمومی بانک در جلسه مورخ ۲۸ آذرماه ۱۳۵۸ هجری شمسی و با مجوز حاصل از ماده ۱۷ لایحه قانونی اداره امور بانکها، بانک ملت با سرمایه اولیه ۳۳/۵ میلیارد ریال و از ادغام ۱۰ بانک خصوصی تهران، پارس، داریوش، اعتبارات تعاونی توزیع ایران، عمران، ایران و عرب، بین‌المللی ایران، بیمه ایران، تجارت خارجی ایران و فرهنگیان کشور قبل از انقلاب ایجاد گردید. بانک ملت در حال حاضر بعنوان یکی از بانکهای مهم کشور است، که در چارچوب دولت جمهوری اسلامی ایران فعالیت می‌نماید.

۶- بانک صادرات

از آنجایی که این بانک دارای شعب کافی در اقصی نقاط ایران بود، لذا پس از قانون ملی شدن بانکها و ادغام آنها و به منظور تحقق اهداف دولت جمهوری اسلامی در رابطه با جلب پس اندازهای افراد و هدایت آنها به سمت سرمایه‌گذاری‌های مولد و کمک به سیاست عدم تمرکز، از شعب این بانک در شهرستانها، بانک استان و در تهران بانک صادرات تشکیل شد. گذشته از این بانک‌های گسترش خزر، خوزستان و آذربایجان نیز در بانک‌های صادرات استانهای مربوطه ادغام شدند.

آرمهای اولیه بانک صادرات

دور پنجم بانکداری (از ابتدای سال ۱۳۶۶ به بعد)

الف- پست بانک

در ابتدای این دوره یعنی در سال ۱۳۶۶ هجری شمسی پست بانک به صورت پست مالی کار خود را آغاز نمود و از سال ۱۳۷۴ هجری شمسی با تصویب مجلس شورای اسلامی، به صورت شرکت پست بانک درآمد.

ب- بانک توسعه تعاون

به منظور حمایت از شرکتهای تعاونی، توسعه بخش تعاونی کشور و زمینه سازی برای حفظ اشتغال موجود و کمک به ایجاد فرصتهای شغلی جدید در قالب تشکلهای تعاونی به ویژه به صورت اشتغال مولد، پایدار و زود بازده در قانون بودجه سال ۱۳۶۸ کل کشور تشکیل صندوق تعاون با سرمایه‌ای به میزان ۵ میلیارد ریال از محل بازپرداخت وامهای اعطایی و اعتبارات سرمایه‌گذاری دولت پیش بینی گردید. در سال ۱۳۶۸ با پیگیری‌های بعمل آمده و اقدامات موثر طی بند ۵ ماده ۱ قانون متمم بودجه همین سال در جهت کمک به اشتغال آزادگان و تأمین سهم سرمایه‌گذاری آنان که غالباً عضو تعاونی‌های تحت پوشش بوده‌اند مبلغ ۳ میلیارد ریال دیگر نیز به سرمایه صندوق افزوده گردید و سرمایه این مؤسسه رسماً به ۸ میلیارد ریال افزایش یافت.

در سال ۱۳۷۰ با تشکیل وزارت تعاون، بر اساس تبصره ۲ از ماده ۶۵ قانون بخش تعاونی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران، صندوق تعاون به منظور انجام فعالیتهای اعتباری بخش تعاون با کلیه دارائیها و تعهدات خود از وزارت کار و امور اجتماعی منفک و به وزارت تعاون ملحق و وظایف و اختیارات مجمع عمومی آن به وزیر تعاون منتقل گردید.

هیئت وزیران در جلسات مورخ ۱۳۸۷/۱۱/۶ و ۱۳۸۸/۵/۱۱ بنا به پیشنهاد مشترک وزارتخانه‌های تعاون و اموراتصادی و دارایی، موضوع نامه شماره ۱/۵۵۲۸۸ مورخ ۱۳۸۷/۹/۶ وزارت امور اقتصادی و دارایی و به استناد بند (و) ماده (۹) قانون اصلاح موادی از قانون برنامه چهارم

توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و اجرای سیاستهای کلی اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی مصوب ۱۳۸۷، اساسنامه بانک توسعه تعاون را تصویب نموده و در سال ۱۳۸۸ صندوق تعاون به بانک تخصصی توسعه تعاون تبدیل گردید.

ج- بانک توسعه صادرات ایران

این بانک تخصصی که در سال ۱۳۳۱ هجری شمسی برای گسترش بازرگانی جهانی بنیان‌گذاری شده بود، پس از پیروزی انقلاب اسلامی و به دلیل لزوم وجود سازمانی در کشور که بتواند کمبود یک نهاد مالی معتبر و موجه در بخش صادرات و واردات کشور را بر طرف سازد، از شهریور ماه سال ۱۳۷۱ هجری شمسی با نام بانک توسعه صادرات ایران که ایفای نقش بانک صادرات و واردات ایران (EXIM) را بر عهده داشت، آغاز به کار کرد. در سال ۱۳۷۹ هجری شمسی قانون اجازه بنیان‌گذاری بانک‌های غیردولتی به تصویب نمایندگان مجلس رسید و با تأیید آن از سوی شورای نگهبان از سال ۱۳۸۰ هجری شمسی به اجرا درآمد.

د- بانکهای خصوصی تأسیس شده در دوره پنجم

۱- بانک اقتصاد نوین

این بانک اولین بانک خصوصی پس از انقلاب اسلامی است که در تاریخ ۱۳۸۰/۴/۱۸ بر اساس مجوز بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و پس از پذیره‌نویسی سهام در تاریخ ۱۳۸۰/۵/۱۳ با تشکیل مجمع عمومی مؤسس کار بانکی را آغاز کرد. این بانک با شماره ۱۷۷۱۳۲ به عنوان اولین بانک خصوصی جمهوری اسلامی ایران به ثبت رسید. سرمایه اولیه این بانک ۲۵۰ میلیارد ریال بوده که طی سه مرحله به رقم ۲۰۰۰ میلیارد ریال افزایش یافت.

۲- بانک پارسیان

بانک پارسیان به صورت شرکت سهامی عام و با مالکیت اشخاص غیر دولتی و به استناد قانون اجازه تأسیس بانک‌های غیردولتی و ضوابط تأسیس بانک غیردولتی تأسیس یافته و در چارچوب قانون پولی و بانکی کشور مصوب سال ۱۳۵۱، قانون عملیات بانکی بدون ربا، قانون تجارت و مقررات اساسنامه بانک، در مرداد ۱۳۸۰، نسبت به انجام پذیره نویسی سهام و تشکیل مجمع مؤسس اقدام نمود و پس از انجام تشریفات در تاریخ ۲۶ شهریور ماه ۱۳۸۰ مجوز آغاز فعالیت را از بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران دریافت نمود. این بانک کار خود را از اسفند ۱۳۸۰ آغاز کرد و سرمایه آن در پایان سال ۱۳۸۴، ۵ هزار میلیارد ریال بوده است.

۳- بانک کارآفرین

بانک کارآفرین فعالیت خود را در ابتدا به صورت مؤسسه اعتباری غیربانکی با مشارکت اعضاء انجمن‌های مدیران صنایع، شرکتهای ساختمانی، تأسیساتی و تجهیزاتی، جامعه مهندسان مشاور ایران، مهندسان مشاور معمار و شهرساز و گروهی از کارشناسان بانکی و مالی با اخذ مجوز از بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و با سرمایه ۳۰ میلیارد ریال و با نام شرکت اعتباری غیربانکی کارآفرینان آغاز نمود. پس از تصویب قانون تأسیس بانک غیردولتی و اعلام ضوابط تأسیس از سوی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، با تحقق افزایش سرمایه طی دو مرحله از ۳۰ میلیارد ریال به ۲۰۰ میلیارد ریال و درخواست تبدیل مؤسسه اعتباری کارآفرینان به بانک کارآفرین بر اساس قانون تأسیس بانک غیردولتی، بانک کارآفرین در مورخ ۱۳۸۰/۱۰/۵ فعالیت رسمی خود را آغاز نمود.

۴- بانک سامان

بانک سامان به عنوان چهارمین بانک خصوصی کشور با پیشینه اولین مؤسسه مالی و اعتباری کشور و با سرمایه اولیه ۲۰۰ میلیارد ریال در مرداد سال ۱۳۸۱ آغاز به کار کرد.

از آنجا که صنعت بانکداری از جمله صنایع مهم و مطرح دنیاست و گسترش روز افزون دانش بشری در زمینه علوم الکترونیکی سبب شده است که این صنعت نیز از این دانش بهره فراوان داشته باشد، بانک سامان به عنوان اولین بانک الکترونیکی ایران در سال ۱۳۸۱ اولین اینترنت بانک در ایران را با امکان انتقال وجه راه اندازی نمود.

۵- بانک پاسارگاد

این بانک از مهرماه ۱۳۸۴ با سرمایه ۳۵۰۰ میلیارد ریال فعالیت خود را آغاز کرده است. نخستین شعبه بانک در تاریخ ۲۳ آذر ۱۳۸۴ در شهر مشهد مقدس بطور رسمی گشایش یافت و آغاز به ارائه خدمت به هموطنان نمود.

۶- بانک سرمایه

بانک سرمایه ششمین بانک خصوصی پس از پیروزی انقلاب اسلامی است که با ۳۵۳۵ میلیارد ریال سرمایه فعالیت خود را در اسفندماه ۱۳۸۴ آغاز نمود. فعالیتهای این بانک در چهارچوب قانون پولی و بانکی، قانون عملیات بانکی بدون ربا و آئین نامه اجرایی آن و سایر قوانین جاری و مقررات مندرج در اساسنامه می باشد.

بانک سرمایه با هدف ارائه انواع خدمات مالی و بانکی در داخل و خارج از کشور، افتتاح و با قبول انواع حسابهای قرض الحسنه و سپرده های سرمایه گذاری کوتاه مدت و بلندمدت و تخصیص آنها برای اعطای تسهیلات بانکی و سرمایه گذاری در بخشهای مختلف اقتصادی داخلی و خارجی و تصدی سایر عملیات مجاز بانکی راه اندازی گردید.

۷- بانک سینا

این بانک در ابتدای فعالیت خود با عنوان مؤسسه مالی و اعتباری بنیاد در سال ۱۳۶۴ با هدف انجام عملیات پولی، مالی و اعتباری و تأمین نیازهای مالی بنگاه های اقتصادی و جذب سپرده های عمومی در جهت اعطای تسهیلات اعتباری به بخش های مختلف اقتصادی با سرمایه ۱۰ میلیارد ریال تأسیس شد. در ادامه فعالیت این مؤسسه مالی و اعتباری و مصوبه افزایش سرمایه تا سطح ۲۰۰۰ میلیارد ریال، ابتدا سرمایه از مبلغ ۷۰ میلیارد ریال به مبلغ ۵۰۰ میلیارد ریال و سپس در دو مقطع به مبلغ ۱۵۰۰ و ۲۰۰۰ میلیارد ریال افزایش یافته و در مجمع عمومی فوق العاده صاحبان سهام در مورخ ۸۶/۳/۲۳، تغییر نام این مؤسسه از بنیاد به سینا به تصویب رسید. سرانجام پس از ۲۳ سال فعالیت این مؤسسه، در تاریخ ۸۷/۱۲/۲۸ بانک مرکزی با تبدیل این مؤسسه به بانک سینا موافقت نمود و این بانک در این تاریخ رسماً کار خود را آغاز نمود.

۸- بانک قرض الحسنه مهر ایران

این بانک در آذرماه ۱۳۸۶ با سرمایه اولیه ۱۵ هزار میلیارد ریال و با مشارکت بانکهای دولتی و با گسترش و توزیع متناسب شعب خود در سراسر کشور آغاز به کار کرده است. لازم به ذکر است که بانک قرض الحسنه مهر ایران با صدور مجوز رسمی بانک مرکزی در تاریخ ۱۳۸۷/۶/۶ و براساس برنامه های تدوین شده، ضمن انجام امور مربوطه به اعطای تسهیلات قرض الحسنه در ارتباط با فعالیتهای حساب قرض الحسنه جاری و بانکداری الکترونیکی نیز اقدام می نماید.

اهداف تشکیل بانک قرض الحسنه مهر ایران :

- ۱- تقویت و توسعه فرهنگ و ارزشهای اسلامی در زمینه نهاد قرض الحسنه
- ۲- ترویج اصول و مبانی اقتصاد اسلام و رشد آگاهی عمومی نسبت به آن
- ۳- جذب و تجهیز منابع مالی قرض الحسنه، کمکهای بلاعوض دولتی و مردمی و اخذ وام قرض الحسنه از داخل و خارج از کشور و تخصیص آن به اشخاص واجد شرایط
- ۴- تسهیل در امور پرداخت ها، دریافت ها، مبادلات، معاملات و سایر خدماتی که به موجب قانون بر عهده بانک گذاشته میشود.
- ۵- تخصصی نمودن عملیات اجرایی قرض الحسنه

- ۶- کنترل و نظارت بر اجرای صحیح اعطاء قرض-الحسنه به افراد واجد شرایط
- ۷- ایجاد اعتماد کامل در سپرده گذاران مینی بر مصرف منابع بانک در پرداخت صحیح تسهیلات قرض الحسنه
- ۸- جلب همکاری آحاد جامعه در توسعه و فراگیر نمودن امور مرتبط با قرض الحسنه

۹- بانک تات

تقاضای تأسیس این بانک جهت فعالیت در منطقه آزاد تجاری- صنعتی کیش در اواخر سال ۱۳۸۶ به بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران ارائه گردید. با توجه به اینکه حداقل سرمایه لازم برای تأسیس بانک خصوصی در داخل کشور به میزان ۲۰۰۰ میلیارد ریال و در مناطق آزاد تجاری به میزان ۱۰۰۰ میلیارد ریال می باشد، نماینده هیئت مؤسس، تقاضای تأسیس را برای داخل کشور ارائه نمودند.

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران با توجه به مدارک و مستندات در تاریخ ۲۴ بهمن ماه سال ۱۳۸۷ موافقت اصولی برای تأسیس بانک مزبور با سرمایه ۲۰۰۰ میلیارد ریال صادر و بنابر تأمین ۵۰ درصد سرمایه پیشنهادی بانک تات، با توجه به آگهی تأسیس پذیره نویسی و تشکیل پرونده ثبتی در مرجع ثبت شرکتها بانک مرکزی با تأسیس این بانک موافقت نمود.

با توجه به انجام پذیره نویسی، مجوز قطعی ثبت و تأسیس بانک در تاریخ ۱۰ آبانماه ۱۳۸۸ صادر شد و مجوز فعالیت بانک به عنوان نهمین بانک خصوصی کشور در تاریخ ۲۷ آبانماه ۱۳۸۸ صادر و به آن بانک ابلاغ گردیده است. اولین شعبه نمادین این بانک در شهر مشهد همزمان با ولادت امام هشتم (ع) افتتاح گردید.

۱۰- بانک شهر

فرضیه تشکیل این تعاونی اعتباری شهر جهت تأثیرگذاری و کارآمدی بر حوزه عملکرد شهرداریها در شهرداری تهران ارائه شد، لذا با نظر دکتر قالیباف شهردار تهران در گام اول مؤسسه مالی و اعتباری شهر با مجوز بانک مرکزی و با سهامداری شهرداریهای تهران و سایر کلانشهرهای کشور، شهروندان (اشخاص حقیقی) و با سرمایه ای معادل ۱۵۰۰ میلیارد ریال تأسیس گردید و این مؤسسه در تاریخ ۱۳۸۷/۱۱/۲۱ فعالیت خود را رسماً آغاز نمود.

این تعاونی اعتباری برای سهولت و بهره برداری از سایر ظرفیتها و خدمات مالی و اعتباری و گسترش دایره مشتریان داخلی و خارجی، با افزایش سرمایه توسط سهامداران تا سقف ۲۰۰۰ میلیارد ریال، در تاریخ ۱۳۸۸/۱۱/۲۹ مجوز ثبت بانک شهر توسط بانک مرکزی با هماهنگی و تأیید شورای عالی پول و اعتبار کشور صادر و در تاریخ ۱۳۸۸/۱۲/۱۷ این بانک افتتاح گردید.

۱۱- بانک دی

این بانک بر اساس قانون اجازه تأسیس بانکهای غیردولتی مصوب ۲۱ فروردین ماه ۱۳۷۹، مستند به ماده ۹۸ قانون برنامه پنج ساله سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و در چارچوب قانون پولی و بانکی کشور مصوب تیرماه سال ۱۳۵۱، قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب سال ۱۳۶۲ و با رعایت قانون اصلاح قسمتی از قانون تجارت مصوب ۲۴ اسفندماه ۱۳۴۷ شمسی و همچنین با رعایت سایر قوانین جاری و با هدف تسهیل و فراهم ساختن امکان مشارکت گسترده و فراگیر ملی و مردمی در تمامی فعالیتهای سازنده و موجه اقتصادی و مالی به ویژه در زمینه های پولی، مالی و بانکی تشکیل گردید.

سرمایه اولیه بانک دی ۲۰۰۰ میلیارد ریال است که به دو میلیارد سهم یک هزار ریالی با نام تقسیم گردیده و ۷۰ درصد آن، از طرف مؤسسين تأمین گردیده است. نمایندگان سهامداران مؤسس بانک، با افزایش سرمایه بانک تا سقف ۳۵۰۰ میلیارد ریال در طول برنامه سه ساله اول استراتژیک بانک، موافقت نموده اند.

۱۲- بانک حکمت ایرانیان

این بانک که پیش از این در قالب صندوق تعاون بتاجا و پس از آن مؤسسه مالی و اعتباری حکمت ایرانیان فعالیت می‌کرد، مجوز فعالیت خود را دریافت کرد. سرمایه اولیه بانک حکمت ایرانیان ۲۰۰ میلیارد تومان بود که با برگزاری مجمع، تا رقم ۴۰۰ میلیارد تومان افزایش یافت. بانک حکمت ایرانیان با ۱۱۳ شعبه در سراسر کشور فعالیت در حال ارائه خدمات است.

بانک حکمت ایرانیان در سال ۱۳۸۸ پس از دریافت مجوزهای قانونی از بانک مرکزی به عنوان دوازدهمین بانک خصوصی و بیست و دومین بانک تأسیس شده در کشور، فعالیت خود را آغاز کرده است. ۵۱ درصد از سهام این بانک متعلق به کارکنان ارتش است.

۱۳- بانک انصار

در اوایل سال ۱۳۸۸ پس از موافقت ضمنی بانک مرکزی با تأسیس بانک انصار، با ارائه طرح اساسنامه بانک انصار توسط هیأت مؤسس به بانک مرکزی، اساسنامه پیشنهادی در تاریخ ۱۳۸۸/۶/۳۱ در یک هزار و صد و دومین جلسه شورای عالی پول و اعتبار مطرح شد و به تصویب رسید.

با صدور موافقت‌نامه اصولی بانک مرکزی در تاریخ ۱۳۸۸/۱۰/۲ و پس از اخذ موافقت‌های مورد نیاز و با اجرای پذیره‌نویسی عمومی، بانک انصار در تاریخ ۱۳۸۹/۳/۸ با شماره ۳۷۴۵۲۸ در اداره ثبت شرکتها و مؤسسات غیرتجاری به ثبت رسید و نهایتاً با نامه شماره ۵۹۲۰۴ تاریخ ۱۳۸۹/۳/۲۰ بانک مرکزی، بانک انصار به عنوان سیزدهمین بانک خصوصی کشور فعالیت خود را آغاز نمود. این بانک در حال حاضر دارای ۶۰۰ شعبه و ۷۰ باجه یکپارچه می‌باشد.

۱۴- بانک گردشگری

بانک گردشگری به استناد ماده ۹۸ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و ماده واحده قانون اجازه تأسیس بانک های غیردولتی و سایر مقررات مربوط، مجوز تأسیس بانک را اخذ و در تاریخ ۱۳۸۹/۱۰/۰۸ به ثبت رسیده است. این بانک در تاریخ ۱۳۸۹/۱۰/۳۰ مجوز فعالیت خود را از بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران اخذ و در تاریخ ۱۳۸۹/۰۹/۰۲ اقدام به پذیره نویسی سهام نموده است.

سرمایه اولیه این بانک مبلغ ۲۰۰۰ میلیارد ریال می‌باشد و در مجمع عمومی فوق العاده، افزایش سرمایه بانک به ۴۰۰۰ میلیارد ریال تصویب و بر اساس پیشنهاد هیأت مدیره بانک و با موافقت سهامداران بانک در مجمع عمومی فوق العاده در تاریخ ۱۳۸۹/۱۲/۲۲ افزایش سرمایه بانک به ۶۰۰۰ میلیارد ریال با تفویض اختیار به هیأت مدیره تصویب گردیده است.

اگر چه فعالیت‌های تجاری بانک گردشگری شباهت بسیاری با فعالیت سایر بانک‌ها دارد، اما توجه ویژه این بانک به صنعت گردشگری کشور، فعالیت آن را متمایز می‌کند.

۱۵- بانک ایران زمین

هیأت مؤسس بانک ایران زمین، موفق به اخذ موافقت اصولی به شماره ۱۹۲۶/۵ مورخ ۲۰/۴/۱۳۸۷ از بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران برای تأسیس بانک شد. سرمایه بانک ایران زمین مبلغ ۲۰۰۰ میلیارد ریال (دویست میلیارد تومان) بوده که تعداد سهام بانک ۲ میلیارد سهم است. مؤسسين بانک ایران زمین را گروهی از افراد متخصص از اقشار مختلف جامعه شامل: فعالان بخشهای مختلف اقتصادی اعم از تولیدی و خدماتی، متخصصان امور بانکی، جامعه پزشکی، جامعه مهندسی، دانشگاهیان، فرهنگیان و تعاونگران و سایر اقشار جامعه تشکیل می‌دهند. سهم مؤسسين ۷۵/۵۱ درصد سهام بانک بوده که به ارزش ۱۰۳۵ میلیارد ریال که تماماً تقدماً پرداخت شده است. سهام قابل عرضه عمومی ۲۵/۴۸ درصد (۹۶۵ میلیون) سهم به ارزش کل ۹۶۵ میلیارد ریال سهام بانک که از طریق بانک ملت و شرکت فرابورس ایران عرضه شده است.

جدول ۲-۳- اسامی بانکها بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و ویژگیهای خاص هر بانک

ترتیب	نام بانک	مالک بانک	ویژگی	دوره
۱	صنعت و معدن	ایران(دولتی)	بانک تخصصی در زمینه توسعه فعالیتهای صنعتی و معادن	چهارم
۲	مسکن	ایران(دولتی)	بانک تخصصی در زمینه مسکن و شهرسازی	چهارم
۳	کشاورزی	ایران(دولتی)	بانک تخصصی در زمینه کشاورزی و عمران روستایی	چهارم
۴	سپه	ایران(دولتی)	بانک تجاری	چهارم
۵	ملی	ایران(دولتی)	بانک تجاری	چهارم
۶	رفاه کارگران*	ایران	ابتدا دولتی ، سپس از تاریخ ۱۳۸۸/۶/۳ خصوصی	چهارم
۷	تجارت*	ایران	ابتدا دولتی ، سپس از تاریخ ۱۳۸۸/۲/۹ خصوصی	چهارم
۸	ملت*	ایران	ابتدا دولتی ، سپس از تاریخ ۱۳۸۷/۱۱/۳۰ خصوصی	چهارم
۹	صادرات*	ایران	ابتدا دولتی ، سپس از تاریخ ۱۳۸۸/۳/۱۹ خصوصی	چهارم
۱۰	پست بانک	ایران(دولتی)	-	پنجم
۱۱	توسعه تعاون	وزارت تعاون	بانک تخصصی	پنجم
۱۲	توسعه صادرات ایران	ایران(دولتی)	بانک تخصصی	پنجم
۱۳	اقتصاد نوین	ایران(خصوصی)	اولین بانک خصوصی پس از پیروزی انقلاب اسلامی	پنجم
۱۴	پارسیان	ایران(خصوصی)	-	پنجم
۱۵	کارآفرین	ایران(خصوصی)	-	پنجم
۱۶	سامان	ایران(خصوصی)	اولین بانک الکترونیکی و راه اندازی اینترنت بانک	پنجم
۱۷	پاسارگاد	ایران(خصوصی)	-	پنجم
۱۸	سرمایه	ایران(خصوصی)	-	پنجم
۱۹	سینا	ایران(خصوصی)	-	پنجم
۲۰	قرض الحسنه مهر	ایران(خصوصی)	-	پنجم
۲۱	تات	ایران(خصوصی)	-	پنجم
۲۲	دی	ایران(خصوصی)	-	پنجم
۲۳	شهر	ایران(خصوصی)	زیر نظر شهرداری های کشور	پنجم
۲۴	حکمت ایرانیان	ایران(خصوصی)	۵۱ درصد سهامداران از ارتش می باشند	پنجم
۲۵	انصار	ایران(خصوصی)	-	پنجم
۲۶	گردشگری	ایران(خصوصی)	-	پنجم
۲۷	ایران زمین	ایران(خصوصی)	-	پنجم

بانکهای با علامت (*) بانکهایی هستند که در ابتدا دولتی بوده ، اما با ارائه سهام این بانکها در بورس اوراق بهادار و تصویب بانک مرکزی ایران ، به بانک غیردولتی(خصوصی) تبدیل شده اند .

عملیات بانکداری بدون ربا

پس از ملی شدن و ادغام بانکهای خصوصی و نیز تغییر ساختار بانکی کشور، کوششهایی جهت حذف بهره از نظام بانکی به عمل آمد. نخستین اقدامی که در این خصوص صورت پذیرفت، مصوبه شورای پول و اعتبار به منظور برقراری حداقل سود تضمین شده برای سپردهها و نیز کارمزد و حداقل سود تضمین شده برای وامها و سایر تسهیلات اعتباری بود.

تا قبل از اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا، فعالیتهای بانکی بر مبنای بهره استوار بود. بدین ترتیب که بانکهای کشورهای کشور از یک طرف با پرداخت بهره، سپردههای اشخاص را جذب می کردند و از طرف دیگر با اعطای وام و اعتبار به اشخاص یا مؤسسات، از آنها بهره دریافت می نمودند. به منظور حذف کامل بهره از سیستم بانکی و استقرار یک نظام پولی و اعتباری بر مبنای احکام اسلام، مطالعات زیادی صورت گرفت که نتیجه آن تصویب لایحه قانونی عملیاتی بانکی بدون ربا توسط مجلس شورای اسلامی در شهریور ۱۳۶۲ و اجرای آن از ابتدای سال ۱۳۶۳ بود. به موجب این قانون، ربا از فعالیتهای بانکی حذف و ابزارهای تجهیز منابع مالی، اعطای تسهیلات و سیاست پولی بر مبنای غیرربوی طراحی گردید.

در این قانون تجهیز منابع در قالب سپرده‌های قرض‌الحسنه (جاری و پس‌انداز) و سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت‌دار صورت می‌گرفت و اعطای تسهیلات نیز در قالب عقود مختلف (مضاربه، مساقات، فروش اقساطی، جعاله و ...) انجام می‌گردید. همچنین طبق ماده ۱۴، بانکها موظفند جهت تحقق اهداف بندهای ۲ و ۹ اصل ۴۳ قانون اساسی، بخشی از منابع خود را از طریق قرض‌الحسنه به متقاضیان اختصاص دهند. براساس ماده ۱۹ قانون عملیات بانکی بدون ربا، سیاست اعتباری و تسهیلات اعطایی کوتاه‌مدت (یک‌ساله) به پیشنهاد مجمع عمومی بانک مرکزی و تصویب هیات دولت تعیین شده و سیاست اعتباری و تسهیلات اعطایی پنج‌ساله و درازمدت در ضمن لوایح برنامه‌های عمرانی پنج‌ساله و درازمدت کشور جهت تصویب به مجلس شورای اسلامی تقدیم می‌شود.

ماده یک قانون عملیات بانکی بدون ربا، امور زیر را به عنوان اهداف نظام بانکی بدون ربا تعیین کرده است :

- ۱- باید نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی) در نظام بانکی کشور استقرار یابد تا گسترش پول و اعتبار را بر مبنای صحیح، به نحوی تنظیم کند که سلامت و رشد اقتصاد کشور از آن ناشی شود.
 - ۲- فعالیت در جهت تحقق اهداف و سیاستها و برنامه‌های اقتصادی دولت جمهوری اسلامی ایران با ابزارهای پولی و اعتباری
 - ۳- نظام بانکی کشور تسهیلات لازم را جهت گسترش تعاون عمومی و قرض‌الحسنه فراهم می‌آورد.
 - ۴- حفظ ارزش پول کشور و ایجاد تعادل در موازنه پرداختها و تسهیل مبادلات بازرگانی
 - ۵- تسهیل در امور پرداختها، دریافتها، مبادلات، معاملات و سایر خدماتی که قانون بر عهده بانک گذاشته است .
- ابزارهای در اختیار بانک مرکزی برای حسن اجرای نظام پولی و اعتباری عبارتند از:**

- ۱- تعیین حداقل و یا حداکثر نسبت سهم سود بانکها در عملیات مشارکت و مضاربه
 - ۲- تعیین رشته‌های مختلف سرمایه‌گذاری و مشارکت
 - ۳- تعیین حداقل نرخ سود احتمالی برای انتخاب طرحهای سرمایه‌گذاری و مشارکت
 - ۴- تعیین حداقل و حداکثر نسبت سود بانکها در معاملات اقساطی و اجاره به شرط تملیک
 - ۵- تعیین انواع و میزان حداقل و حداکثر کارمزد خدماتی بانکی و حق الوکاله بکارگیری سپرده‌های سرمایه‌گذاری
 - ۶- تعیین حداکثر تسهیلات اعطایی به هر مشتری
 - ۷- تعیین حداقل و حداکثر میزان مشارکت، مضاربه، سرمایه‌گذاری و ...
- در نهایت، استفاده از ابزار فوق طبق آیین‌نامه‌ای است که به تصویب هیأت وزیران می‌رسد.

عملیات بانکی بانکهای ایران

الف- تجهیز منابع پولی

بانکها می‌توانند تحت هر یک از عناوین سپرده‌های قرض‌الحسنه و سپرده‌های مدت‌دار، مبادرت به قبول سپرده نمایند .

۱- سپرده‌های قرض‌الحسنه

۱-۱- سپرده‌های قرض‌الحسنه جاری

۱-۲- سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز

در سپرده‌های قرض‌الحسنه جاری، دارندگان حساب می‌توانند از طریق چک اقدام به دریافت و پرداخت نمایند، بانکها نیز موظف هستند به محض رؤیت چک و در صورت داشتن موجودی، اقدام به پرداخت نمایند .

در سپرده‌های قرض الحسنه پس انداز، دارندگان حساب با استفاده از دفترچه، اقدام به برداشت می‌نمایند. به این حساب سودی تعلق نمی‌گیرد، اما بانک‌ها می‌توانند به منظور تشویق سپرده‌گذاران، اقدام به اعطای جوایز، تخفیف و یا معافیت سپرده‌گذاران از پرداخت کارمزد و یا دادن حق تقدم به سپرده‌گذاران برای استفاده از تسهیلات اعطایی بانک‌ها نمایند.

۲- سپرده‌های سرمایه‌گذاری مدت دار

بانک در بکارگیری سپرده‌ها وکیل می‌باشد و در امور مشارکت، مضاربه، اجاره به شرط تملیک، معاملات اقساطی، مزارعه، مساقات، سرمایه‌گذاری مستقیم، معاملات سلف و جعاله مورد استفاده قرار می‌دهد.

در این نوع سپرده‌گذاری بانک‌ها نه تنها بازپرداخت اصل سرمایه‌گذاری مدت‌دار را تعهد و بیمه می‌کنند، بلکه منافع حاصل از عملیات مذکور در فوق نیز بر اساس قرارداد منعقد، متناسب با مدت و منابع سپرده‌گذاری و رعایت سهم منابع بانک به نسبت مدت و مبلغ در کل وجوه به کار گرفته شده در این عملیات، تقسیم خواهد شد.

ب- اعطای تسهیلات بانکی (تخصیص منابع پولی)

در نظام جدید بانکی، صاحبان سپرده‌های سرمایه‌گذاری از طریق بانک‌ها در فعالیتهای مختلف اقتصادی مشارکت می‌نمایند و بانک‌ها می‌توانند به عنوان وکیل سپرده‌گذاران، قسمتی از سرمایه و یا منابع مورد نیاز این بخشها را بصورت مشارکت تأمین نمایند. قراردادهای مختلف اسلامی که به موجب آیین نامه‌های مصوب در سیستم بانکی به کار می‌روند، عبارتند از:

۱- قرض الحسنه

قرض الحسنه اعطایی عقدی است که به موجب آن بانک (به عنوان قرض دهنده) مبلغ معینی را طبق ضوابط مقرر به اشخاص حقیقی و یا حقوقی (به عنوان قرض گیرنده) به قرض واگذار می‌نماید. تعهد بازپرداخت قرض گیرنده، صرفاً معادل مبلغ دریافتی بعلاوه کارمزد آن خواهد بود. سهم قرض الحسنه اعطایی هر بانک، سقف تسهیلات اعطایی به متقاضیان و کارمزد آن سالانه توسط بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران مشخص می‌گردد.

حداکثر مجموع کل قرض الحسنه‌های اعطایی هر بانک معادل کل سپرده‌های پس انداز قرض الحسنه می‌باشد. مدت بازپرداخت قرض الحسنه‌های اعطایی برای رفع احتیاجات اشخاص حقیقی در رابطه با هزینه‌های ازدواج، تهیه جهیزیه، درمان بیماری، تعمیر مسکن، کمک هزینه تحصیلی و کمک برای ایجاد مسکن در روستا حداکثر ۳ سال می‌باشد.

۲- مشارکت مدنی

یکی از عقود مؤثر به منظور ایجاد تسهیلات برای توسعه فعالیتهای تولیدی، بازرگانی و خدماتی، مشارکت مدنی می‌باشد. طبق تعریف، مشارکت مدنی عبارت است از درآمیختن سهم شرکت نقدی و یا غیرنقدی متعلق به اشخاص حقیقی و یا حقوقی متعدد، به نحو مشاع، به منظور انتفاع و طبق قرارداد. در موارد زیر می‌توان از عقد مشارکت مدنی استفاده نمود:

- ۱- تولید و فروش محصولات
- ۲- واردات کالا به قصد فروش
- ۳- واردات ماشین آلات، مواد اولیه و ابزار کار
- ۴- بازرگانی داخلی
- ۵- صادرات کالا
- ۶- بخش خدمات
- ۷- احداث مسکن انفرادی و انبوه‌سازی

برای انجام معامله مشارکت مدنی موضوع معامله، سرمایه لازم برای مشارکت، وثائق، بهای کالا، هزینه‌های تقریبی و قیمت تمام شده، قیمت فروش و نحوه آن، نسبت سهم سود بانک و متقاضی می‌بایستی مشخص شود. مدت قرارداد مشارکت مدنی با توجه به اقتضای فعالیت

موضوع قرارداد، به تشخیص بانک و موافقت شریک در ابتدای قرارداد معین می‌گردد و حداکثر مشارکت در هر شرکت مدنی ۸۰٪ کل سرمایه می‌باشد.

۳- مضاربه

به موجب این عقد، تسهیلات لازم در اختیار اشخاصی که در امر تجارت و بازرگانی اشتغال دارند قرار می‌گیرد. عقد مضاربه در تعریف به قراردادی اطلاق می‌شود که به موجب آن یکی از طرفین عهده دار تأمین سرمایه می‌گردد، با قید اینکه طرف دیگر با آن تجارت کرده و در سود حاصله، هر دو طرف شریک باشند. نکته قابل ذکر اینکه قرارداد مضاربه مربوط به امور بازرگانی داخلی و خارجی است. با این وصف، بانک‌ها در امر واردات، مجاز به انعقاد قرارداد مضاربه با بخش خصوصی نمی‌باشند. مدت قرارداد حداکثر یکسال از زمان انعقاد تا تسویه کامل موضوع قرارداد می‌باشد.

۴- مشارکت حقوقی

عبارت است از تأمین قسمتی از سرمایه شرکت‌های سهامی جدید و یا خرید قسمتی از سهام شرکت‌های سهامی موجود. بانک‌ها در شرکت‌های سهامی در حال تأسیس و نیز شرکت‌های سهامی موجود، به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش فعالیتهای بخش‌های اقتصادی، قسمتی از سرمایه مورد نیاز آنها را (حداکثر ۴۹ درصد سهام) تأمین می‌نمایند. بانک‌ها فقط در شرکت‌هایی مشارکت می‌نمایند که نسبت سرمایه آنها با احتساب سهم مشارکت بانک‌ها به کل منابع مالی شرکت کمتر از ۳۰ درصد نباشد.

۵- سلف

پیش خرید نقدی محصولات تولیدی به قیمت معین را سلف می‌گویند. طبق قانون عملیات بانکی بدون ربا، بانک می‌تواند به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت تأمین قسمتی از سرمایه در گردش واحدهای تولیدی (صنعتی، معدنی، کشاورزی)، منحصرأً بنا به درخواست اینگونه واحدها مبادرت به پیش خرید محصولات تولیدی آنها نماید. وقتی که در جریان تولید کالا، تولید کننده دچار کمبودهایی در تأمین قسمتی از سرمایه در گردش مورد نیاز شود، از طریق پیش خرید محصولات اینگونه واحدها به قیمت معین، مشکل او رفع می‌گردد. بنابراین خرید کالاهای موجود متقاضی که بنا به دلایلی در شرایط روز قابل عرضه در بازارهای داخلی یا خارجی نیستند، مشمول معامله سلف نخواهد شد.

۶- جُعّاله

به موجب این تسهیلات جاعل یا کارفرما در مقابل انجام عمل معین طبق قرارداد، ملزم به ادای مبلغ یا اجرت معلوم می‌گردد. طرفی که عمل یا کار را انجام می‌دهد عامل یا پیمانکار نامیده می‌شود. این عقد در بخش‌های صنعت و معدن، کشاورزی، مسکن و ساختمان، بازرگانی و خدمات مورد استفاده قرار می‌گیرد. در مواردی که بانک عامل می‌باشد، عبارت از این است که بانک ضمن انعقاد قرارداد با متقاضی، انجام کار مشخصی را قبول می‌نماید. سپس با توجه به شرایط خاص کار موضوع قرارداد، بانک حسب مورد تمام یا قسمتی از عملیات اجرایی کار پذیرفته شده را طبق قرارداد دوم به غیر واگذار و به این ترتیب ایفای تعهد می‌نماید. حداکثر مدت انجام و تسویه مطالبات جعّاله ۲ سال است، لیکن در طرح‌های تولیدی، خدماتی، تعمیرمسکن، با توجه به اقتضای فعالیت و موضوع قرارداد، مدت مذکور مشخص خواهد شد.

۷- مزارعه

یکی از روش‌های تأمین نیازهای مالی کوتاه مدت در بخش کشاورزی، مزارعه می‌باشد. به موجب این قرارداد یکی از طرفین، زمینی را برای مدت معینی به طرف دیگر واگذار می‌کند، تا در آن زراعت کرده و محصول را به نسبتی که عرفاً مورد توافق باشد، بین خود تقسیم کنند، طرف اول (صاحب زمین) مزارع و طرف دوم (زارع) عامل نامیده می‌شود. علاوه بر زمین، بانک‌ها می‌توانند عوامل لازم دیگر نظیر آب، بذر، کود، سم، وسایل و ابزار تولید و وسایل حمل و نقل را نیز طبق قرارداد تأمین نمایند. در هر حال بانک‌ها در این رابطه مجاز به کسب زمینهای مزروعی از طریق خرید، صلح، اجاره و نظایر آن نمی‌باشند، مگر اینکه موافقت شورای پول و اعتبار را در این حالت به دست آورند. حداکثر

مدت مزارعه یکسال می‌باشد، در صورتی که دوره زراعی موضوع قرارداد، بیش از یکسال باشد، مدت مزارعه در حد یک دوره زراعی خواهد بود.

۸- مساقات

معامله‌ای است که بین صاحب درخت و امثال آن با عامل در مقابل حصه مشاع معین از ثمره واقع می‌شود. ثمره شامل میوه و برگ و گل و غیر آن می‌باشد. مساقات هنگامی مورد استفاده قرار می‌گیرد که بانک از عین و یا منفعت باغات و درختان مثمر باشد، یا به هر عنوان دیگر مجاز به تصرف و بهره‌برداری از آنها باشد. برای تأمین مالی عوامل دیگر نظیر آب، کود، سم و وسیله حمل و نقل نیز قابل استفاده می‌باشد. حداکثر مدت مساقات یکسال می‌باشد، در صورتی که مدت یکسال برای ثمره کافی نباشد، مدت قرارداد به نحوی تعیین خواهد شد که ثمره حاصل گردد.

۹- اجاره به شرط تملیک

قرارداد اجاره‌ای است که در آن شرط شود، مستأجر در پایان مدت اجاره در صورت عمل به شرایط مندرج در قرارداد، عین کالا، اموال موضوع اجاره را مالک گردد. اجاره به شرط تملیک از تسهیلات میان مدت و بلندمدت اعتباری می‌باشد که جهت گسترش قسمت اعظم بخشهای مختلف اقتصاد اعم از امور خدماتی، کشاورزی، صنعتی، معدنی و نیز امر مسکن قابلیت استفاده دارد. در هر حال مدت اجاره به شرط تملیک نباید از طول عمر مفید اموال موضوع معامله تجاوز نماید. انجام این معاملات در مورد اموالی که طول عمر مفید آنها کمتر از ۲ سال باشد برای بانک‌ها مجاز نیست.

۱۰- فروش اقساطی

در یک تعریف کلی فروش اقساطی عبارت است از واگذاری عین به بهای معلوم به غیر، به ترتیبی که تمام یا قسمتی از بهای مزبور به اقساط مساوی و یا غیرمساوی در سررسیدهای معین دریافت گردد. موارد استفاده از عقد فروش اقساطی عبارتند از:

۱- فروش اقساطی مسکن	۲- مواد اولیه
۳- لوازم یدکی و ابزار کار	۴- وسایل حمل و نقل
۵- کالاهای مصرفی بادوام	۶- وسایل تولید
۷- ماشین آلات و تأسیسات	

قابل ذکر است که مدت قرارداد فروش اقساطی و بازپرداخت اقساط، حداکثر معادل عمر مفید اموال موضوع قرارداد است که به تشخیص بانک تعیین می‌شود.

۲-۱۴- عملکرد قانون عملیات بانکی بدون ربا

در کشور ایران با اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا و معرفی عقود با بازدهی ثابت و مشارکتی، تعیین نرخ‌های سود بانکی به عهده شورای پول و اعتبار قرار گرفت. با توجه به قوانین پولی و بانکی کشور، شورای پول و اعتبار هر ساله نرخ سود سپرده‌ها و تسهیلات اعطایی را تعیین می‌کند. همچنین شورای مذکور سهم تسهیلات اعطایی به هر یک از بخشهای اقتصادی را نیز مشخص می‌نماید.

بر اساس مصوبات شورای پول و اعتبار (هرچند که به این مصوبه عمل نمی‌شود)، نرخ سود سپرده و نرخ سود تسهیلات بصورت زیر باید محاسبه گردد:

$$\text{نرخ سود سپرده} = \text{میانگین نرخ تورم در دو سال گذشته} + ۱\% \text{ نرخ بازدهی واقعی مورد انتظار سپرده‌گذاران}$$

$$\text{نرخ سود تسهیلات} = \text{نرخ سود سپرده} + ۱\% \text{ سود مدیریت} + ۱\% \text{ ریسک} + ۲\% \text{ هزینه حق‌الوکاله}$$

به این ترتیب ملاحظه می‌شود که در ایران نه نرخ سود سپرده‌ها و نه نرخ سود تسهیلات بر مبنای شرایط بازار و متغیرهای کلان اقتصادی تعیین نمی‌شود، بلکه این نرخ‌ها و همچنین سهم بخش‌ها از تسهیلات اعطایی توسط شورای پول و اعتبار و به صورت دستوری تعیین می‌گردد، در نتیجه مشخص نیست که چقدر از نرخ سود تعادلی و تخصیص بهینه منابع فاصله دارد.

مشکل دیگر مصوبه شورای پول و اعتبار محور قرار دادن تورم در تعیین نرخ‌های سود می‌باشد. مطابق ادبیات موجود در زمینه «تعیین نرخ بهره»، در تعیین نرخ بهره (سود) باتوجه به مکانیسم انتقال، نرخ بهره از جمله عوامل موثر و کنترل‌کننده تورم می‌باشد. لذا در تعیین آن باید ضمن توجه به سیاستهای کلان اقتصادی مجموعه‌ای از متغیرهای کلان اقتصادی نظیر درآمد ملی، نرخ اشتغال، نرخ تورم، حجم پول، سرمایه‌گذاری، پس‌انداز، نرخ سود اوراق بهادار (اوراق قرضه و اوراق سهام) و حتی برخی متغیرهای خارج از اقتصاد ملی نظیر نرخ بهره خارجی، نرخ بهره اوراق بهادار خارجی و نرخ ارز (تغییرات نرخ ارز) مدنظر قرار گیرند، در حالی که در این مصوبه تنها به تورم توجه شده است. نکته دیگر حائز اهمیت، به صحت استناد به تورم جهت تعیین نرخ‌های سود بانکی در نظام بانکداری اسلامی برمی‌گردد که محل شک و تردید است. زیرا در نظام بانکداری اسلامی (بدون ربا) نرخ‌های سود صرفاً باید براساس عملکرد بخش حقیقی اقتصاد و بازدهی سرمایه در بخش‌ها (و نه نرخ تورم) تعیین شود. جهت بررسی و تحلیل مکانیسم تعیین نرخ سود و بازار پول در ایران نکات دیگری نیز حائز اهمیت هستند، که عبارتند از:

۱- در طول دوره ۱۳۷۶ تا تیرماه ۱۳۸۲، متوسط سهم بانک از کل نقدینگی در قالب سپرده‌های دیداری و غیردیداری بیش از ۹۰ درصد بوده که در شرایط محدود بودن بازار سرمایه، منجر به انحصاری شدن تسهیلات گردیده است. طبیعی است تحت چنین شرایطی نمی‌توان انتظار تخصیص بهینه منابع را داشت.

۲- اساساً از نظر شبکه بانکی نرخ تورم نمی‌تواند ملاک تعیین نرخ بهره باشد، چرا که وظیفه بانک‌ها جمع‌آوری وجوه سپرده‌گذاران و انتقال وجوه مذکور به سرمایه‌گذاران می‌باشد. از طرف دیگر، تجربه سال‌های گذشته نشان داده که (علیرغم منفی بودن نرخ سود واقعی سپرده‌ها) و به خاطر محدودیت‌های موجود در بازارهای پولی و مالی، سهم سپرده‌های غیردیداری همواره بیش از ۵۰ درصد بوده است.

جدول ۲-۵ - متوسط سهم سپرده‌های دیداری و غیردیداری از نقدینگی

سال	شرح	سهم سپرده‌های دیداری از نقدینگی	سهم سپرده‌های غیردیداری از نقدینگی
۱۳۷۶		۳۵/۷	۵۲/۹
۱۳۷۷		۳۴/۹	۵۳/۴
۱۳۷۸		۳۳/۵	۵۵
۱۳۷۹		۳۵/۸	۵۴/۱
۱۳۸۰		۳۵/۴	۵۵/۵
۱۳۸۱		۳۵/۴	۵۶/۳
تیرماه ۱۳۸۲		۳۳/۶	۵۹/۸
متوسط کل دوره		۳۴/۸	۵۵/۲

مأخذ: گزارش تحولات پولی و اعتباری - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

به این ترتیب ملاحظه می‌شود که ساختار سیستم بانکی (دولتی بودن، انحصاری بودن و تعیین دستوری نرخهای سود و ...) موجب بروز مشکلاتی در تخصیص بهینه منابع شده است.